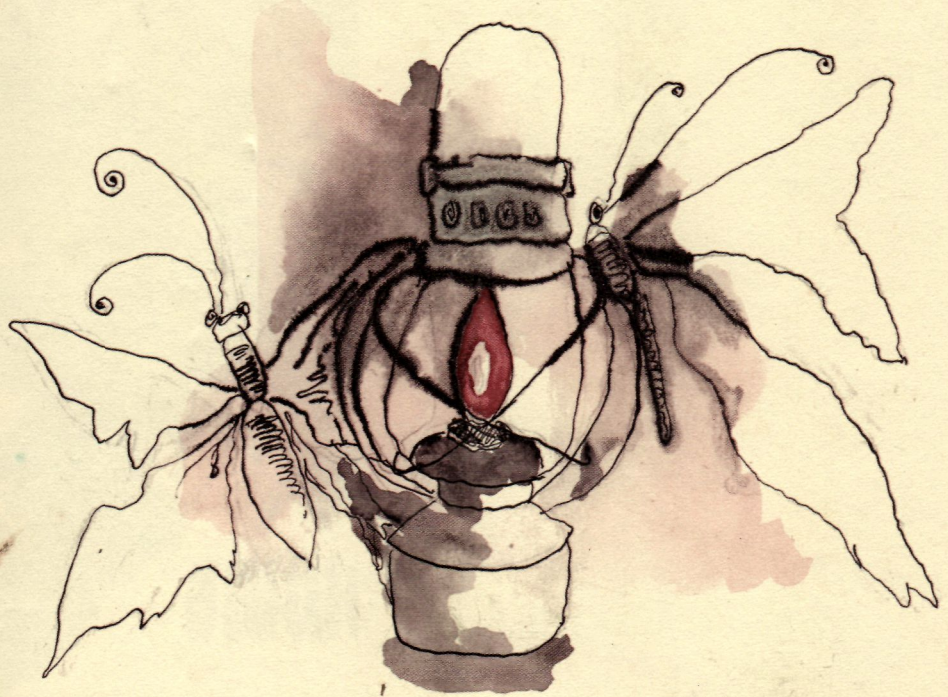

COR SWANENBERG VLINDERS BIJ DE VLAM

COR SWANENBERG
VLINDERS
BIJ DE VLAM

HET NOORDBRABANTS GENOOTSCHAP

VLINDERS BIJ DE VLAM

COR SWANENBERG

Vlinders

ILLUSTRATIES VAN NELLEKE DE LAAT

HET NOORDBRABANTS GENOOTSCHAP

bij de vlam

'S-HERTOGENBOSCH 1994

Deze publicatie werd mede mogelijk gemaakt door
bijdragen van de provincie Noord-Brabant
en het Anjerfonds Noord-Brabant
en kwam tot stand
in opdracht van de Provincie Noord-Brabant
in het kader van Brabant Bevrijd 50 jaar.

Copyright: Cor Swanenberg, Berlicum, 1994

Illustraties: Nelleke de Laat

Collage: Gurt Swanenberg

Vormgeving: Fons van der Linden

Druk: Lecturis BV, Eindhoven

ISBN 90-70814-72-2

INHOUD

Vurige vlinders	7
Oorlogsles	19
'Ster der verlossing'	35
De dood voor ogen	51
Lantaarndrager van verlangen	68
Vrij en verlaten	85
Vliegers voor vrijheid	96

*De zon schijnt, de hemel is diep-blauw,
er waait een heerlijke wind en
ik verlang zo ... naar alles.
Naar praten, naar vrijheid, naar vrienden.
Ik verlang zo ... naar buiten!*

Uit Het Achterhuis, Anne Frank

Vurige vlinders

Het is de eerste week van het schooljaar 1994 – '95. Gerrit Goverts, leraar geschiedenis aan het Brabant College in Tenblakke, staat voor zijn nieuwe 3-gym-klas. Hij is een breedgeschouderde, grijzende man met een kaarsrecht figuur. Je zou hem zijn zestig jaar niet geven.

Het geschiedenislokaal oogt gezellig. Er hangen veel beroemde historische 'koppen' aan de muur. Voor de ramen en op de lessenaar staan planten. De zuidwand is bijna helemaal van glas. Het Brabant College is een vrij grote scholengemeenschap. Tenblakke, een groot dorp van 15.000 zielen, heeft duidelijk een centrumfunctie; uit alle plaatsjes in de omtrek zitten hier leerlingen op school.

Voor sommigen is het even wennen aan de nieuwe gezichten en de nieuwe leraar. Anderen kennen het merendeel van de groep en de leraar al van het voorgaande schooljaar.

Goverts is wel ingenomen met zijn derde klas. Hij denkt dat er niet al te veel verschil zal zijn met vorig jaar en toen was deze groep de positiefste van alle klassen waar hij les gaf. 'Een verademing om aan zo'n gezelschap les te mogen geven,' verzuchtte een collega Nederlands ooit. Goverts was het daarmee roerend eens.

Eigenlijk is het te mooi weer om het schooljaar te beginnen. Het geschiedenislokaal geeft een fraai uitzicht op zijn omgeving. De zon ligt breed over het Wasven, waaruit een fontein hoog opspuit. Eenden en waterhoenders zijn bedrijvig tussen het riet aan de waterkant. Dirk, die wat nonchalant achterin zit, heeft dan ook meer oog voor het buitengebeuren, tot Goverts hem vriendelijk tot de orde roept: 'Dirk, vertel eens wat voor bijzonders jij buiten ziet?'

'Och bijzonder..., ik zat te kijken naar de vlinders die hier onder het raam boven de dahlia's dansen... Een schijngevecht tussen een koolwitje en een citroenvlinder.'

Even priemen de ogen van de leraar door de brillenglazen in de richting van de vrijpostige leerling. Dat is kennelijk al genoeg. 'Ongetwijfeld interessant, jongen maar we hebben dit uur geen biologie, dus toch maar bij de les blijven, als het even kan...'

Goverts richt zich langzaam en duidelijk sprekend tot de klas: 'Jongelui, jullie hebben hoe dan ook geluk. Je weet wellicht dat dit mijn laatste jaar in het vak zal zijn en dat ik na veertig jaren trouwe dienst mag gaan genieten van andere "geneugten" dan onderwijs. Hier staat zo'n krasse knar die een aantal zaken uit de geschiedenis zelf nog meegeemaakt heeft en daarover uit de eerste hand kan vertellen... Misschien zul je later zeggen dat je geluk gehad hebt, omdat je nog net les van mij hebt gekregen. In het onwaarschijnlijke geval dat mijn lessen je helemaal niet bevallen, heb je ook geluk; je zult immers maar één jaar last van me hebben.'

Goverts vergelijkt de plattegrond met de werkelijkheid en probeert zich de nieuwe gezichten met bijbehorende naam in te prenten.

'Gelukkig zijn de meeste gezichten hier mij wel bekend. Die leerlingen weten al hoe zeer zij het getroffen hebben... En daarmee houdt jullie fortuin nóg niet op. Sinds de invoering van Bavo, de basisvorming, behandelen wij, historici, ook de spannende periode van de Tweede Wereldoorlog in de middenklassen. Tot voor kort gebeurde dit alleen in de klassen havo-5 en vwo-6. Bij uitzondering schenken we dit jaar extra aandacht aan de bevrijding van onze regio, omdat dit heuglijk feit in oktober precies 50 jaar geleden plaatsvond. Jongelui, ik ben altijd geïnteresseerd geweest in geschiedenis en beschouw het als een van de mooiste vakken. Ik heb al vanuit mijn jeugd kranten en knipsels bewaard die me later vaak van pas zijn gekomen. Ik raad jullie dan ook aan kranten te lezen, want daarin wordt geschiedenis geschreven. Het gaat over mensen, over onszelf. Ik heb overigens nog een bijzondere verzameling waarop ik misschien terugkom aan het einde van ons onderwerp. Maar dat kan alleen als we goed kunnen opschieten. Wat dat is? Nee, dat blijft nog even een verrassing. Laat ik maar vast zeggen dat mij vaak verweten wordt dat ik met die collectie zo weinig doe en dat wil ik nu eindelijk wel eens logenstraffen... Om een tipje van de sluier op te lichten: mijn bewuste verzameling is ludiek en ligt in de speelgoedsfeer...

Toen ik zo oud was als jullie nu, had ik veel verhalen gehoord. De meeste kwamen van mijn vader. Ik heb onuitwisbare herinneringen aan zijn vertellingen van meer dan een halve eeuw geleden. Er was nog geen televisie. Wel hadden we een oude legerradio op accu die dagelijks het nieuws en wekelijks een bonte avond bracht.

's Zomers zaten we na het avondeten vaak op de buitenbank. Vader vertelde dan oude sagen van koningen en ridders uit onze omgeving. Ooit – ik denk dat ik amper tien was – heb ik hem gevraagd hoe hij toch aan al die verhalen kwam.

Volgens vader werden die meegebracht door de vlinders die op het licht afkwamen. Ik heb nooit geweten of mijn vader dit zelf verzonnen had. Dat het op mij als kind enorme indruk maakte, is zeker.

Wij hadden in die oorlogsjaren in onze afgelegen hoek nog geen elektrisch licht. Alle verlichting moest komen van petroleumlampen. Bij ons buiten bij de voordeur hing ook zo'n "bronolielamp" om de muggen aan te trekken en om ons wat aangenaam, zacht licht te geven. Omdat wij in een bosrijk gebied woonden, kwamen er heel veel nachtvlinders op dat licht af. Er waren beervlinders, nachtpauwogen, nonvlinders, huismoeders en allerlei pijlstaartvlinders bij. Sinds ik die allemaal verantwoordelijk achtte voor de prachtige vertellingen van mijn vader, kreeg ik steeds meer respect voor deze diertjes.

Zij kwamen vaak met grote snelheid tegen de lamp gevlogen en cirkelden daarna bijna eindeloos rond het gelige licht. Ik hoopte altijd dat ze bleven, want van verhalen kreeg ik nooit genoeg.

Ik vond de "vurige" vlinders zo moedig. Er waren er die zelfs door de openingen rond het glas in de vlam vlogen! Het lampeglas was heel heet, zodat ik 's morgens altijd dode en verminkte vlinders onder de lamp vond. Ik vroeg me af hoeveel pijn de diertjes geleden hadden en ruimde ze met veel respect op. Ik begroef ze naast het tuinpad en plaatste er ooit zelfs een houten kruisje op. Ik kon er niet goed tegen wanneer mensen met minachting over "motten" spraken. Van vader had ik de dialectnaam "lampesnuter" geleerd en die vond ik wel mooi en toepasselijk. Het eerste deel van de naam gaf aan dat de vlinder op het licht afkwam en het tweede woord "snuter" betekende dat ze de lamp zelfs konden "snuiten", een oud woord voor het doven van licht. Dat moesten die vlinders dan wel bekopen met hun dood. De lampesnuters riskeerden hun leven om ons verhalen te brengen! Sinds die tijd hebben

die dappere, kwetsbare vlinders iets heiligs voor mij gekregen. Het heeft mij ook nooit verbaasd dat nachtvlinders in de ons omringende talen zo'n prachtige namen hebben als fly-by-night, papillon nocturne en Abendfalter.

Ik heb ze later in verband gebracht met onze verzetstrijders en bevrijders, mensen die hun leven op het spel zetten om ons de vrijheid (en verhalen) te geven. Zij stonden in mijn kinderogen aan hetzelfde gevaar bloot als de vlinders bij de vlam.

Zo'n vlinder zou je met enige fantasie ook als symbool van vrijheid kunnen zien en dat geeft behalve het blije en frivole ook het broze van dit begrip aan. Want daar, "dames en heren", wil ik met jullie naar toe: vrijheid!

Vrijheid, wat is dat voor jullie?

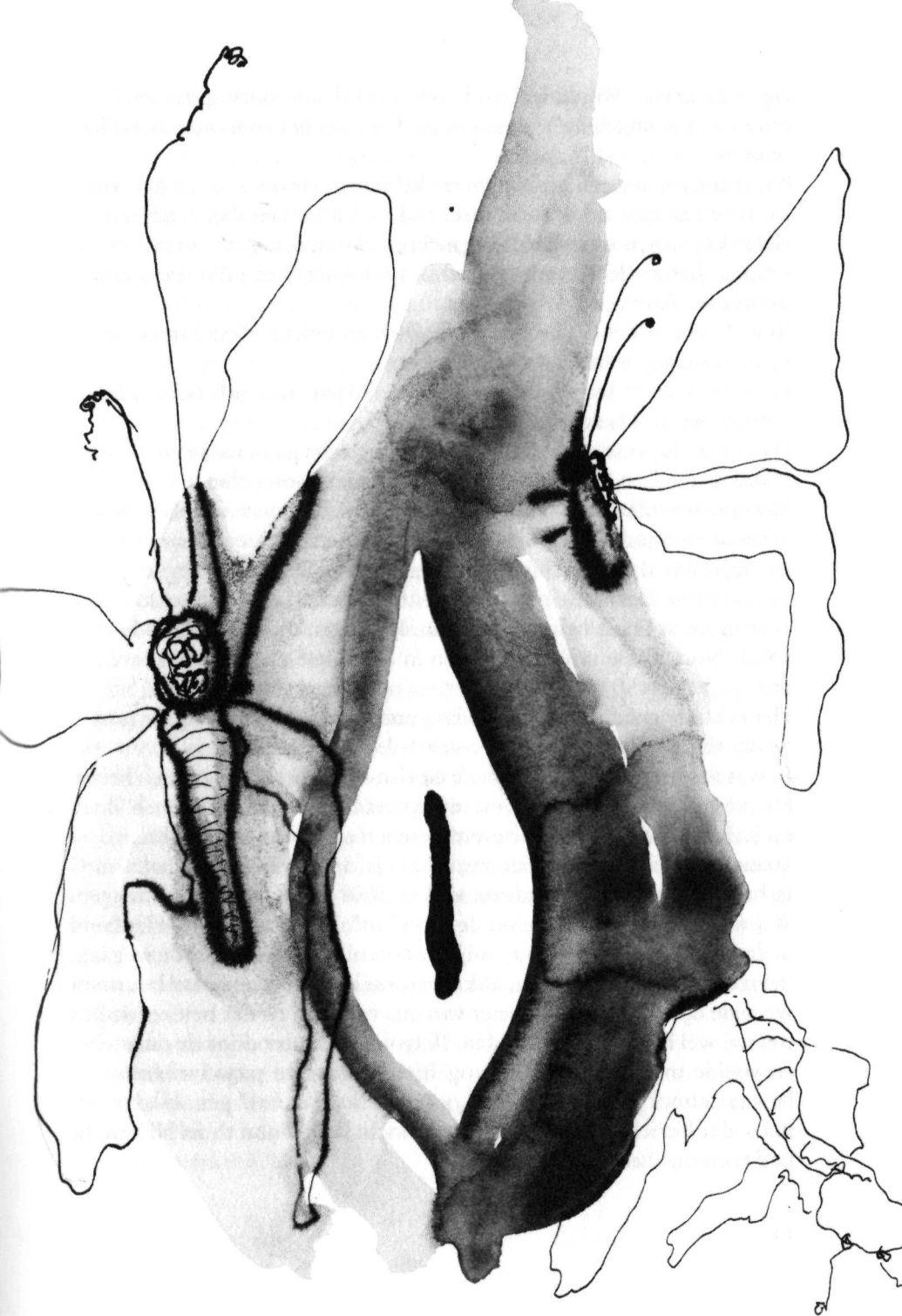
Waarschijnlijk heel iets anders dan voor mij. En dat komt niet, omdat ik alles beter weet of beter wil weten dan jullie, maar omdat ik zelf een periode van onderdrukking meegemaakt heb, waarin iedereen hunkerde naar vrijheid.

Vrijheid is voor jullie zo'n abstract begrip. Ik heb wat kranten van de afgelopen jaren bewaard, waarin het woord vrijheid aan de orde komt. Ik noem nu een paar krantekoppen voor ik de bladen rondstuur: "Bootvluchtelingen op weg naar de vrijheid", "Albaniërs zoeken vrijheid in Italië", "Jonge Cubaan surfend naar de vrijheid" en hier het Brabants Dagblad van 2 maart 1994 met: "Palestijnen krijgen van Israël de vrijheid terug".

Hier staat vrijheid meestal voor de afwezigheid van onderdrukking en geweld, maar met dat woord wordt dikwijls ook iets anders bedoeld. Vrijheid heeft vele nuances.

Jullie hebben de vrijheid om te gaan en staan waar je wilt. Je hebt tot op zekere hoogte ook de vrijheid te doen of te laten wat je wilt, zolang als je de algemeen gangbare regels niet overtreedt; het is dus wel altijd "vrijheid in gebondenheid", dat wil zeggen vrijheid met heel draaglijke beperkingen. Daar komen we later nog op terug. We zullen straks nog proberen aan te geven wat de Duitsers in de bezettingsperiode allemaal deden om de Nederlanders onder de knoet te houden. Dan merk je hoe kwetsbaar zo'n vanzelfsprekende vrijheid is.

Om niet constant zelf aan het woord te zijn, zal ik soms ook speciale gasten proberen over te halen om hierheen te komen om te vertellen uit

eigen ervaring. We willen proberen vooral met oorlogsgegevens uit onze naaste omgeving te werken. Ik denk dat het soms spannend kan worden.

Nu zitten we met een probleem: we hebben maar twee lessen per week. En voor een gast zal ik soms meer tijd nodig hebben dan een lesuur. Gelukkig vallen onze geschiedenisuren op dinsdag, het vierde en op vrijdag, het zesde uur en dan wil ik heel soms met jullie even langer doorgaan. Accoord?’

’Boeh!’ klinkt het uit de hoek van Dirk en enkele klasgenoten geven hun afkeuring te kennen met gemor.

Goverts negeert lachend de protesten: ’Mooi, met positieve mensen kunnen we veel bereiken!’

Dan voegt hij eraan toe: ’Nee hoor, je mag zelfs gaan na de zoemer, als je dat zou willen. Al kan ik me dat haast niet voorstellen...

Herinneren jullie je nog de verworven vrijheden van voorbije tijden: vrijheid van godsdienst, vrijheid van drukpers, vrijheid van meningsuiting, vrijheid van vereniging en vergadering? Die zaken zijn vorig jaar bij de Franse Revolutie nog uitgebreid behandeld en ze zijn ook aan de orde geweest bij de behandeling van de herziening van de grondwet in 1848. Nou, al die vrijheden waren in de Duitse tijd allemaal verdwenen.

Het lijkt me goed dat ik, om te beginnen, over de bezetting ga praten en daarbij ga ik terug op mijn eigen belevenissen.

Ik was zes toen de oorlog uitbrak en tien bij de bevrijding. Toch heb ik een aantal zaken heel bewust meegemaakt en natuurlijk heb ik er naderhand eindeloos over horen vertellen en er veel over gelezen.

Soms twijfel ik of ik het van mezelf of via de overlevering weet...

Ik heb een bijzondere jeugd met veel vrijheid gehad, mag ik wel zeggen. Wij woonden thuis "een eind de grond in" zoals dat heette. Het hield in dat de keuterboerderij van mijn ouders niet aan de verharde weg lag, maar temidden van bossen, akkers en weiland. Onze naaste buurman woonde op zo'n honderd meter van ons vandaan en dat betekende dus dat wij wel heel "vrij" woonden. Ik trok als kleuter door de omgeving en voelde me zo vrij als een vogeltje. Ik was een paar weken op de bewaarschool geweest, die toen ook wel "kakschool" genoemd werd, maar dat beviel me niks en daarom mocht ik gewoon thuis blijven. Ik had toen dus heel veel vrij.

Dit "vrij" betekende iets anders dan hetzelfde woord dat wij gebruiken bij het verstoppertje spelen. Nog een ander "vrij" kende ik van het begeerde "ijsvrij" uit die dagen; als de vorst aanhield en de Wielen helemaal dicht lagen, mochten wij van meester Van Pinxteren eerder uit school om te gaan schaatsen.

Wij moesten op de lagere school elke maand klassikaal gaan biechten om "vrij van zonde" te zijn voor de zondagsmis. *Wéér een ander vrij.* "Vrij" heeft nog veel meer betekenissen, maar ik geloof dat het woord vrijwel altijd iets aantrekkelijks voorstelt.

Leerlingen die eerder "het genoegen met mij hadden", weten dat ik nogal taalkundig geïnteresseerd ben.

Ik heb naar de herkomst van "vrij" gespeurd en ik heb ontdekt dat het in de oude Germaanse talen alleen bestond als "freihals" en "frîhals". Dat betekent oorspronkelijk "vrije hals" of "een vrije hals hebbend". Nu moet je weten dat een ring om de hals bij de oude Germanen een teken van slavernij was! – Denken jullie even terug aan de vrijgeborenen, lijfeigenen en horigen, die we in eerdere lessen ontmoet hebben? – Het woord "freihals" betekende "vrij, edel, heerlijk of blij". Je ziet dat het een zeer positief woord was en dat is zo gebleven.

Weten jullie misschien wat er in grote letters boven de toegangspoor-
ten van sommige vernietigingskampen stond?

Een aantal concentratiekampen waarin de zogenaamde "Endlösung" werd nagestreefd, had een macabere boog aan de ingang met de woorden: "Arbeit macht frei"... Die Endlösung of "totale oplossing" hield in dat alle joden vernietigd moesten worden. Hitler, de Führer, de Duitse leider en jodenhater bij uitstek, verkondigde dat de joden erop uit waren om het Duitse Rijk te dwarsbomen en daarom moest het joodse volk uitgeroeid worden.

Waar denken moderne tieners nu aan als ze het woord 'vrij' horen?

Ja Job?

'Aan schoolvrij!'

De hele klas begint te lachen.

'Natuurlijk, dat had ik kunnen weten.

En jij, Hilde?'

'Aan huiswerkvrij.'

De klas reageert instemmend.

'Ook heel logisch... Johan?'

'Aan vrij veilig!'

'Ja ja, aardig bedacht, maar jij neemt het werkwoord of bedoel je het als bijwoord? Zoals: In ons dorp was het vrij veilig... Nee hé, jou ken-nende, was het gewoon grappig bedoeld.

Wat zeg je? Jij vindt vrijen geen "werkwoord"! Nou, dat moet je dan maar eens opnemen met collega Minkels. Die hebben jullie toch voor Nederlands?

Veilig vrijen is trouwens heel iets anders dan vrije liefde, hé Johan, maar dat hoeft ik jou niet te vertellen.

Voor "vrij" zijn wel tien verschillende betekenissen in omloop. Schrijf nu eens wat combinaties op, die je te binnen schieten bij de woorden "vrij" en "vrijheid".'

Mijnheer Goverts neemt een krijtje en gaat voor het bord staan.

'Ik zal nu op bord zetten wat bij ons allemaal opkomt bij die begrip-pen. Ik begin hier links vooraan en ga zo door de hele klas. Het is natuurlijk wel de bedoeling dat je steeds iets noemt dat nog niet eerder geweest is. Dus niets van je voorgangers en niets wat ik al noemde. Verder is het vrijheid, blijheid... Je mag zelfs wel een enkel woord uit een vreemde taal geven, als het maar over vrijheid gaat.

Daar gaan we: Jeroen?'

'Vrijkaartje.'

'Eline?'

'Vrijhof!'

'Mooi. Dat was iets voor Johan geweest! ...Hilde?'

'Freedom!'

De hele klas brult van het lachen.

Goverts knikt, hij kent de reden. Freedom is immers een merk maand-verband dat tot vervelens toe in de TV-reclame voorkomt. De leraar gaat onverstoorbaar verder: 'Freedom, het Engelse woord voor vrijheid en vrijmoedigheid is correct, Hilde.'

Dan steekt achterin een leerling zijn vinger op.

'Ja, Frank?'

'Frank en vrij!'

'Schitterend, jongen, je eigen wederhelft!'

'Vrije verkiezingen.'

'Heel belangrijk!

Goed, we gaan snel door de klas...'

'Vrij reizen.'

'En Dirk?'

'Vrije trap!'

'Ja natuurlijk, een voetbalfan denkt aan zijn sport...'

Theo? Niets meer. Wie wel? Ja, roept u maar!'

'Hij is weer vrij!'

'Wat bedoel je dan? Ah, hij zit niet meer in de bak. Okee.'

'Eh, eh, ik ben weer vrij man!'

'Prima Job! en goed dat de dames dat hier nu weten...'

'Wie nog? Ja? Even kijken, hoe je heet,... Ja, Merel?'

'Vlindervrij!'

'Da's mooi en wat betekent dat voor jou? Vrij om te fladderen als een vlinder of geen vlinders meer in de buik misschien?'

Zo vrij als een vogeltje! Ik dacht even, Merel komt vast met vogelvrij, maar dat is dan weer heel iets anders.

Ik denk dat je vlindervrij in geen enkel woordenboek zult vinden, maar ik kan me er wel wat bij voorstellen. Ik vind het eigenlijk prachtig...'

Ik denk dat je door mijn vlinder bij de vlam beïnvloed bent.

Weet je wat; ik schrijf vlindervrij er toch bij!

We zijn er nog niet, hoor! O, maar jullie hebben nu niets meer?

Wat dacht je dan van de volgende, als ik zo vrij mag zijn...?'

In verband met ons oorlogsgebonden onderwerp zou "bomvrij" wel aardig zijn geweest en "vrije radio", naast "Radio Oranje" de gebruikelijke benaming voor de Engelse zender onder de oorlog... En weet je wat ik nu nog het meeste mis?'

"We leven hier in een vrij land!" Ik hoop dat over enige lessen duidelijk is waarom ik dat zo zeer gemist heb.

Wat is de meest gangbare betekenis van het woord "vrij", volgens jullie?'

Ja Job, zeg het eens!'

'Niet onderworpen zijn, onafhankelijk.'

'Ja, goed! Onbelemmerd misschien ook nog.'

Wat is het tegenovergestelde van vrijheid volgens jullie?'

Ja, even kijken wie dat nieuwe gezicht is... Mariëlla?’

’Slavernij. Onderdrukking.’

’Joyce, jij wilt er nog wat aan toevoegen?’

’Gevangenschap. Vrijheidsberoving.’

’Okee...

Selecteer nu eens even uit dit overvolle bord wat je de moeite waard vindt voor het vervolg van onze lessen op weg naar de "be-vrij-ding." Maak aantekeningen in je schrift van wat er volgens jou aan belangrijks de revue is gepasseerd.

Nu spreken we eerst af dat jullie je in groepjes van vier verdelen.

Je mag dat zelf bepalen en alleen als het niet lukt, zal ik mee beslissen.

Jullie eerste "oorlogs-opdracht" wordt een verslagje van wat ik je nu ga vertellen.

Nog vragen?

Geen vragen. Alles duidelijk.

Hee, we hebben een absentje...

Joyce, Mariëlla en Hilde, ik begrijp dat jullie je afwezige collega in je groepje wilt hebben? Jullie moeten dan wel extra goed je best doen nu die Efti er niet is, want zij moet straks alles via jullie notities te weten komen. Efti..., een interessante naam en dat geldt ook voor de achternaam Karoulis.

Wat zeg je, Joyce?

O, van Griekse afkomst... Juist, ik had al zoiets gedacht.

Weten jullie trouwens wat er met haar aan de hand is? Ziek?

Wens haar veel beterschap namens ons allemaal.’

Goverts begint zijn oorlogsverhaal:

’Jullie weten natuurlijk allemaal dat de oorlog voor ons land begon met de inval van de Duitsers op 10 mei 1940. Polen, Noorwegen en Denemarken hadden al eerder een Duitse invasie beleefd.’

Hij wijst op de landkaart aan hoe de toestand in mei 1940 veranderde.

’Laat ik de belangrijkste data van het oorlogsbegintje maar even op bord zetten. Het is natuurlijk de bedoeling dat je dit overneemt.

Jongens en meisjes, elke les neem ik vanaf nu vier aantekenschriften in voor een beoordeling. Ik begin met: Maarten, Jeroen, Tilly en Eline.

Het gaat mij om een impressie, dus jullie wachten na de zoemer. Dan kun je dat schrift weer meenemen, want je moet je aantekeningen voor de komende les natuurlijk kunnen terugleren. Ik beschouw het als vanzelfsprekend dat je de aantekeningen van de vorige les bestudeerd hebt... Jongelui, nu het huiswerk.'

De klas moppert en zucht. Goverts laat zich door het geroezemoes niet van de wijs brengen.

'Ah, het gepeupel mort!'

De leraar vervolgt met een lachje: 'Maar ik weet toch hoe teleurgesteld jullie zouden zijn als ik je niets zou opdragen.'

Het geroezemoes neemt toe en Goverts wacht rustig tot het stil wordt. 'Jullie opdracht voor de volgende les – voor dinsdag, het vierde uur – luidt, behoudens het terugleren van je notities, als volgt: Zoek als groepje een van je opa's of oma's op en vraag hem of haar waaraan zij nu, na vijftig jaar, denken als ze het woord "oorlog" horen. Laat kort vertellen waarom.

Jullie krijgen de steun van een simpel lijstje met twee vragen en je noteert hun antwoorden.

De vragen zijn: "Wat is voor u achteraf het indrukwekkendste van de Tweede Wereldoorlog?" en "Wat verstaat u onder vrijheid?"

Wat zeg je, Job? Heb jij geen opa of oma meer?'

Goverts kijkt op de ingeleverde groepslijstjes en zegt: 'Dan ga je toch mee naar die van Johan, Paulus of Weffa!

Nog meer vragen of opmerkingen?

Wat zeg je Eline?

O, jij vindt het maar raar. Dat geeft niet, als je het maar doet.

Misschien krijg je later in de gaten dat het toch zo gek nog niet is.

Verder geen vingers... Nou, ik ben benieuwd!'

De zoemer gaat en klas gym 3H vertrekt.

Oorlogsles

Tenblakke, drukste tijd aller tijden, 1994

Hoi Efthi!

Wat vervelend dat je in het begin van het schooljaar ziek bent! Zoals ik je aan de telefoon al zei, heb ik echt geen mogelijkheid om je op te zoeken. Ik heb behalve mijn huiswerk een uitgebreid familiebezoek naar het noorden voor de boeg. Onze oma daar wordt 75! Daarom gauw-gauw dit briefje.

We hebben geschiedenis van de oude mijnheer Goverts en hij heeft ons al een onwijze groepswerkopdracht opgegeven. Joyce, Hilde en ik hebben jou natuurlijk in onze groep gekozen.

Ik vind, geloof ik, dat die geschiedenislessen keigaaf gaan worden! Hij kan vertellen en haalt er allerhande interessante dingen bij.

Dit hoort natuurlijk nog niet bij ons verslag, want dan zou die Goverts wel eens kunnen gaan denken dat wij slijmjurkjes of watjes zijn.

Om tot bevrijding en 'vrijheid' te komen, wil G. ons eerst het een en ander over die oorlogsperiode laten weten. Stel je voor; hij heeft die tijd zelf nog meegemaakt. (Wat een fossiel, hé!... Nee, dat is niet aardig van mij en G. lijkt me wel aardig.) Hij doet geweldig zijn best om de stof voor ons interessant te maken en dat lukt hem nog ook, want hij kan best boeiend vertellen en heeft goeie ideeën. Hij ziet er streng en oud uit, maar valt best mee, denk ik.

Hier begint het verslag echt: Enkele, volgens Goofy, belangrijke feiten, voor jou gekopieerd:

1939. Duitsland sluit met Rusland een monsterverbond.

1 sept. 1939. Begin van de Tweede Wereldoorlog. Inval in Polen.

3 sept. 1939. *Groot-Brittannië en Frankrijk verklaren de oorlog aan Duitsland.*

17 sept. 1939. *Nederland verklaart zich neutraal en hoopt, net als bij de Eerste Wereldoorlog, afzijdig te kunnen blijven.*

9 april 1940. *Duitse troepen vallen Denemarken en Noorwegen (dat ook neutraal wenste te blijven) binnen.*

10 mei 1940. *De Duitsers vallen zonder oorlogsverklaring Nederland, België en Luxemburg binnen.*

15 mei 1940. *Capitulatie van het Nederlandse leger.*

20 mei 1940. *Seyss-Inquart wordt aangesteld als rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse grondgebied. (Rijkscommissaris houdt in dat hij hier de plaatsvervanger van Hitler is.) 'Zes en een kwart', spotnaam voor de Duitse hinkepoot, zegt dat het Nederlandse volkskarakter zal behouden blijven.*

En dan ons huiswerk! We moeten onze aantekeningen leren en bij een oma of opa gaan buurten over de oorlog en vragen laten beantwoorden... (Maf hé!) Joyce wil dat we jouw grootvader vragen, want dan kunnen we nog een reis naar Griekenland maken ook, maar dat zal G. niet willen, denk ik.

Zo Ef, dan ben je toch op de hoogte.

Veel beterschap (ook namens Joyce, Hilde en... Goofy en de hele klas!).

Liefs en tot gauw, Mariëlla.

Vier dagen later, als de volgende les geschiedenis voor gym 3H op het rooster staat, is Efthi nog niet op school. Zij heeft dan wel telefonisch contact gehad met haar vriendin en heeft Mariëlla bedankt voor het briefje. Ze is blij dat ze in het groepje van Mariëlla, Joyce en Hilde mag zitten.

Mariëlla is wel zeer geschrokken van de reactie van Efthi. Die klonk zo

down. Toen Mariëlla haar vroeg wat de dokter gezegd had, kreeg ze te horen dat die er niets aan doen kon.

Mariëlla had er geen notie van dat het zo ernstig was. Ze mocht van Efthi niets vertellen, ook niet aan Joyce of Hilde. Ze moest het maar bij een griepje laten.

Mariëlla heeft beloofd Efthi zo gauw mogelijk op te zoeken. Dat wordt op maandag meteen na de les. Ze heeft er eigenlijk wel een beetje spijt van dat ze niet eerder op ziekenbezoek kon.

Mijnheer Goverts wil de vragenlijstjes retour: 'Willen de achtersten die opdrachten doorgeven naar voor? Dank u.

Ik ben zeer benieuwd en zal er in een later stadium beslist op terugkomen.' Goverts heeft een stapeltje oude kranten uit de oorlogstijd op zijn lessenaar gelegd. Hij deelt mee dat hij een aantal berichten heeft geselecteerd om door te geven in de klas.

'Bastiaan, wat kun je zeggen van de meeste oorlogskranten?'

'Er is censuur en dat houdt in dat de berichtgeving erg eenzijdig is.'

'Juist, alleen voor de Duitsers gunstige berichten komen erin. Je weet dat dit geen onpartijdige journalistiek is.'

Goverts kijkt zijn klas rond en neemt de bovenste krant voor zich.

'Ik wil je er wat van laten zien in chronologische volgorde, omdat dat goed illustreert hoe de Nederlanders steeds minder rechten en alsmaar meer plichten kregen.

Ik lees zelf enkele kranteberichtjes uit het begin van de oorlogstijd voor. Het zou goed zijn als jullie een paar aantekeningen zouden maken van wat het meest aanspreekt.

We beginnen bij *vrijdag 10 mei 1940*.

Enkele krantekoppen van die dag zijn: Ons land in oorlog. Nederland, België en Luxemburg door Duitsland aangevallen. Om 3 uur begon de Duitse aanval.

Proclamatie van koningin Wilhelmina: "Ik richt een vlammend protest tegen de voorbeeldloze schending van de goede trouw en de aantasting van wat tussen beschaafde staten behoorlijk is. Ik en mijn regering zullen ook thans onze plicht doen..."

Dinsdag 14 mei. Proclamatie aan alle Nederlanders door Generaal

Winkelman: "De regering heeft zich naar elders begeven..." Sommige mensen spraken van een laffe vlucht; zij begrepen niet dat de regering vanuit Londen nog veel goed werk kon verrichten. Je moet niet vergeten dat slechts een deel van het Nederlandse grondgebied bezet was. Nederlands Indië, de Nederlandse Antillen en Suriname waren nog vrij en een deel van de koopvaardijvloot was buitengaats.

Na acht uur 's avonds niet meer op straat. Dat heet ook wel avondklok of spertijd. Spertijd is de tijd waarin je niet buiten mag zijn.

Donderdag 16 mei. Het hele Nederlandse leger krijgsgevangene. Verkoop van alle alcoholhoudende dranken verboden. Vernieling van wapens en munitie verboden. Heel Nederland moet verduisterd zijn. Verduisteren was het blinderen van alle licht; er mocht buiten geen licht te zien zijn.

Waarom moest er verduisterd worden, Bob?

'Ik denk dat het iets te maken moet hebben met vliegtuigen...'

'Ja, juist, om te voorkomen dat de Engelse piloten oriëntatiepunten zouden hebben.

Wel gek hoor, al die straatlantaarns uit...

Hoe verduisterde men, Linda?'

'Geen idee.'

'Met luiken voor de vensters, blindeerdoek en zwart papier...

Nu maken we wat sprongen:

26 juni. Geen vlaggen meer op openbare gebouwen.

26 augustus. Duitsland heeft represailles ingeleid en zal daarmee voortgaan.

Wat zijn represailles, Judith?'

'Eh..., vergeldingsmaatregelen?'

'Correct...

12 oktober. Professor luisterde naar verboden zender.

Welke zender zal dát wel geweest zijn, Tilly?'

'Radio Oranje uit Londen.'

'Okee, de Engelse zender, natuurlijk... De arme professor kreeg overigens anderhalf jaar en 3000 gulden boete!

Zo, dat is het begin van de oorlog.

Nu heb ik hier een stapeltje kranten. Die ga ik uitdelen. Daarvoor wil ik dat jullie weer groepjes vormen. Je krijgt twee oorlogskrantepagina's per groep en nu is het de bedoeling dat je er per pagina minstens een berichtje uitlicht dat destijds de vrijheid beperkte.

Bekijk ze even rustig. Straks ga ik vragen welke krantekoppen jullie hebben gekozen.

Wie gaat er van de eerste groep het woord voeren? Jeroen? Goed, laat maar eens horen. Jullie hebben kranten van 1940. We beginnen op 31 mei van dat jaar. Ja?

'Geen verkoop van koffie en thee meer.'

'Ja, er kwam al niets meer binnen en de Duitsers pikten het meeste van de bestaande voorraad in.'

'Vordering van alle vrachtauto's. Distributie van brood...'

'Distributie zullen we nog vaker tegenkomen. Het woord betekent eigenlijk verdeling en het houdt in dat de goederen gerantsoeneerd werden. Er was niet genoeg, dus iedereen kreeg een rantsoen, een afgemete hoeveelheid. Daarvoor had je een stamkaart. Die was op naam gesteld en had een volgnummer. Kijk, hier heb ik er een. Op de achterkant van zo'n distributie-stamkaart zie je allemaal vakjes die afgetekend werden als je de bonkaarten afhaalde. Alleen met deze kaart kon je distributiekaarten krijgen. Dan kwam er in de krant te staan wanneer je welk artikel met inlevering van een bon kon kopen. Vandaar ook dat de mensen zeiden dat er veel "op de bon" was...

Volgende...

Groep 2, Theo?'

'Postduiven verboden.'

'Dat is voor mij onvergetelijk, omdat mijn vader een verwoed duivenmelker was. Waarom werd het houden van die vogels eigenlijk verboden, Theo?'

'Daarmee was geheime berichtgeving mogelijk.'

'Goed beantwoord. Ga door.'

'Fietslampen moeten afgeschermd worden.'

'Ja, alleen vlak voor je had je een dun straaltje licht.'

'Zeer beperkte reismogelijkheden naar het buitenland.'

'Wel een beetje anders dan vandaag de dag. Er ging nog bijna niemand

in het buitenland op vakantie. Dat was nog niet aan de orde, maar als je wilde, kon dat dus ook niet meer.'

'Verbod van luisteren naar buitenlandse zenders.'

'Daarmee is natuurlijk Radio Oranje bedoeld.

Groep 3, door..? Charlot!'

'Boterdistributie. Franse en Engelse films verdwijnen van het repertoire. Uitreiking van textielkaarten.

Hulp aan de vijand wordt zwaar gestraft.'

'Wie wordt er met de vijand bedoeld? Juist, de neergestorte Engelse vliegers, de ontsnapte krijgsgevangenen en de onderduikers.'

'De vierde wordt verwoord door..? Job, ja?'

'Distributie van zeep. Werkloze Nederlandse arbeiders in Duitsland.'

'Ha, die beruchte arbeidsinzet. Voor wie gold die, Johan?'

'Vooral voor werkloze mannen tussen de 16 en 39 jaar.'

'Waarom moesten die in Duitsland gaan werken? Juist, om vooral in de oorlogsindustrie te gaan helpen.

Groep 5, Mariëlla?'

'Distributie van alle soorten kaas. Koek en gebak op de bon. Invoering van persoonsbewijzen.'

'Wie moest zo'n persoonsbewijs hebben? Correct; verplicht voor iedereen van 15 jaar en ouder... Dat was het?'

Zes, Bastiaan?'

'Geen sterke drank in cafés na 7 uur 's avonds. Vliegers oplaten streng verboden...'

'Waarom zou dat met die vliegers zo zijn? ... Godfried?'

'Ik zou het niet weten.'

'Wie wel? ...

Niemand? ... Ook daarmee konden berichten doorgegeven worden! Er stond zes maanden gevangenisstraf op! Ik vond het gemeen, want ik hield van vliegeren.

Jongelui, nu hebben we de krant in oorlogstijd in vogelvlucht doorgenomen. We zijn met zeven-mijls-laarzen door de oorlogsperiode gestapt. Wat moeten onze conclusies zijn? Waarom heb ik deze pagina's eruit gelicht? Ja, Weffa?'

'Om te laten zien hoe het Duitse regime steeds strakker werd en de vrijheid steeds beperkter.'

'Prima! Na dit overzicht vanuit de krant, ga ik nog even terug naar de periode vóór 1940. Ik denk dat het goed is voor een beter begrip.

In Nederland is er natuurlijk een aantal mensen die huiver hebben voor Duitsland. Dat zijn de mensen die nadenken, die de krant lezen en Duits verstaan en in bepaalde groeperingen zitten die in Duitsland vervolgd worden. De meesten hiervan wonen boven de grote rivieren: communisten, socialisten, joden. De uittocht van vervolgden sinds 1933 vanuit Duitsland gaat vooral in noordelijke richting.

In het noorden zijn meer mensen beter op de hoogte van wat er zich afspeelt in Duitsland dan in het zuiden.

Hier heeft men wel angst voor de Duitsers als de oorlogsdreiging zich naar het westen keert, maar men is er niet bang voor de ideeën van de Duitsers, want die kent men amper. Je moet niet vergeten dat er in die tijd nog niet veel mensen zijn die de gelegenheid hebben gehad om voortgezet onderwijs te volgen zoals jullie. De meeste mensen hebben geen talen geleerd. Er zijn er maar weinig die Duits spreken.

In het zuiden is de vrees voor de Duitsers vooral gebaseerd op de ervaringen die de mensen hebben uit de Eerste Wereldoorlog. In die oorlog van '14-'18 zijn de Duitse troepen als barbaren tekeer gegaan in België. Ze hebben bijvoorbeeld heel Leuven en Aalst platgebrand. Het was één grote vuurzee en moordpartij. Berovingen waren aan de orde van de dag. Hele stromen Belgen kwamen Nederland binnen. Hier zijn de mensen dus bang dat ze bij de Duitse inval een soortgelijke barbarij over zich heen zullen krijgen.

Nu vallen de Duitsers hier binnen. In de Maasstreek wordt gevochten. Er doen geruchten de ronde over vergiftigde bonbons die ze uitgooien. Er gaan meer wilde verhalen – waarvan er enkele zeker waar zijn – van Duitsers in Nederlandse marechaussee-uniformen en soldaten verkleed als boeren en spoorwegarbeiders. Zulke figuren nemen een brug in Noord-Limburg in, waardoor een pantser trein tot in Brabant kan komen. Wanneer de eerste oorlogsdagen voorbij zijn, weten ze amper iets van het bombardement van Rotterdam. Dat hoor je alleen maar via mensen die daar uit de buurt komen, want de kranten schrijven daar nauwelijks over. Krant en radio staan meteen onder Duitse controle. Zo weten er in het zuiden velen niet dat er rond de Grebbeberg zwaar gevochten is. Aanvankelijk is het plan geweest de Duitsers te keren bij de Maas-linie en de zogenaamde Peel-Raam-stelling, een verdedigingslinie tussen Brabant en Limburg.'

Goverts hangt een landkaart op.

'Kijk, op deze kaart kun je die verdedigingslinies mooi zien...

Het Duitse leger is op alle fronten veel te sterk en de linies blijken niet te verdedigen.

Als de Duitsers hier binnenkomen, valt het eigenlijk nogal mee. De soldaten gedragen zich als heren. Ze zijn heel beleefd, kalm en netjes. Ze kopen dingen in de winkel en betalen keurig. Het is een enorme opluchting bij de mensen.

Natuurlijk zijn er wel plaatsen waar fel geschoten wordt, maar dat zijn uitzonderingen.

Er zijn mensen die zich al gauw Duitsgezind gaan gedragen. Hun partij, die al langer bestond, heet Nationaal Socialistische Beweging, afgekort NSB. Daar zijn ook veel "brood-NSB'ers" bij; mensen die hopen op een beter bestaan onder de Duitse overheersing. Je moet weten dat er in die tijd velen in armoede leefden en als ze NSB'er werden, kregen ze van de Duitsers vaak de betere baantjes. Die nieuwe leden die om die reden in mei 1940 tot de NSB-partij toetreden, worden wel minachtend 'meikevers' genoemd.

Sommige NSB'ers gaan lopen glimmen en daar hebben de Nederlanders een grote hekel aan. 'Vuile landverraders' klinkt het meteen.

Er zijn kleine groeperingen die meteen wat willen ondernemen, maar ze weten nog niet hoe. Ze willen het anders doen dan al die mensen die alles maar gelaten over zich heen laten gaan of moeten laten gaan, want je moet niet vergeten, de meeste mensen hebben niks. Wat moeten ze tegen die Duitsers?

Ik vergeet nooit hoe ik als kind de eerste Duitsers te paard bij ons over de Zuidbaan zag komen. Ze schoten in de lucht om duidelijk te maken dat je maar beter binnen kon blijven.

Het deed de Duitsers zeer dat de Engelsen heer en meester waren in het luchtruim. De Engelse luchtmacht vloog af en aan en wierp behalve bommen op Duitse doelen ook veel anti-Duitse propaganda boven de bezette gebieden af. Voor mij en mijn leeftijdgenoten was het vergaren van die pamfletten en strooibiljetten een ware rage. Wij speurden alle sloten, heggen en velden af en verzamelden elk vlugschrift. Er was een levendige ruilhandel op school. Later werd het verboden om de uitgeworpen blaadjes van de Engelse vliegtuigen in bezit te hebben, maar daar trokken wij ons niet veel van aan.

Ik wil jullie wat van mijn verzameling laten zien.

Om te beginnen "Het nieuwe Britse offensief" in twee talen. Waarom? Omdat zulke blaadjes zowel voor Frans- als Nederlandstaligen bestemd waren. En ook omdat de piloot de taalgrenzen niet precies kende.

Hier hebben we een interessant "RAF-ke" met de introductie van de v voor victorie en... vrijheid! Zien jullie de galg met daaraan het opgehangen hakenkruis? En "De Luchtpost" van februari 1941, uitgedeeld door "uwe vrienden van de RAF, de Royal Air Force", en zijn Franstalige tegenhanger "Le Courrier de l'Air".

Wat betekent Royal Air Force trouwens, Dirk?

'Eh,.. ik dacht dat het Engels was voor Koninklijke Luchtmacht...'

'Juist. Ook veel Duitstalig materiaal zoals dit blaadje met de titel: 'Nach Hitlers Sturz'. Waarom in het Duits? Ja, Mariëlla?'

'Ik denk dat het de bedoeling was dat de Duitse soldaten dat lezen.'

'Goed, om de Duitsers te ontmoedigen en hun te vertellen wat de werkelijkheid is. De Duitse berichtgeving loog immers alles aan elkaar.

"De Vliegende Hollander", ook verspreid door de geallieerde luchtmacht. Dit exemplaartje is al van september 1944 en heeft als belangrijkste bericht de bevrijding van België. Op de achterzijde staat de bekende boodschap van de Nederlandse minister-president in ballingschap, Gerbrandy, die hij op 4 september op Radio Oranje hield, getiteld "De bevrijding van Nederland". Dat bericht heeft veel teweeggebracht. Het wordt beschouwd als dé aanleiding voor Dolle Dinsdag. De mededeling berust op een misverstand. Er wordt gezegd dat de geallieerden het zuiden aan het bevrijden zijn en dat ze al in de buurt van Breda zijn. In werkelijkheid staan de bevrijders nog in België bij het Albert-kanaal. Het schijnt zo te zijn dat de Engelsen de gemelde feiten niet willen ontkennen, omdat zij denken dat de Nederlanders het wel het beste zullen weten. De Nederlanders denken: als de Engelsen het niet tegenspreken, dan is het beslist waar. Daarbij komt de chaotische terugtrekking van een aantal Duitse troepen en de paniecreactie van vluchtende NSB'ers. Er zijn mensen die hun rood-wit-blauwe vlaggen al gaan uitsteken, hoewel dat verboden is. Veel mensen doen doldrieste dingen waarvoor ze later opgepakt en gestraft worden. Niet zelden met de doodstraf...

De bewuste, "Vliegende Hollander" was een topstuk in onze ruilhan-

del net als de "Moffenspiegel", die als ondertitel had "Het Derde Rijk in plaatjes te kijk". Zeer gewild was ook deze spotprent van Hitler... "Lezen en doorgeven" staat hier op de Wervelwind, "maandblad voor vrijheid, waarheid en recht..". Doorgeven deden wij alleen als we dubbele hadden.

Veel uitgeworpen blaadjes dragen op de achterzijde de Nederlandse leeuw. Er staan prachtige spotprenten in. Ik heb voor julfie een collage gemaakt die ik dadelijk door zal geven.

Dit exemplaar van "Wir fahren gegen Engeland" spreekt voor zich.

Je moet weten dat de Duitsers het lied "Wir fahren gegen Engeland" graag zongen en dat wij daar dan stiekem "plons, plons, plons!" achter plaatsten. Ik weet nog dat een van mijn klasgenootjes daarom een stevig pak ransel kreeg van een moffensoldaat die dat hoorde.

Er zijn er nog veel meer. Helaas heb ik ze lang niet allemaal. Mijn ouders verboden het ten strengste in de velden te gaan "sprokkelen". Zoals je ziet, heb ik maar matig gehoorzaamd.

Ik denk dat dit een redelijke impressie geeft van de propaganda-oorlog. We weten toch wat propaganda is?

Er wordt driftig geknikt. Toch vraagt Goverts voor de zekerheid: 'Wat dan, Esther?'

'Eh, een soort reclame voor je eigen ideeën...'

'Heel goed.... Nu weer snel terug naar het grote-mensen-werk, want de tijd dringt.

Er zijn burgemeesters op hun post blijven zitten, hoewel dat heel gevaarlijk en moeilijk is. Ze kunnen het immers nooit meer goed doen. Of de Duitse regering òf de anti-Duitse bevolking is ontevreden. Maar de burgemeesters zijn bang dat ze bij vertrek vervangen worden door een NSB'er en dat zou de zaak nog slechter maken.

Heel veel mensen weten niet wat hun overkomt. Ze bemerken wel allerlei veranderingen, maar dat gebeurt heel geleidelijk. Als ze kranten lezen, merken ze dat er censuur is.

Ook de uitzendingen van Hilversum via de distributieradio – denk eraan dat er niet zoveel mensen zijn die al een eigen radio hebben – staan volledig onder controle van de Duitse bezetters.

Over die gehuurde kabelradio kan eigenlijk alleen nog maar naar propagandistische praatjes geluisterd worden.

Wervelwind

Maandblad voor *vrijheid, waarheid en recht*

No. 3 **VERS**

DE Wervelwind

Maandblad voor *vrijheid, waarheid en recht*

Iste JAARGANG • No. 2 • MEI

„Als we ons voortreffelijk kaartsysteem niet hadden, Herr General, zou het ons makkelijk kunnen gebeuren, dat wij het zelfde land twee keer achter elkaar zouden bevrijden.”

Warum der Krieg für Deutschland verloren ist

Paris 1940

WAT OOK VAL, TROUW STAAT PA

Es kommt

VERSPREIDING
VAN DEZE ARTIKELLEN,
IN WELKEN VORM OOK,
DIEN DE NATIONALE

Er blijven veel mensen op hun plaats zitten en zij gaan van lieverlede doen wat de Duitsers willen.

Je kan de censuur goed merken aan de gegevens die doorkomen. Van allerlei oorlogsgebeurtenissen krijg je alleen nog Duitse berichtgeving. Je leest vooral over Duitse oorlogsuccessen en Engelse nederlagen.

Ziezo. Nu gaan we nog enkele bekende "oorlogszaken" herhalen om te zien hoe de mensen hier de oorlog beleefden.

Al in mei 1940 zien we benzine, diesel, koffie en thee op de bon gaan. Dus de Duitsers zijn amper binnen of het wordt slechter, want er moeten veel leveranties naar het Duitse leger toe en dus hebben ze hier nog maar een beperkt pakket. Steeds meer distributie volgt, want naarmate de Duitsers meer nodig hebben, wordt het hier moeilijker.

In juni van hetzelfde jaar gaan textiel en schoenen, in juli boter en margarine, in augustus zeep, in september vlees, in oktober kaas, in november eieren, koek, glas en aardewerk op de bon. In 1941 komen ook melk en aardappels, in mei '42 snoep en tabak in de distributie. Ik zal de afschuwelijke stank van mijn vaders "eigenteelt" nooit vergeten! Die zelfverbouwde tabak werd als surrogaat, als vervangingsmiddel gebruikt. Ook voor koffie en thee had men "Ersatz".

In december '42 komt er zelfs distributie voor appels.

De mensen hier gaan ook merken dat ze voortaan op tijd binnen moeten zijn. De avondklok wordt ingesteld naar de grillen van de bezetter. Vele landgenoten moeten in Duitsland gaan werken. De werklozen worden daartoe verplicht. Dit is de zogenaamde Arbeitseinsatz die later uitgebreid wordt over de hele bevolking.

Het is een zeer geleidelijk proces, maar de aversie tegen de bezetter groeit. Er komen ook steeds meer tegenstrijdige berichten in de wereld. Illegale krantjes verschijnen met vooral stukjes erin die de Duitse berichtgeving tegenspreken.

Gelukkig kunnen de amateurskrantjes al gauw ophouden, omdat er steeds meer landelijke illegale kranten komen, zoals Trouw, Parool en Vrij Nederland. Dat laatste blad wordt zelfs in Engeland gemaakt en uitgewooid door vliegtuigen. Er komen er alsmaar meer: De Geus, Spartacus, de Waarheid, Ons Volk, de Vonk, de Vlam, Katholiek Kompas, Christoffoor, Je maintiendrai. Elke geestelijke stroming heeft haar illegale blad; er zijn dus katholieke, protestante, socialistische en

communistiche uitgaafjes. Die bladen zijn vaak gedrukt en zij hebben veel meer mogelijkheden dan de kwajongensblaadjes uit de provincie. Het verzet groeit ook, voor de Duitsers nauwelijks merkbaar, in de ambtelijke zaken. Als in 1942 het distributiegedoe met stamkaarten begint, gaat de molen draaien. "Onderduiker" wordt een gangbaar begrip. Daar hebben jullie toch wel eens van gehoord, mag ik hopen? Wat zijn onderduikers?"

Goverts kijkt rond.

'Niemand die hierop kan antwoorden? Dat valt me niet mee. Onderduikers zijn mensen die gezocht worden door de Duitsers. Ze verdwijnen uit het oog. Dat kan door onder te duiken als boerenknecht, of te gaan wonen op een verborgen zoldertje of achterkamer of in een bos. Onderduikers kunnen officieel geen bonnen hebben. Zij moeten geholpen worden en dat wordt geregeld met de distributie. Mensen die betrouwbaar zijn, worden benaderd. Er zitten controleurs, boekhouders, leraren en advocaten in het verzet. De controleurs die moeten toezien dat er niet gefraudeerd wordt, blijken in de ideale positie te verkeren om zelf op grote schaal fraude te plegen. Er zijn zelfs nonnenkloosters bedacht om bonnen te krijgen! Er moeten goeie mensen in dat circuit gezeten hebben, anders waren de vervalsingen snel aan het daglicht gekomen.

Het geheel groeit uit tot een goed functionerende voorziening, zodat er hier in Brabant geen directe behoefte is aan knokploegen die distributiekantoren overvallen.

De man van de distributie heeft goede contacten met de politie; hij doet aangifte van verloren stamkaarten. Hij heeft processen-verbaal nodig om nieuwe stamkaarten in te kunnen voeren. Hij laat ze dus zogenaamd verliezen en gaat naar de politie. Er wordt een procesverbaal getikt en op basis daarvan reikt hij een nieuwe kaart uit. Zo wordt de illegaliteit gelegaliseerd. Dat is de veiligste manier, want met alle vervalsingen en overvallen, door knokploegen, lopen de mensen groot gevaar. Dan is er bijvoorbeeld een man die handelt in bouwmaterialen. Die komt overal in de omgeving. Hij verspreidt de stamkaarten en bonnen en zo ontstaat er een volledig net dat lang voortreffelijk functioneert.

De Duitsers beginnen van alles te vorderen; in de zomer van 1940 moet alle goud ingeleverd worden, in de zomer van '41 alle zilver, koper en

nikkel. In december 1942 halen ze onze kerkklokken weg. Waarom zal dat gebeurd zijn, denk je, Merel?' 'Misschien omdat daarmee ook boodschappen konden worden doorgegeven?'

'Nee, de Duitsers gebruikten die in hun oorlogsindustrie; de klokken werden omgesmolten en verwerkt tot wapentuig! Natuurlijk riep zoiets om wraak en het verzet groeide.

De KP'ers, de knokploegers, komen hier dan in the picture. Het wordt in '43 een befaamde organisatie.

Wie gaan daar nu bij? Er zijn er die uit principe de Duitsers willen tegenwerken, maar ook haatgevoelens en avonturiersgeest spelen hierbij soms een rol. Sommigen willen dus echt tegen de Duitsers vechten, maar dat zijn toch uitzonderingen. Het merendeel komt in de illegaliteit door toeval.

Er zijn genoeg mensen die individueel wat gedaan hebben, want wat is verzet? Onder verzet valt eigenlijk alles wat gedaan wordt zonder dat de Duitsers het goed vinden. Bied je onderdak aan de zoon van de buurman die moet onderduiken, dan is dat verzet.

Even is "OZO" een gangbare groet op straat; het staat voor "oranje zal overwinnen" Ook dat is verzet.

In een dorp in de buurt richten ze een hockeyclub op. De jongens dragen rood-wit; de meisjes wit-blauw. De hele club samen vertoont dus "rood, wit en blauw." Dat kun je tot verzet rekenen.

De beeltenissen van leden van het koningshuis zijn verboden. Er zijn mensen die broches dragen, gemaakt van een rijksdaalder waaruit het kopje van de koningin is weggesneden. Lepeltjes met dubbeltjes erop komen in omloop. Door Engelse vliegtuigen uitgegooide foto's van de koningin en de koninklijke familie worden gekoesterd...

Een andere vorm van verzet zijn de bedachte spotnamen voor Hitler: In het Chinees: "Hang, kreng, hang", in Amerikaanse Indianentaal: "Winnetoetienie", Italiaans: "Alverotti", Russisch: "Slarottimof", Portugees: "Lopez Dezeejin", enzovoorts.

Waarom ontstaat verzet, Paulus?'

'Euh, ik denk, omdat de mensen het er niet mee eens zijn.'

'Ja. Er zijn vele redenen waarom mensen verzet gaan plegen. Avonturiersgeest is er daar ook een van.

Het is een groeiproces. Net zo goed als dat er in het begin mensen zijn die het helemaal niet goed vinden dat de koningin naar Engeland

gevlucht is, zijn er ook mensen die pas geleidelijkaan beseffen dat er iets tegen de Duitsers ondernomen moet worden.

Een complex van factoren – je opvoeding, je afkomst, je maatschappelijke omstandigheden – zorgt ervoor dat je in een organisatie van het verzet terecht komt. De straf die erop staat, is executie.

Naar mijn mening zijn er veel mensen geweest die daar nauwelijks bij nadachten. Zij halen onderduikers in huis en vormen de posten in de pilotenlijn, de vluchtroute voor geallieerde soldaten, via België en Frankrijk naar Spanje. Belangrijke vormen van verzet worden zo onopvallend mogelijk verricht.

Er zijn gevallen van geweldverzet die veel nodeloze gevolgen hebben gehad, maar er hebben ook zeker overvallen plaats gehad waar het wel zo moest: overvallen op bevolkingsregisters bijvoorbeeld. Helaas worden vaak onschuldige mensen naderhand opgepakt voor daden van verzet van anderen.

De Duitsers antwoorden onder meer met gijzelingen: willekeurig worden er mensen opgepakt, gevangen gezet en soms geëxecuteerd als afschrikwekkend middel tegen elke weerstand. Dus om verdere spionage en sabotage tegen te gaan worden er onschuldige mensen opgepakt en met de dood bedreigd. Ze moeten soms al afscheidsbrieven schrijven... Je moet je de spanning eens voorstellen als je in zo'n kamp zit als gijzelaar.

Later wordt op straat je fiets zo maar afgepakt. Of ze wel of geen luchtbanden heeft, maakt de Duitsers niet meer uit.

Opeens moeten alle radio's ingeleverd worden. Veel mensen durven hun radio niet meer in huis te houden, omdat ze vrezen daarvoor zelfs te kunnen worden doodgeschoten. Zo'n radio van die tijd is vaak een enorme kast. Bij inlevering krijg je een bonnetje als bewijs, wat later waardeloos blijkt te zijn.

Het gevoel van onbehagen groeit naarmate de oorlog vordert.

De bezettingsperiode is niet een tijd van veel schieten, zoals veel jongeren denken; het is eerder een lange, grauwe periode, waarin de bezetter steeds onuitstaanbaarder wordt en waarin de Nederlanders geleidelijk meer zaken moeten missen.

Zo, jongelui, dat was een hele boel informatie. Ik hoop dat je de belangrijkste dingen hebt kunnen aantekenen. Ik wil nu even de schriften van

Frank, Merel, Theo en Linda. Jullie kunnen morgen al je schriften ophalen. Je mag er nu ook op wachten. Je moet natuurlijk wel je aantekeningen terug kunnen leren...'

Dan gaat de zoemer. De klas rumoert en begint de tassen in te pakken. 'Zijn er nog vragen, jongelui? Misschien is het allemaal erg snel gegaan..?'

Joyce steekt aarzelend haar vinger op.

'Ja, Joyce?'

'Waarom werden die bevolkingsregisters nou eigenlijk overvallen?'

'Goeie vraag! Dat zat zo: Het verzet wilde aan extra bonnen komen voor de onderduikers. Die bonnen kon je alleen krijgen als je een stamkaart en een persoonsbewijs had. Op het bevolkingsregister gaven ze die uit. Dus daar alleen kon je die halen. Bij een overval werden juist die documenten bemachtigd. Later konden die dan mooi vervalst in omloop gebracht worden. Snappen?'

Joyce knikt.

Goverts kijkt zijn klas rond.

'Ik zie geen vingers, dus geen vragen meer? Dan nog even noteren in de agenda: Vrijdag, 9 september, zesde uur: Leren aantekeningen van de Tweede Wereldoorlog.'

De gesloten tassen worden mopperend opengemaakt en met wrevelige gezichten wordt de opdracht ingeschreven.

Goverts besluit dan vrolijk: 'Rest mij, jullie allemaal een prettige dag toe te wensen.'

'Dat wens ik u ook,' zegt Linda die als laatste op haar schrift staat te wachten.

Goverts bladert door haar werk. Hij is wel te spreken over de overzichtelijke verzorging van het geheel.

'Dat ziet er goed uit. Zelfs al aardige illustraties ook. Complimenten! Ik geef je vast een negen om te beginnen.'

Linda en Goverts verlaten tevreden het lokaal.

'Ster der verlossing'

De nazomer houdt aan.

Mariëlla gaat op bezoek bij haar zieke vriendin. Bij Efthi thuis hebben ze een Grieks restaurantje. Ze wonen zelf boven de zaak. Je komt er achterom via een trap binnen.

Als Mariëlla boven staat, doet Efthi zelf open. Ze heeft kennelijk op haar zitten wachten.

Efthi ziet er slecht uit. Haar gezwollen ogen verraden dat ze veel gehuild heeft.

Mariëlla vraagt opgewekt: 'Hoi Ef! Hoe gaat het nou?'

De tranen springen Efthi in de ogen en met een zucht zegt ze: 'Slecht. Ze hebben de zaak van mijn vader vorige week helemaal volgekliederd met teksten als "Rot op!", "Vuile Griek, ga terug" en "Nederlanders eerst" en er wordt niets tegen gedaan.'

Efthi barst in snikken uit.

'Mijn vader dacht er even over om alles maar op te geven en terug te gaan naar Griekenland, hoewel hij wist dat hij daar helemaal geen werk zou vinden en dat we terug zouden vallen in armoede. Nu is hij daarover erg aan het twijfelen geraakt...

Ik vind het zo gemeen. Toen mijn vader hier kwam werken als gastarbeider, zagen ze hem graag komen. Toen hadden ze hier werkmensen nodig. Vader heeft keihard gewerkt. Hij heeft alles zelf van de grond af opgebouwd en nu, nu het echt goed gaat, gebeurt er zoiets!'

Mariëlla probeert haar huilende vriendin te troosten: 'Och, dat zijn maar een paar van die zogenaamde "stoere stommelingen" die zoiets doen. Ik weet dat het gemakkelijk gezegd is, maar jij moet proberen je daar niets van aan te trekken.'

'Kon ik dat maar! Ik kan er niet meer van slapen. Het bezorgt me zulke verschrikkelijke nachtmerries.... En dat is nog niet alles. Je weet dat ik

op zaterdagen in de supermarkt achter de kassa zat. Dat deed ik graag en dat kon ik goed. Veel beter dan bedienen in mijn vaders zaak.'

'Ja?' zegt Mariëlla onzeker.

'Nu kan ik dat ook niet meer. Ik ben ontslagen, omdat er klanten zijn die niet geholpen willen worden door allochtonen!'

Mariëlla kan haar oren niet geloven. Zoveel onrecht in een plaats als Tenblakke had ze nooit vermoed. Nu begint ze de problemen van Efthi in hun volle omvang te beseffen.

'Maar dat is vreselijk,' kan ze slechts uitbrengen.

Efthi moet verschrikkelijk huilen. Mariëlla slaat haar arm om haar schouder en probeert haar te sussen.

'Je kunt misschien toch beter proberen wel naar school te gaan. Dan zul je zien dat er meer dan duizend zijn die er zo helemaal niet over denken. Je zult dan merken wat voor fijne klas we hebben. We zitten al een week op je te wachten! Ik moet je veel groeten en beterschapswensen overbrengen van iedereen. Ook van Goofy.'

'Ja, maar ik kan niet! Ik ben zo bang dat hetzelfde weer gebeurt met onze zaak, of nog erger, dat ze die in brand steken, net als in Duitsland pas gebeurd is met de zaak van een vriend van ons...

Ik word 's nachts achtervolgd en gevangengenomen en gemarteld in een donkere kelder. Het is zo vreselijk! Daar zit ik bebloed en besmeurd moederziel alleen te bibberen tussen alle mogelijk smerig ongedierte dat het op mij gemunt heeft. Ik voel de ratten aan me knagen. Er zitten mieren, spinnen, duizendpoten, pieren, pissebedden en padden.

Ik doe geen oog dicht. Soms voel ik opeens de pokdalige huid van een pad langs mijn blote benen gaan en gil het uit van angst. Ik weet dat het onschuldige diertjes zijn, maar toch! Ik kan ze niet zien...

Afschuwelijk! Voor mij wacht al dat ongedierte op mijn dood. Boven zit een klein venstertje in mijn cel waardoor ik af en toe een verre ster zie. Ik wens zo vaak dat ik die ster in de open hemel mag zien. Dan zou ik vrij zijn, vrij van alle zorgen. Ik noem haar de ster der verlossing. Zij lijkt zo ver... Ik denk dat het voor ons allemaal alleen maar erger wordt. Ze zeggen nu dat we parasieten zijn en concurrenten op de arbeids- en de woningmarkt.'

'Maar Efthi, je mag zoiets toch niet denken! Wij moeten met zijn allen vechten tegen die onzinnige, onchristelijke opvattingen van een paar raddraaiers. En je ontslag, dat hoef je toch niet te nemen!'

'Ja, gemakkelijk gezegd. Maar ik kan niet helpen wat ik droom en aan die kassa wil ik niet meer werken als er echt mensen komen die zo denken. Dan help ik toch maar liever bij mijn vader in de zaak...'

'Er zijn hier in Tenblakke zoveel andere allochtonen. En die hebben het toch veel moeilijker en slechter dan jullie. Denk eens aan al die Marokkanen en Turken die hier bij elkaar wonen en veel minder werk en inkomsten hebben dan jullie. Om nog maar niet te spreken over die arme asielzoekers die nu in het vroegere patersklooster zijn ondergebracht. Daar zitten meer dan vijftig jonge mensen, van God en alleman verlaten, te wachten en te hopen op een verblijfsvergunning.'

'Kan wel zijn, maar daar worden mijn schrikbeelden niet minder om.'

'Nee, maar jullie zijn hier toch al zo ingeburgerd... Jouw vader woont er al bijna dertig jaar en hij heeft zoveel vaste vrienden.'

Mariëlla doet werkelijk haar uiterste best om haar vriendin te troosten en gerust te stellen en langzaam maar zeker begint Efthi overtuigd te raken dat ze niet moet wanhopen.

Mariëlla vertelt over de lessen, de leraren en het huiswerk. Ze vergeet vooral niet de vrolijke dingen te vertellen die ze op school beleefd heeft en dan vraagt ze voorzichtig of Efthi morgen mee naar school gaat. Ze belooft haar met haar vriendinnen te komen ophalen.

Efthi twijfelt, maar zegt toch toe.

Mariëlla, Hilde en Joyce zullen haar dinsdagmorgen opwachten om samen naar het Brabant College te fietsen.

De volgende dag gaan de vier meisjes naar school. Mariëlla heeft Joyce en Hilde ingelicht. Het is een stralende, iets te warme dag.

Op school moeten de klasgenoten wel even wennen aan het uiterlijk van Efthi. Haar dikke ogen en haar magere gezicht maken duidelijk dat zij uit haar doen is.

Efthi is wel verguld met de plaats naast Mariëlla die Joyce in alle vrijheid voor haar opgeofferd heeft. Joyce zelf zit nu naast Hilde vlak achter hen.

Efthi moet Mariëlla gelijk geven; het is goed dat ze weer op school zit en de klas is bijzonder aardig. Mounir, een Marokkaanse jongen uit een parallelklas, heeft haar in de pauze aangesproken. 'Laat je door die stommelingen niet kisten.'

'Hoe weet jij dat wij..?' aarzelt Efthi.

'Omdat ze bij ons en op de Turkse flat ook zo bezig zijn geweest. Pure bangmakerij van een stelletje halfgare lefgozers.

De politie denkt dat ze weet waar de daders gezocht moeten worden.' Efthi staat te kijken van deze reactie. Dat Mounir, die ze nog uit de brugklas kent, haar zou komen troosten, had ze nooit verwacht! Na enkele uren leeft Efthi al op. Zij gaat op in haar schoolzaken.

Ze krijgt weer een beetje kleur op haar wangen en verheugt zich over haar prettige klas. Mariëlla heeft niets teveel gezegd.

Het zesde uur heeft gym 3H geschiedenis. Goverts komt ogenblikkelijk naar Efthi om haar te begroeten.

'Fijn dat je er bent,' zegt hij. 'En hebben Mariëlla, Hilde en Joyce je goed op de hoogte gehouden?'

Efthi knikt, hoewel alleen Mariëlla haar geholpen heeft.

Goverts vraagt Paulus waarover hij het de laatste les gehad heeft.

Paulus vat kort samen: 'U hebt de Tweede Wereldoorlog in vogelvlucht behandeld via oude kranten. Daarbij lag de nadruk op de groeiende beperkingen van de vrijheid. Later hebt u verteld hoe de gewone mensen hier de bezettingsperiode ervaren hebben.'

'Juist. Dan komt vandaag onze eerste gastspreker over de oorlog vertellen.'

Even gonst het door de verraste klas.

'Geduld. Eerst moet ik onze gast nog inleiden...

Er komt een zeer droevig aspect van de oorlog aan de orde. Met de oorlog was hier ook al gauw de joden-pestering begonnen. We kunnen die misschien het beste illustreren aan de hand van de opeenvolgende verordeningen en mededelingen in kranten en pamfletten van destijds.'

Goverts laat de bladen zien en leest zelf voor:

'Juli 1940. Bekendmaking: Het hoofd van politie vordert dat alle niet-arische vreemdelingen, die tussen 1 januari 1933 en 1 maart 1938 Duitsland hebben verlaten en thans hun woon- of verblijfplaats hebben in de gemeente, zich binnen acht dagen na dagtekening van deze bekendmaking bij hem aanmelden, onder medebrenging van hun paspoort.

Niet-arisch, dat behoeft enige uitleg, vermoed ik..?'

Het blijft stil in 3H.

'De Duitsers noemden zich Ariërs. Zij noemden zich het "Herrenvolk" en beschouwden zich als "Übermensen". In hun ideeën waren de Germaanse volkeren, met name de Duitsers, het superras van de mensheid. Polen, joden en zigeuners noemden zij minderwaardige "Untermensen".

Oktober 1940. Geen benoeming of bevordering van joden in openbare dienst. Geen plaatsing meer in ambtelijke werkkring of bij het onderwijs. In openbare dienst werkzame joden uit hun functie ontheven ter verzekering van de openbare veiligheid.

November 1940. Joodse ondernemingen dienen aangegeven te worden.

Januari 1941. Bezoek van joden aan bioscopen verboden.

Februari 1941. Aantekening in het bevolkingsregister, er wordt een J in het persoonsbewijs gestempeld als je jood bent.

Maart 1941. Joden geweerd uit het bedrijfsleven.

Juli 1941. Aanmeldingsplicht van personen van joodsen bloede.

Augustus 1941. Verplichte aangifte van joods grondbezit.

Juli 1942. Het Duitse Rijk en het joodse probleem; op weg naar de totale oplossing. Joden hebben geen toegang meer tot de hogere en middelbare scholen.

Augustus 1942. Alle joden moeten het westen verlaten. Historische opdracht voor het Nationaal-Socialisme om deze parasieten te vernietigen.

Er zijn nog veel meer vernederende regels en verordeningen voor de joden afgekondigd. Daarvan heb ik geen kranteknipfels. Ze moesten hun radio's, telefoons, fietsen, geld en sieraden afgeven en toen ze niets meer hadden, mochten ze ook steeds minder. Trein, bus en taxi werden voor hen verboden. Ze mochten niet meer in cafés, res-

taurants en schouwburgen komen, net zo min als in zwembaden en sportparken. Bepaalde wijken, winkels en straten werden voor hen tot verboden gebied verklaard.

Ik herinner me zelfs een verordening die verbood aan een jood een fiets af te staan! Het was voor niet-joden verboden om arbeid te verrichten in huishoudens van gezinnen waarvan een jood het hoofd was.

Eén ding hadden al die maatregelen gemeen: ze waren erop gericht de vrijheid van de joden te beperken.

Dat de Sicherheitsdienst, de Duitse veiligheidsdienst, tal van razzia's hield in de steden om alle joden op te sporen en ze vervolgens naar de vernietigingskampen te sturen, lezen we niet in de kranten.

Waarom niet, denken jullie? Ja, vertel maar Efthi?

'Dat zou het beeld van de bezetter ongunstig kunnen beïnvloeden.'

'Juist, jij hebt het begrepen.

Wat zijn razzia's trouwens? Leentje?'

'Klopjachten, meneer.'

'Er wonen, afgezien van een aantal ondergedokenen, niet veel joden in Tenblakke. Fabrikant De Leeuw heeft aan de oostkant van Tenblakke zijn villa "Rustoord", aan de andere kant van het dorp bevindt zich de textielzaak en het woonhuis van Endels en in het centrum woont de joodse uitgever Kaerels in "Huize Rozenoord".

Als door de Duitsers bepaald is, dat joden geen eigenaar van een onderneming meer mogen zijn, bedenkt men constructies waarbij vrienden op papier de bedrijven overnemen. Wanneer de bewegingsvrijheid steeds verder ingeperkt wordt, duiken sommige joden onder. Geleidelijkaan begint een meedogenloze vervolging van het arme joodse volk, waaraan ook in Tenblakke niet te ontkomen valt. Jodenbegunstigers worden gearresteerd en zwaar gestraft.

In het voorjaar van 1942 moeten alle joden een grote gele ster met het woord "Jood" op hun kleding gaan dragen en in de daarop volgende zomer beginnen de deportaties naar de vernietigingskampen...

Wat zijn deportaties?'

'Wegvoeringen, denk ik.'

'Goed, Theo! De davidster wordt het verplichte kenteken voor de joden. Dat hele volk wordt door de bezetter gedegradeerd tot "Untermenschen". Je kunt nu meteen zien dat je niet met een mens maar met een jood te maken hebt.

Door die ster zijn zij makkelijk kenbaar en zo kan de onderdrukking steeds strenger en onverbiddelijker toegepast worden.

In de Middeleeuwen worden de joden al vervolgd en om hen te kleineren moeten ze dan gele of rode lappen op hun borst dragen. In de Tweede Wereldoorlog krijgt de davidster dezelfde functie. In deze zeshoekige gele ster staat het woord "Jood". Het leven wordt de onschuldige joden steeds onmogelijker gemaakt. De davidster, het latere symbool van hoop voor Israël, is door de Duitsers verworpen tot een "brandmerk des doods". Als je die ster draagt, zul je de oorlog vrijwel zeker niet overleven.

In Tenblakke verschijnen op alle openbare gebouwen borden met de tekst: "Voor joden verboden."

Een van de grootste oorlogsdrama's in Tenblakke speelt zich af begin augustus 1942.

Ik weet nog dat Abraham Endels en Falk Kaerels bevriend waren tot de familie Kaerels katholiek werd en Falk op twaalfjarige leeftijd naar het seminarie ging...

Weten jullie wat een seminarie is?

'Daar worden priesters gemaakt.'

'Nou, Joyce, dat is een beetje oneerbiedig geformuleerd, maar het is wel een school voor priesteropleiding, ja.'

Het lijkt me goed om onze speciale gast van vandaag aan het woord te laten. Daarom ga ik zo meteen de heer Abraham Endels even ophalen uit de docentenkamer... Ik zeg jullie maar vast dat hij de enige overlevende is van de gerespecteerde joodse familie Endels. Hij komt vertellen hoe hij de dodendans ontsprong.'

Goverts zet een raam open en verlaat zijn roezemoezende klas. Buiten is het broeierig warm geworden en de lucht betreft.

'Het zal mij benieuwen wat zo'n joodse meneer hier moet komen vertellen,' zegt Dirk stoer.

'Nou, dat zou wel eens heel interessant kunnen zijn,' reageert Efthi licht gepikeerd.

Als mijnheer Goverts met een kleine grijze man binnenkomt, wordt het vanzelf stil. De gastspreker loopt gebogen alsof hij gebukt gaat onder een enorme last. Hij ziet er somber uit en heeft opvallend donkere, doordringende ogen. Er is droefheid in zijn blik, maar ook wanhoop.

Hij maakt een onzekere, schuwe indruk en aarzelt waar hij zal gaan staan. Goverts geeft hem de stoel bij de lessenaar.

De joodse gast spreekt met zachte stem: 'Abraham Endels is mijn naam. Jullie leraar heeft mij gevraagd te vertellen over mijn oorlogservaringen. Ik, als jood, praat daar eigenlijk niet graag over, omdat het verschrikkelijke herinneringen oproept, maar ik maak voor jullie toch een uitzondering in de hoop dat mijn getuigenis zijn nut zal hebben.

Jullie weten waarschijnlijk dat het volk waartoe ik behoor, al een paar duizend jaar in de verstrooiing leeft, de diaspora zoals wijzelf zeggen. Dat wil zeggen: verspreid over de wereld, buiten ons joodse vaderland. Temidden van de andere volkeren hebben de joden al vaak moeilijke tijden doorgemaakt. Wij hebben een andere godsdienst en andere gebruiken en dat is voor veel mensen een reden om ons met de grootste achterdocht te benaderen. Voor veel christenen blijven wij bovendien het volk dat Christus heeft vermoord. Voor wat een paar honderd joden twintig eeuwen geleden gedaan hebben, moet in hun ogen elke jood in onze tijd nog boeten.

Daarom krijgen de joden in veel landen vrijheidsbeperkingen opgelegd. Ze mogen bijvoorbeeld in bepaalde steden niet wonen en als dat wel is toegestaan, dan alleen maar in aparte buurten, de getto's.

Vaak mogen ze ook bepaalde beroepen niet uitoefenen en heel dikwijls krijgen ze de schuld als er iets verkeerd gaat. De geschiedenis van mijn volk staat vol van vernedering, mishandeling, vervolging en moord.' Buiten wordt het onheilspellend donker. De eerste donderslag valt. De klas wordt onrustig. Endels kijkt naar buiten en wacht even.

'In het gastvrije Nederland is het lang niet slecht voor de joden en daarom is mijn vader er ook na veel omzwervingen vanuit Duitsland terechtgekomen. Wij mochten wonen waar we wilden en we werden niet bedreigd of verjaagd, zoals in het oostelijke buurland.

De mensen beschouwden ons in Tenblakke min of meer als "gewone" Nederlanders en zo voelden we ons ook geleidelijkaan, ook al hielden we onze sabbat en gingen we naar de synagoge voor gebed.

Mijn vader heeft, zoals vele joden, handelsgeest. Hij werkte hard en bouwde in korte tijd een eigen stoffenzaak op. Ik heb veel respect voor mijn vader Levi en mijn moeder Eva, die in de moeilijke crisistijd zo'n bestaan opbouwden, waarop velen jaloers waren.

Ons huis werd verbouwd en op de gevel kwam "Salomonszegel" te

staan... Maar toen kwamen de Duitsers en de joden werden al gauw systematisch getiranniseerd.

Het florerende bedrijf was een doorn in het oog van de NSB'ers die met de vijand heulden en ons steeds erger lastigvielen. "Toddejood!" kalkten zij op onze zaak en "Koop niet bij de vuile rotjood!" Er gaat een schok van herkenning door Efthi. Endels wacht en slikt.

'Toen volgden de verordeningen elkaar snel op: joden mochten geen eigenaar meer zijn van ondernemingen. Mijn vader zorgde dat zijn beste medewerker op papier de zaak overnam. Daarna werd ons alles afgenomen en kregen we een reisverbod...

Ik heb begrepen dat jullie meester daarover al verteld heeft.'

Als sommige leerlingen gniffelen, begrijpt Endels dat het woord meester wat ouderwets klinkt.

'Och, jullie leraar, bedoel ik,' verbetert hij.

Abraham Endels pauzeert even. Het is heel stil in de klas.

'Ik ga door met mijn eigen droevige verhaal...

Ik ben twaalf wanneer de oorlog begint en weet eigenlijk nog van niets.

In dat jaar ben ik mijn beste vriend Falk Kaerels kwijtgeraakt.

De familie Kaerels is dan katholiek geworden en Falk gaat op kostschool als seminarist. Ik word me mijn "anders-zijn" dan voor het eerst bewust. In het begin van de oorlog, als wij bovendien op alle mogelijke manieren vernederd worden, gaat het slecht met mij.

Er zijn ook enkele mensen die ons in die barre tijden helpen, zoals een boerenvrouw die wekelijks eieren en boter komt brengen. Zij ruilt die goederen tegen lappen stof. Tante Anneke noemen we haar.

Een van de ergste dingen vind ik dat ik als joodse jongen niet langer naar de middelbare school mag. Een jood tussen de christenen kan niet meer. Er wordt een strikte scheiding tussen joodse en niet-joodse leerlingen en leerkrachten bevolen. Dat vind ik verschrikkelijk. Ik kan mijn vaste schoolvrienden niet meer zien. Na Falk verlies ik ook Kees Verberne en Jan van der Heijden met wie ik voordien dagelijks optrok. Wij waren zo'n hecht driemanschap en dan, van de ene dag op de andere, is dat voorbij. Dagenlang loop ik daarover te janken.

Ik ben bijna veertien en wil eigenlijk niet meer naar school. In mijn somberste momenten hoef ik niets meer; ik wil zelfs niet meer leven. Mijn vader heeft zoveel op me ingepraat om me ervan te doordringen dat God wil dat ik leef, maar het helpt niet.

Ik word kort daarop ernstig ziek. Een week voor mijn verjaardag moet ik opgenomen worden in het ziekenhuis. Sommigen noemen dat achteraf mijn redding. Maar ik vraag me nu nog af of het niet beter was geweest, als ik bij mijn ouders en broers en zusjes had kunnen blijven. Nu word ik mijn leven lang geplaagd door zoveel vragen. Ik kan me nooit echt vrijmaken van dat ellendige beeld, waarin mijn hele familie op een boerenkar uit Tenblakke wordt weggevoerd, terwijl ik op hen wacht om mij te feliciteren.

Ik wacht op mijn ouders, mijn broertjes en zusjes. Zij zullen komen met cadeautjes. Het zullen maar kleine geschenken zijn in deze moeilijke tijden, maar dat geeft niet. Mijn grootste geschenk zal hun vrolijke bezoek zijn. Misschien zullen ze zachtjes voor mij zingen.

Mijn moeder kon zo onvergetelijk gevoelig zingen: "My Yiddishe Momme, I need her more than ever now, my Yiddishe Momme, I'd love to kiss her wrinkled brow..." Jullie zullen dat lied niet kennen, maar voor ons, joden, is het een van de allerbekendste.

Ook al heeft de zuster me verteld van het reisverbod voor joden, toch verwacht ik hen op het middag-bezoeken en als er niemand opdaagt, hoop ik tegen beter weten op hun avondbezoek.

Als er weer niemand komt, lig ik zachtjes te huilen in mijn ziekbed. Het vreselijke is dat mijn familie die dag wel op reis gaat, maar niet naar mij. Zij moeten zelfs door de stad gekomen zijn, waar ik in het ziekenhuis lig.

Terwijl ik vergeefs lig te wachten, overkomt mijn familie een van de grootste oorlogsdrama's in Tenblakke. Het is 2 augustus 1942, mijn verjaardag. Op die stralende zondag wordt "Huize Salomonszegel" omsingeld door de plaatselijke politie. Mijn arme ouders worden met vier kinderen gevangengenomen en per boerenkar weggevoerd.

Ik lig in de hoofdstad en weet niets van dit onheil. Ik ben boos op het thuisfront, omdat het niets laten horen. Ik verwijt mijn familie dat ze mij zomaar vergeten en nog wel op mijn feestdag. Ik heb gruwelijk veel medelijden met mezelf. Ik verwens de wereld waarin ik leef en kan niets dan huilen.'

Goverts ziet dat enige leerlingen, onder wie Dirk, natte oogjes krijgen. Endels gaat verder: 'Later hebben onze goede burens mij geadopteerd, om zo te zeggen. Zij hebben het zo weten te spelen dat ik als hun kind werd geregistreerd. Ze moeten goede relaties in het ziekenhuis en bij

de gemeente gehad hebben om dat voor elkaar te krijgen. Ik heette opeens Benny Fransen.

Natuurlijk ben ik die behulpzame mensen daarvoor dankbaar, ook al heb ik daarover nog altijd tweeslachtige gevoelens. Van mijn weggevoerde familie wordt in Tenblakke niets meer vernomen. Ik blijf lang in het ziekenhuis. Ik wil zo graag weten waar mijn familie is en hoe het met hen gaat. Ik mis mijn ouders, broertjes en zusjes.

Nadat ik hersteld ben, word ik opgenomen in het gezin van onze buren. In ons huis zitten Duitsers.

Na maanden komt er een kaartje aan bij de familie Fransen met de sobere tekst:

”Lieve Abi,

Ik hoop dat dit bericht je bereiken zal.

Wij zijn naar het land van de onbekende God.

Houd moed jongen! God zegene je en al onze vrienden.

Tot ziens,

Je vader Levi, je moeder Eva.

Je broers Nathan en David en je zussen Anne en Esther.”

Mijn vader moet het geschreven hebben. Ik herken zijn sierlijke handschrift. Toen ik de kaart kreeg, moest ik huilen, maar dagenlang kon ik het niet... Ik koester die kaart. Dat laatste bericht doet mij leven. In moeilijke momenten, als ik het leven niet meer kan verdragen, denk ik: ”Kop op, Abi, denk aan de boodschap van je vader.

Levi Endels wil dat je leeft.” Dat houdt mij hier.

Alle weken doe ik aan ”kaarsje kijken”, een joods gebruik op vrijdagavonden. Je zou het misschien kunnen vergelijken met het katholieke gebruik waarbij kaarsen gebrand worden voor overleden zielen...

In de vlam van die kaars zie ik mijn vader en heel mijn familie terug.

Mijn vader maakt mij telkens weer kalm en behoedt mij voor domme dingen. Mijn oneindige verdriet trekt dan langzaam weg.

Later heb ik begrepen dat mijn familie meteen op transport gesteld is om een week later al in Auschwitz vergast te worden.

In de laatste maand voor de bevrijding wordt ons huis totaal kapot geschoten. Veel later leer ik dat Salomonszegel de allervroegste benaming is voor de davidster. Oorspronkelijk zou dat symbool een beschermende functie gehad hebben..

Dat is de droeve geschiedenis die mijn leven getekend heeft.'

Er valt een korte stilte.

Het onweer buiten zet nu pas echt door. Er schieten bliksemschichten door de zware lucht en de ene donderklap volgt de andere op.

Goverts wil weten of er misschien vragen zijn.

Er zijn wel vragen, maar niemand steekt de vinger op.

Abraham Endels heeft veel indruk gemaakt met zijn treurige verhaal. Het is de verteller aan te zien dat hij maar met moeite zijn emoties heeft kunnen beheersen.

De leerlingen knikken instemmend als mijnheer Goverts de gastspreker namens de hele groep bedankt. Er wordt niet geklapt. Iedereen voelt aan dat applaus hier niet op zijn plaats is.

Dan doet Goverts zijn gast uitgeleide.

Er klinkt licht geroezemoes in de klas.

Efthi vertelt Mariëlla dat ze deze les voor geen goud had willen missen. Mariëlla is er blij om.

'Ster der verlossing,' zucht Efthi. Haar buurmeisje denkt terug aan de beschrijving van Efthi's nachtmerrie en knikt.

Als Goverts terugkomt in de klas, vraagt hij om reacties, maar het blijft stil, het lijkt wel of de gym-klas lichtelijk verdoofd is.

Eindelijk komt er een weifelende vinger.

'Hoe kent u die meneer Endels eigenlijk?' zegt Joyce aarzelend.

'Nou, die tante Anneke is mijn moeder,' antwoordt Goverts.

Dat antwoord is voor Dirk aanleiding om te gniffelen: 'Goofy, de zoon van tante Anneke!' Ook Theo vindt dat kennelijk wel grappig.

'Hoe weet hij dat zijn familie in Auschwitz vergast is?' wil Judith weten.

'Ja, dat is die Duitse "Gründlichkeit"; de boekhouding klopt "pünktlich". De dodenregisters liegen niet,' antwoordt Goverts.

'Nog andere vragen? Niet? Dan heb ik er nog een paar: 'Wat betekenen de woorden sabbat en synagoge? Ja, Esther?'

'Sabbat is de joodse zondag en de synagoge is hun kerk.'

'Keurig. De "sjabbat", zoals de joden zeggen, is de laatste dag van de week. Die begint voor hen op vrijdagavond en eindigt op zaterdagavond. En de synagoge is inderdaad een israëlitisch gebedshuis.'

Er komen geen verdere vragen.

Daarom herneemt de leraar zelf het woord: 'Bijna zes miljoen joden zijn er vermoord in de vernietigingskampen, meer dan 70 procent van het totale joodse volk in heel Europa. Arbeit macht frei, weet je nog? Vrij staat hier voor de dood...

Hitler heeft tientallen miljoenen mensen de dood in gejaagd; niet enkel soldaten maar ook gewone mensen... Behalve de genoemde zes miljoen onschuldige joodse mannen, vrouwen en kinderen sneuvelen er in Europa nog meer dan vijftientig miljoen soldaten en bijna een gelijk aantal burgers. Al deze slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog zouden een boodschap over moeten brengen: "Zoiets nooit meer!"

Toch zijn er nog altijd fervente aanhangers van de duivelse ideeën van Hitler: de zogeheten Neo-nazi's. Wat weten jullie hierover?"

Efthi steekt haar vinger op.

'Die zijn er niet alleen in Duitsland, maar ook in Amerika, Frankrijk, Engeland, België en Nederland en zij zijn het niet alleen die schelden op "Turken, Marokkanen, Grieken en zwarten". Zij denken soms over die nieuwkomers bijna net als de Duitsers over de joden. Er zijn Turkse winkels in brand gestoken, waarin hele gezinnen zijn omgekomen. In Solingen werd een groot aantal allochtonen op straat in elkaar geslagen. Hun huizen werden beklad en met brandbommen bekogeld. En die afschuwelijke dingen gebeuren hier nu ook al.'

'Nou, dat is wel wat overdreven,' reageert Job, 'in Duitsland en die andere landen, ja, maar dat komt bij ons toch nog niet voor!'

Daarop roept Efthi furieus: 'O nee, zelfs hier in Tenblakke zitten van die zogenaamde "stoere figuren" die de huizen van "nieuwe Nederlanders" volkalken met gemene kreten.'

De heftigheid van Efthi laat Job wat inbinden, maar toch zegt hij nog dat hij het haast niet kan geloven.

'Omdat jij het niet hebt meegemaakt,' snauwt Efthi.

Iedereen in de klas is getroffen door de felheid van de Griekse.

Zij laat de arme Job nog niet met rust. Haar donkere ogen schieten vuur als zij eraan toevoegt: 'Jij moet niet over zulke dingen praten, als je er niets vanaf weet. Ras en huidskleur bepalen nog steeds het stomme oordeel over medemensen, ook hier in Tenblakke. Ze willen "dat mindere volk" terugsturen naar het land van herkomst. Ze vergeten daarbij wel dat ze ons vroeger gevraagd hebben om hier te komen helpen! Die gastarbeiders hebben hun familie en vaderland verlaten om

hier een beter bestaan op te bouwen. En nu het in Nederland economisch wat slechter gaat, worden wij, "allochtonen", afgedankt als oud vuil.'

Efthi barst in tranen uit.

Buiten valt er een enorme donderslag.

De zoemer gaat. Goverts gebaart dat de klas nog even moet blijven zitten. Gym 3H gehoorzaamt voorbeeldig. Alleen Dirk pakt zijn tas heel demonstratief in.

De discussie is anders gelopen dan Goverts gedacht had. Hij wacht rustig tot de gemoederen tot rust komen en zegt dan: 'Na de oorlog, in de veertiger, vijftiger jaren waren er in onze provincie veel boerenkinderen die geen bestaansmogelijkheid zagen in hun directe omgeving en daarom gingen die zich oriënteren op het buitenland. Zo zijn er toen veel emigranten uit Noord-Brabant vertrokken naar Canada en de Verenigde Staten van Amerika, naar Australië en Nieuw-Zeeland.

Stel je voor dat nu, na twee generaties, daar ook gedacht en gezegd wordt dat ze maar moeten oprotten naar hun eigen land!

Veel van de gastarbeiders van toen zijn in moeilijke omstandigheden hier komen werken. Zij hebben zich opgewerkt en zijn nu gewend aan ons vrije, democratische land en willen hier blijven. Zij hebben daartoe het volste recht.

En om je te laten zien hoe onbelangrijk huidskleur of afkomst is, moet ik je het volgende nog vertellen.

Onze provincie is in het najaar van 1944 grotendeels bevrijd van de Duitse overheersing. Dat is te danken aan de inzet van de geallieerden. Ik vergeet nooit meer hoe ik kennismaakte met onze bevrijders. Wij zaten toen met velen in de schuilkelder.

De eerste geallieerde soldaat die ons bij de bevrijding onder ogen kwam, was een zwarte Amerikaan! Hij gaf ons chocola en biscuits en voor mijn vader had hij sigaretten.

Zulke zaken mogen wij bij ons bevrijdingsfeest nooit vergeten.

Jongelui, ik hoop dat je van dit bijzondere verlengde lesuur veel opgestoken hebt. Ik vraag jullie op te schrijven wat voor les je uit al het gebodene kunt trekken. Beschouw dat maar als je huiswerk voor dinsdag aanstaande.

Dan wil ik nu de aantekenschriften zien van Godfried, Bob, Charlot en Dirk. Willen jullie even wachten, dan bekijk ik ze meteen en kun je ze weer meenemen.

Als alles naar wens verloopt, hebben we volgende les weer een gast.'

Terwijl de vier genoemde leerlingen hun schriften op de lessenaar leggen, gaat Goverts eerst even naar Efthi die getroost wordt door haar vriendinnen Mariëlla, Hilde en Joyce.

'O, ik schaam me zo,' snikt Efthi.

'Meid,' sust Goverts, 'je hebt geen enkele reden tot schaamte. Je mag trots zijn op jezelf. Je was heel dapper en alles wat je zei was terecht... Je hebt groot gelijk met je stellingname. Bedankt voor je goeie bijdrage aan deze les! Ik ben heel blij dat je erbij was.'

'Het achtervolgt me ook zo,' zegt Efthi verontschuldigend en verlaat opgelucht met Hilde, Mariëlla en Joyce het lokaal.

Op de gang staat Job beteuterd te wachten.

'Eh..., sorry, hoor,' fluistert hij onzeker.

Efthi knikt zwijgend.

De geschiedenisleraar bekijkt de schriften en is niet ontevreden.

Alleen over het werk van Dirk is de leraar minder te spreken.

'Slordig en onvolledig,' luidt zijn oordeel. 'Al die vervelende poppen-tekeningetjes doen hier toch niets ter zake... Nee, ik kan je niet meer geven dan een magere vier.'

Dirk verlaat teleurgesteld het lokaal.

Wanneer de laatste leerling het klaslokaal verlaten heeft, slaakt Goverts een diepe zucht. Hij blijft achter met een voldaan gevoel.

Hij wordt uit zijn overpeinzingen gehaald door fikse regendruppels die de ruiten van zijn lokaal striemen. De bomen bij het Wasven buigen diep door onder het geweld van de losgebarsten onweersbui. Goverts sluit het raam.

De dood voor ogen

Het weer is de laatste dagen onstabiel; de herfst kondigt zich al aan. Bij de volgende les geschiedenis wil Goverts weten wat zijn leerlingen van het vorige uur hebben opgestoken. Hij laat daarover Bastiaan aan het woord:

'We hebben geleerd hoe onmenselijk de joden behandeld zijn in de Tweede Wereldoorlog. Hoe die onschuldige mensen vermoord werden, nadat hen alles was afgenomen en verboden. Meneer Endels heeft over het drama van zijn familie verteld.'

'Ja,' komt Goverts tussenbeide, 'en wat heeft op jou het meeste indruk gemaakt?'

'Dat droevige verhaal van de joodse familie die op die zondag uit Tenblakke werd weggevoerd op de verjaardag van Abraham en dat die laatste kaart van zijn vader voor hem zo belangrijk is...'

'Kun je dat ook een beetje begrijpen?'

Bastiaan knikt.

'Abi heeft mij verteld dat hij het beschouwt als een boodschap van zijn vader uit het hiernamaals. Was het goed om die oude vriend van mij over te halen om er hier over te komen vertellen?'

De hele klas knikt instemmend, Efthi in het bijzonder.

'Ja, ik denk dat er niets boven persoonlijke getuigenis gaat...'

Ik heb vandaag iemand die over zijn dramatische belevenissen na Dolle Dinsdag komt vertellen. Ik ga hem even ophalen in de docentenkamer.' Mijnheer Goverts komt zijn klas binnen met een kleine gezette man. De vreemdeling, die zo rond de zeventig moet zijn, krijgt de lessenaarsstoel toegewezen en neemt plaats met een diepe zucht. Hij kijkt niet de klas in, maar zit met neergeslagen ogen te wachten op de dingen die komen gaan. Hij maakt een verlegen indruk.

Goverts neemt het woord: 'Jongelui, vandaag zal de les weer iets langer

duren dan gebruikelijk. Gelukkig hebben we het vierde uur en volgt er een pauze waarvan we wel een beetje tijd kunnen missen.'

Het morrende geluid van enkele leerlingen wordt vakkundig genegeerd. 'Onze bijzondere gast is de heer Jan Staps, die zo dadelijk over zijn eigen ervaring aan het eind van de oorlog gaat vertellen. Het is niet eenvoudig voor hem om dit te doen en hij weet ook niet zeker of hij het wel aan zal kunnen, maar ik heb hem ervan overtuigd dat elke poging aan jullie besteed zal zijn. Stel ons dus niet teleur.'

Iedereen zwijgt.

'Onze gast heeft mij gevraagd de situatie vooraf te schetsen. Hij wil alleen het belangrijkste deel van zijn verhaal zelf vertellen. Dat is voor hem al moeilijk genoeg, meent hij.

De geschiedenis begint voor mij zo: Ik hoop, Jan, dat je me verbetert, als je dat ergens nodig vindt.

In Tenblakke was villa Rustoord van de joodse fabrikant De Leeuw gevorderd en omgedoopt in "NSV-Gebäude". Dit huis van de National-Sozialistische Volkswohlfahrt kreeg in de omgeving al gauw de spottende benaming "Moffen-fokstation". Vrouwvolk moest in dit gebouw het leven van de Duitse soldaat veraangenamen. In de volksmond was dit "de plaats voor Arische stieren om op Arische koeien de bezetting te vieren." Omdat dit "bedrijf" niet zonder gevolgen bleef, was daarnaast ook een Kinderheim ingericht.

Op maandag 4 september 1944 laat minister Gerbrandy via Radio Oranje weten dat de bevrijding van Nederland zeer nabij is. Antwerpen is in geallieerde handen en de bevrijders zouden de zuidgrens van ons land hebben overschreden. De bevrijders staan al bij Breda! De Nederlanders juichen en de Duitsers slaan massaal op de vlucht en zo wordt in volle paniek villa Rustoord verlaten en ook uit het Kinderheim vertrekt men hals over kop! De familie Staps woont op een nabijegelegen boerderij. Er zijn zeven kinderen; vier zoons en drie dochters, in leeftijd variërend van vijftien tot zevenentwintig. Alleen de oudste is net getrouwd.

Op de bewuste morgen van Dolle Dinsdag zien zij veel bewoners van Tenblakke voorbij komen met allerlei gestolen zaken. Bedden, meubilair, vloerkleden, schilderijen hebben die uit het gebouw geroofd. Het maakt Jan Staps nieuwsgierig en hij besluit met zijn broer Piet en Rein, de vrijer van zijn zus, ook eens een kijkje te gaan nemen. "Misschien

vinden we nog wel wat voor jullie uitzet, Rein,” lacht Jan als ze uitgelaten op weg gaan naar de voormalige villa Rustoord.

De Tenblakkenaren hebben er nogal huisgehouden. Hun redenering is dat je van de mof niets kunt stelen, omdat die zichzelf ook alles maar onrechtmatig heeft toegeëigend. De vijand kun je eigenlijk niet beroven; alles wat je daar kunt bemachtigen moet je pakken en dat mag je geen stelen noemen...

Eigenlijk is er in het gebouw niets van waarde meer te vinden. Er hangt nog één ongeschonden portret van de Führer achter glas in de hal en daarop kuren de jongelui zich uit. Als ze de beeltenis van Hitler verscheurd hebben, vinden ze in een kast een nazi-vlag en een armband met het hakenkruis. Die waardeloze zaken worden als trofee meegenomen.

Op een bureau onder wat papierrommel ontdekt Jan een stempel. Als hij die op een stuk papier uitprobeert, blijkt het de beeltenis van de Duitse adelaar af te drukken. De stempel verdwijnt in de broekzak. De jongens zien dat er verder niets te halen of te vernielen valt en gaan naar buiten. Daar horen zij het geluid van baby-gekrijs. Ze gaan het Kinderheim binnen en vinden daar een achtergelaten zuigeling. Wat zullen ze doen? Je kunt een weerloos wezentje zo toch niet achterlaten. Het is een raar gezicht: Piet met die Duitse baby op de arm. Zij nemen het kindje mee naar huis, waar Dientje, de verloofde van Rein, zich erover ontfermt. Dientje geeft het vondelingetje de naam "Mozes", omdat zij ogenblikkelijk aan het bijbelverhaal met het rieten mandje moet denken. Zij verzorgt het kindje.

Maar de berichtgeving over de bevrijding blijkt veel te optimistisch te zijn geweest; pas op de zeventiende september zal Operation Market Garden van start gaan. Op 7 september al komen de Duitsers terug in het NSV-Gebäude. Als zij de vernielingen en plunderingen zien, zijn ze des duivels en zinnen op wraak. Een Duitse majoor gaat met een aantal manschappen naar de boerderij van Staps en verneemt daar dat er een kindje uit het Kinderheim is opgenomen en verzorgd door de oudste dochter. Zij moet dus in het gebouw geweest zijn! Nee, vertelt Dientje eerlijk, haar broers en haar verloofde zijn alleen maar wezen kijken..

De majoor dankt Dientje vriendelijk voor de goede zorgen en neemt de kleine Mozes mee, die in werkelijkheid Wolfgang blijkt te heten.

Bij de familie Staps haalt men opgelucht adem.

Enkele uren later komt een nog grotere groep soldaten onder leiding van dezelfde majoor terug op de boerderij. "Die Diena soll kommen!" Dientje komt met knikkende knieën aan de deur en krijgt dertig gulden voor de verzorging van de achtergelaten baby. Alweer opluchting! Maar dan gaan de Duitsers niet weg. Ze duwen haar ruw aan de kant en gaan het huis binnen. "Wo sind die Brüder und der Verlobte? Wo sind die verdammten Schweinhunde?" De Duitsers doorzoeken het hele huis.

Dientje kan wel door de grond gaan. Meteen weet ze dat nu het noodlot toeslaat. Had ze dat verdomde jong toch nooit in huis gehaald! Ze moet aan de dertig zilverlingen denken; dertig zilveren guldens voor haar liefste...! Haar vaders reactie komt weer bij haar boven: "Zijde gullie gek geworden om zo'n moffenjong in huis te halen! Weg met dat hoerenjong!"

Dientje had haar vader toen wel kunnen vermoorden om zijn afschuwelijke woorden, maar nu ziet ze alles in een heel ander licht. Haar vader heeft de gevolgen voorzien. Zij zelf heeft aan geen consequenties gedacht.

Dientje staat te huilen aan de voordeur als haar vader uit het veld komt en vraagt wat er aan de hand is. "Onze jongens! Ze komen onze jongens halen," snikt Dientje.

"Ik wist het, verdomme, ik wist het! Dat rotjong had hier nooit in huis mogen komen! Onze eigen jongens gaan eraan door dat Duits kind!" Boven op de hooizolder in een smokkelgat zitten Rein en Piet te luisteren naar de vrije zender als de Duitse soldaten hen ontdekken.

Zij zijn dubbel betrapt en worden hardhandig naar beneden gedirigeerd. Vervolgens worden ze gedwongen voor de Duitsers uit te lopen die hen met het geweer in de aanslag volgen. Vader Staps probeert de majoor ervan te overtuigen dat de jongens niets gedaan hebben, maar het heeft geen enkel resultaat. "Wo ist der dritte?" wil de Duitse officier weten. Jan Staps staat aardappels te rooien en ziet de Duitse soldaten bij hun boerderij. Hij wil weten wat er aan de hand is en rent naar huis.

Buiten adem komt hij achter de Duitsers aangehold. Ogenblikkelijk wordt ook hij bedreigd en aan de opgedrevenen toegevoegd. Nu zijn ze weer met drieën op weg naar de villa. Deze keer is de doodsangst op hun gezichten te lezen.

De Duitsers zullen dit toch niet menen, hoopt Jan nog. Ze doen dat wel meer; mensen bang maken en bijvoorbeeld in gevangenissen afscheidsbrieven laten schrijven. Uiteindelijk laten ze de gevangenen dan soms toch gewoon vrij...

De jongens worden snel naar de villa opgebracht en daar voor de muur gezet. Daar zijn pastoor Heiligers en burgemeester Weidevorst en aan hun gezichten ziet Jan dat het menens is. De jongens kennen geen Duits, maar "kaputt" verstaan ze alle drie.

Het lijkt me goed als mijnheer Staps het van hieraf zelf overneemt.'

De kleine dikke man staat op en kijkt de klas in.

Buiten steekt een stevige wind op. Er vallen wat verwaaide regendruppels op de ruiten.

'Jongens en meisjes, ik ben Jan Staps. Ik voel me niet zo'n verteller en daarom heb ik mijnheer Goverts ook gevraagd zelf de voorgeschiedenis te geven. Mijn verhaal mag indrukwekkend zijn, mijn vertelkunst is dat niet, maar jullie leraar denkt daar anders over...

Ik sta dus met mijn broer en de verloofde van mijn zus voor het vuurpeloton en weet dat mijn laatste uur geslagen heeft.

Ik zie er de esdoornboom met stevige stam, die zich op anderhalve meter hoogte in vieren vertakt. Op dat punt, weet ik, staat er in de stam altijd een beetje water, waarin 's zomers rattestaart- en muggelarven zitten. Ik ben er dikwijls ingeklommen en heb daarom die esdoorn wel eens deftig "boom des levens" genoemd.

Maar ik heb nu geen tijd meer om aan die mooie dingen te denken.

Pastoor Heiligers geeft ons de absolutie en de burgemeester blijft op de majoor in praten. Diens enige reactie is "Die Schweinhunde hatten hier nichts zu suchen und sie können nicht verneinen dasz sie hier waren!" Dan volgt de zoveelste keer "kaputt".

Van de burgemeester is wel gezegd dat hij zelf fout was, maar het is zo makkelijk om zo iemand te veroordelen. Vergeet niet de vele tegenstrijdige belangen en de machteloosheid van zo'n man.

Ik vervloek het adelaarsstempeltje dat ik onder de paperassen vond en dat nu in mijn broekzak brandt! Ik voel me als Judas. Ik heb ons Dientje haar vrijer hier eigenlijk naar toe gepraat...

"Niks getan! Niks gewuszt," heeft mijn broer Piet nog geprobeerd, maar de enige Duitse reactie blijft: "Kaputt!"

Ik haat die majoor die het commando voert en voor geen rede vatbaar

is. Vanmorgen toen hij het kind kwam halen, deed hij zich nog zo mooi voor. Nu heeft hij het alleen op ons leven gemunt.

Onze onschuld aan de plundering is van geen belang. Wij zijn de zondebokken, de afschrikwekkende voorbeelden, die moeten boeten voor de zonden van Tenblakke.

Alles was al weg, toen wij kwamen! Alleen dat portret van Hitler... Zal dit toch alleen maar bangmakerij zijn? Dit kan niet waar zijn! Toch, Jan Staps, ge staat écht voor het vuurpeloton.

En deze opstelling is menens en die moffen met hun geweren hebben maar één bedoeling...

We moeten onze bovenkleding uitdoen en de armen op de rug...

De lamentaties van de burgemeester blijven vergeefs.'

Goverts maakt snel een notitie.

'De enige reactie is Duits gesnauw. Het klinkt of ze de burgemeester er dadelijk ook nog bij willen zetten.

De pastoor is al in gebeden verzonken. Die heeft ons al opgegeven.

Heiligers..., zijn ze niet zalig, dan zijn ze toch uit de voeten...

Uit de voeten...! Ik moet maken dat ik wegkom! Het slaat me in de benen, precies zoals daarnet toen ik de trap van de villa moest beklimmen en die Duitse bajonet in mijn rug voelde.

Ik meet de afstand tot de esdoorn; zo grote stappen en ik kan bij de boom zijn, de levensboom. Daarachter kan ik met geluk de eikenheggen rond de akkers van Klaas Botermans in duiken. Tussen die heggen loopt een ondiepe droge sloot. Ik heb er zo vaak rupsen gezocht en bramen geplukt... Zou die sloot nu mijn redding kunnen zijn? Als ik die maar haal... Daarna zou ik dan door het maïsveldje kunnen rennen tot aan de Zandhoef van Botermans ...

Als onze Piet en Rein nu ook maar durven, dan zal de verwarring groot zijn en worden onze kansen beter... De blinddoeken komen te voorschijn. Maar zien wie het meeste geluk heeft. Eigenlijk is het niet helemaal eerlijk, ik kies zelf immers voor de vluchtlijn langs de esdoorn en links en rechts is de vluchtweg langer zonder enige beschutting. Maar daar mag niet over gezeurd worden... Niemand zeurt.

Onze Piet snikt.

"Gij links, Piet, ikke rechtdoor en Rein rechts! 't Is onze enige kans... Ik ga!" fluister ik zelfverzekerd en dat is het enige wat er tussen ons gefluisterd kan worden. "Over drie tellen ben ik weg."

Amper heb ik het over mijn lippen of ik spring uit mijn klompen en zet het op een lopen! Ik loop zoals ik nog nooit gelopen heb. "Ren voor je leven!" spookt het door mijn hoofd en rennen doe ik. Ik voel mijn benen niet, maar alles richt ik op het weggelopen van hier. Mijn benen zijn nu niet meer verlamd van schrik, maar ijzersterk. Een renmachine die me móét redden! De Duitsers zijn niet berekend op mijn vluchtpoging en voor de eerste schoten vallen, ben ik al bij de boom. Als een vluchtende haas sla ik haken en ren zo zigzaggend weg. Ik schiet achter de boom door, richting eikenheggen.

Ai, een stekende pijn in mijn zij! Ik ben geraakt, maar ik ren door. Elk moment verwacht ik de doodskogel, maar ik blijf doorsprinten. Ik duik het struikgewas in zonder me te bekommeren om de striemende braamdoorns. Een vlucht geschrokken patrijzen zaait extra verwarring. Goed zo, vogeltjes!

Ach, er gaat zo onbeschrijflijk veel door me heen... Ik ben bang dat ik het lang niet goed genoeg vertel.'

Staps' stem stokt. Hij zucht diep en wacht.

'Er vallen nu veel schoten en de Duitse commandant stuurt een aantal soldaten met mitrailleurs achter me aan. Het is me duidelijk dat ik de enige ben die op de vlucht is en dat maakt het er voor mij alleen maar slechter op.

Plotseling krijg ik een pijnlijke klap van achter. Mijn schouder is geraakt en iets dringt vlijmscherp mijn rechterarm binnen. Ik ben gewond, maar nog kan ik voort. Ik ren al wat ik kan door de sloot en aan het einde buig ik rechtsaf het hoge maïsveld in, richting Zandhoef. Gelukkig staan daar een paar opgeschoten struiken die bescherming bieden. Ik durf niet achterom te kijken, bang dat het me weer in de benen zal slaan. Hijgend en bloedend snel ik voort. Bij de Zandhoef schiet ik over het erf. Tegen Klaas, die buiten staat, roep ik buiten adem: "De moffen schieten alleman kapot!"

Altijd voortrennend steek ik de Zuidbaan over en ga richting Patersbossen. Ik kan de Duitse commando's nog nauwelijks horen en daarom bekijk ik even mijn verwondingen. Dat ziet er lelijk uit. Mijn arm heeft een diepe vleeswond, evenals mijn rechterzij. Ik zit ook vol doorns maar dat vind ik van minder belang. Mijn schouder kan ik zelf niet zien, maar ik voel het bloed over mijn rug lopen. Ik val zo bloot en bloedend veel te veel op.

Ik moet snel aan kleren zien te komen.

Daarom stop ik even bij de witte boerderij die tegen de Patersbossen ligt en vertel in een paar zinnen wat me overkomen is en of ik asjeblijft een jasje en een paar klompen kan krijgen. De mensen daar schrikken van mijn bloedende verschijning, maar zij helpen me wel. Ik krijg een bruine jas en een paar oude klompen die me te groot zijn.

Bedankt, roep ik en ben al weer weg.'

Jan Staps heeft zijn zinnen aaneengeregend en pauzeert eindelijk. Hij brengt zijn rechterhand naar zijn ogen en wrijft langzaam. Hij ziet eruit als een verlegen man die niet weet hoe het nu verder moet.

Hij zucht zwaar en een indrukwekkende stilte vult het klaslokaal.

Dan haalt hij diep adem en vervolgt zijn verhaal met betraande ogen. Er zit een gevoelige trilling in zijn stem: 'Gekleed, minder opvallend, ga ik direct verder. Ik moet naar het oosten zien te komen, twee dorpen verder, om bij Ome Harrie op Zoffelt aan te kunnen kloppen.' Weer volgt er een diep zuchten en een lange stilte. Buiten is de regenbui aangezwollen tot een storm. Niemand heeft er aandacht voor. De leerlingen zijn in de ban van het verhaal van Staps. Ze begrijpen nu wel waarom Goverts zelf de inleiding heeft verteld.

Er rollen tranen uit Staps' grijze ogen. Ze zien zo moe! De verteller lijkt door emotie overmand en pauzeert lang. Hij mag zich dan geen spreker of verteller noemen, hij is het wel.

Zelfs zijn stiltes zijn veelzeggend!

'Ik voel me zo vreemd; blij omdat ik er nog ben, bang omdat ik er zo ben. Ik begin opeens weer verder te rennen, alsof de Duitse soldaten me op de hielen zitten. Door bossen, langs heggen, door sloten... Maar dit moet ik niet doen, denk ik dan. Zo verraad ik mezelf! Ik moet rustiger te werk gaan en me schuilhouden tot het avond wordt.

Mijn verwondingen doen zo zeer, vooral mijn schouder en mijn arm. Ik voel nu ook de doorns in mijn voeten. Ik kom in het volgend dorp en trek er om heen. Ik blijf zoveel mogelijk onder de beschutting van heggen en bossen. Bij een open vlakte zie ik een boer bezig op een aardappelveld. Ik besluit hier te rusten en straks te proberen met hem mee te gaan alsof ook ik op de akker heb gewerkt. Ik weet niet of de aardappelrooier me gezien heeft, maar ik hoop dat hij te vertrouwen is. Hij moet me aan een dokter helpen, want ik verga van de pijn.

Ik lig en wacht'en bekijk al mijn pijnlijke plekken. Elke zere plek voel ik kloppen. Alles aan mijn lijf doet pijn. Maar het klopt nog, troost ik mezelf.

Het loopt tegen zessen als de boer stopt met rooien, zijn jasje aantrekt en aanstalten maakt om te vertrekken. Ik moet hem nu snel aanspreken. Even twijfel ik nog, maar nu komt hij al mijn kant uit.

Hij heeft me al lang gezien en vraagt wat er aan de hand is. Ik vertel hem kort dat ik al dood had moeten zijn en of hij me asjeblijft aan een dokter kan helpen. Het treft, want de dokter woont dichtbij.

Zo ongedwongen mogelijk lopen we samen op. Bij een groot pand aan de Rijksweg stoppen we. Hier woont de dokter, zegt mijn helper.

Ik zeg dat ik hoop dat de boer bij me blijft, want hij kent die arts tenminste. Hij stemt aarzelend toe. Ik bel aan en na enige tijd doet een schuwe lange man open. Ik vertel hem van mijn ongeluk. Hij is erg kortaf en zegt dat deze hulp voor hem ook niet zonder gevaar is.

Hulp aan mensen die gezocht worden, daar staat de doodstraf op. Na aandringen van mijn kant bekijkt hij mijn wonden. "Da's niet zo mooi," zegt hij ten overvloede. "Ik kan niet veel voor u doen, enkel uw wonden verbinden. Was de zijwond iets dieper geweest, dan had u niet meer kunnen lopen, want dan was uw rib gebroken. U hebt geluk gehad." Wanneer het verbinden gebeurd is, sta ik snel weer buiten. De boer en ik lopen samen verder in oostelijke richting. Ik zeg hem dat ik moet opschieten.

Ik wil nog voor de avondklok op Zoffelt zijn. Mijn helper raadt me dat af, omdat er op de grote weg veel Duitse controleposten en mijnnevelden zijn. Vlak bij zijn huis laat hij me zo'n post zien.

Hij vraagt me met hem mee te komen. Zijn boerderij ligt aan de linker kant een eindje van de Rijksweg af. We gaan door een zijdeur over de voorstal naar binnen. Het valt me op dat de staldeur een piepend geluid maakt. Ik mag meeëten, maar ik kan niets door de keel krijgen. Slapen kan ik in het hooi.

Op de hooizolder kies ik een plaatsje bij een klein dakraampje dat uitkijkt op de grote weg. Ik kan door de schemering nog net de Duitse post zien. Slapen kan ik niet. Plotseling hoor ik het piepende geluid en als ik door mijn dakraampje kijk, meen ik de boer te zien weggaan.

Ik vertrouw het niet en kom uit mijn schuilplaats. Ik ga naar buiten en kruip weg achter de hofheg. Nog geen kwartier later komt de verrader

terug met twee Duitse soldaten die met gerichte geweren naar binnen gaan. Ik krijg hartkloppingen van schrik en woede. De Duitsers komen al gauw terug en schelden de boer zijn huid vol.

Als zij vertrokken zijn naar hun post en alles stil is, zet ik het weer op een lopen. Ik ren in mijn paniek de verkeerde kant op, maar ik weet ook geen verschil meer tussen oost en west. Doodmoe en bibberend over heel mijn lijf kruip ik in een hooiberg die dicht bij een boerderij staat. Ik heb er geen idee van waar ik precies ben. Ik vertrouw niemand meer... Ik moet in mijn schuilplaats in slaap gesukkeld zijn. Als ik wakker word, is het volop dag.

Ik houd mij dagenlang verborgen. Als een schuwe muis zit ik weggedoken in het hooi. Ik durf alleen 's nachts buiten te komen. Ik leef van appels, peren, noten en wortels die ik in de boerenhof vind. Als er maar geen honden zijn. Soms spuit ik een straaltje warme melk van de koe rechtstreeks in mijn mond. Maar als het licht wordt, ben ik verdwenen, ondergedoken zonder dat iemand ervan weet. Telkens als de pijn me te machtig wordt, probeer ik me gelukkig te prijzen met mijn leven. Onze Piet en Rein zullen er niet meer zijn...'

De stem van Staps is onvast geworden. Weer moet hij een lange onderbreking met veel zuchten inlassen.

Zelden is de aandacht zo groot geweest in gym 3H. Zelfs Dirk heeft geen tijd meer voor het buitengebeuren. Ook Goverts, die het verhaal al vaker gehoord heeft, luistert geboeid en maakt nu en dan een aantekening.

'Ome Harrie heb ik uit mijn hoofd gezet. De Duitsers zullen alle familie wel in de gaten houden en het is me veel te gevaarlijk met al die Duitse posten en mijnenvelden.

Ik weet niet precies hoeveel dagen ik er al zit als er 's nachts plotseling hevig geschoten wordt. Er vallen granaten dicht in mijn buurt en dan opeens staat alles rondom me in brand. Het is een complete hel. Ik heb schroeiplekken op mijn kleren en brandblaren in mijn gezicht en op mijn handen.

Ik vlucht weer hals over kop. Ik loop voor mijn gevoel weg van de plaats waarvandaan geschoten wordt. Ik bekommer me om geen Duitsers en geen mijnenvelden. Ik ren en ren tot ik niet meer kan. Ik sta ergens bij een bos te trillen op mijn benen. Ik weet bij God niet waar ik ben. Ik zoek een schuilplaats en dan opeens voel ik een draadje tegen

mijn scheen. Rondom me flitst één licht op en ik denk dat ik op een mijn gelopen ben. Maar er gebeurt niets. Geen ontploffing, geen pijn. Alleen is mijn schrik nog groter geworden. Weer ren ik al wat ik kan. Verderop tegen hetzelfde bos aan vind ik een hol. Zonder verder na te denken duik ik erin. Ik lig naar adem te snakken en beef over heel mijn lijf. Ik meen nog stemmen te horen, maar van vermoeidheid moet ik ondanks mijn angst in slaap gevallen zijn.

Wanneer ik 's morgens wakker word, hoor ik tot mijn grote schrik Duitse commando's. Ik kruip nog dieper in mijn hol. Als er wat schemerlicht binnenvalt, zie ik dat ik in een verlaten schuilkamer ben terechtgekomen. Helemaal achterin, achter een scherm van stro, ontdek ik tot mijn verbazing een kooi met vier postduiven.

"Brieftauben" zijn verboden! Ze zullen van de Duitsers zijn, denk ik. De beestjes zijn goed verzorgd. Er staat een pan vers water en een bak met voer.

Als ik schichtig naar buiten kijk, zie ik tot mijn grote schrik dat er veel zwaar Duits geschut vlak bij de ingang naar mijn schuilplaats staat. Slechter had ik het niet kunnen treffen.

Ik zit eigenlijk te wachten tot de Duitsers mij ontdekken. Maar er schijnt zich niemand om de schuilkamer en de duiven te bekommeren. Ik zit en wacht en prakkizeer. Mijn arm en mijn schouder hinderen me bij elke beweging, maar ik ben er nog. Hier huizen ook ratten. Vaak hoor ik ze ritselen achter het stro.

Telkens als ik Duits hoor praten, staat mijn hart stil. Ik weet niet hoe lang ik onder de grond blijf, maar het is een eeuwigheid.

Op een bepaald moment overweeg ik mezelf over te geven, want ik zie geen andere uitweg. Maar ik wil leven, ik ben nog maar zestien...

Dagen gaan voorbij en ik verga van de honger. Ik durf voor geen goud buiten te komen. Dan begin ik aan het duivenvoer. Ik kauw lang en goed en met het water is het wel te eten. Ik heb medelijden met de duiven die nu honger moeten lijden. Na een dag of vier is alle voer op. Ik heb al in geen tijden meer iets gegeten als ik een van de verzwakte duiven vang. De rillingen lopen over mijn rug en ik moet kokhalzen bij het idee, maar ik wil leven en daarom dood ik de duif. Ik pluk de veren en bijt in het vlees. Het is taai en wee en het bloed druipt langs mijn kin, maar ik eet bijna alles op. Ik voel me een kannibaal en veracht mezelf. Maar wat moet ik?

Efthi trekt een vies gezicht, haar maag keert bijna om. Mariëlla griezelt over haar hele lijf. De klas reageert met een zucht van ongeloof en verontwaardiging. Er zijn leerlingen die witjes wegtrekken.

'De moffen staan nog steeds op mijn stoep en er is niets anders te eten. Na een week zijn er geen duiven meer. Ik zit radeloos te wachten op het vreselijke moment dat ik ontdekt word.

's Avonds hoor ik voetstappen. Ik duik weg achter wat stro aan de zijkant en sluit mijn ogen. Er schieten ratten weg. Daar zullen de gevreesde Duitsers zijn. Ik durf niet te kijken. Ik hoor iemand vlak langs me komen. Dan draait hij om en gaat weg. Ik meen hem te horen vloeken. Ik begrijp er niets van. Dat vloeken klonk Nederlands...

Nog een hele nacht en dag blijf ik in mijn hol zitten. Dan waag ik me voorzichtig buiten in de avondschemering en ontdek dat de Duitsers vertrokken zijn. Ik waag me onzeker wat verder van het bos af. Overal zie ik omgeschoten bomen, dood vee en veel kapotte huizen.

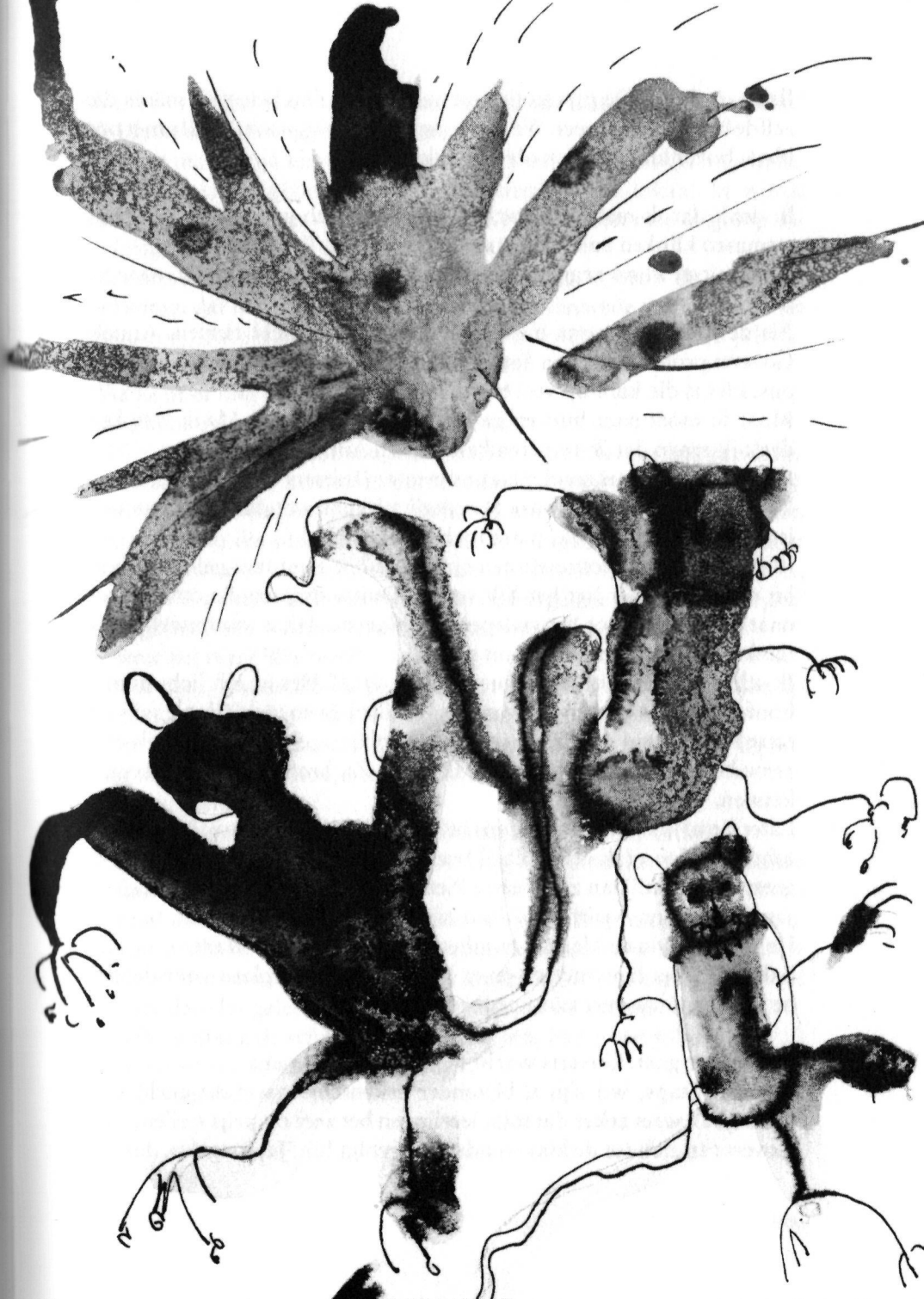
Ik vraag me af waar ik ben. Het komt me zo bekend voor, maar het is al bijna donker. Als ik het dichtstbijzijnde kapotte huis goed bekijk, denk ik het te weten. Ik ben terug in Tenblakke. Dat kapotgeschoten huis moet van Ties Goverts zijn. Ik loop om de bouwval heen en ontdek verderop nog een schuilkelder. Ik loop er voorzichtig heen en klop op het buitenluik. Het blijft stil. Ik overweeg al verder te gaan, wanneer de toegang geopend wordt en Ties in de opening verschijnt.

"Wat is er?" Ik maak duidelijk dat ik graag zou schuilen en dat ik vreselijke honger heb.

"Ja, dan komt er maar bij," zegt vader Goverts, "veel hebben wij hier ook niet, maar een stukske brood kan er nog wel vanaf."

Wanneer ik in het kaarslicht van de schuilkelder kom, zegt hij: "Maar..! Bende gij niet die jongen van Staps? Gij leeft nog! Jongen, vertel 's wat ge allemaal meegemaakt hebt!" Ik vertel alles, behalve dat van de duiven, dat durf ik niet.

Ik krijg bij Ties een plekje in de overvolle schuilkelder. Ties weet me te vertellen dat er nog dagenlang gezocht is naar mij en dat mijn twee lotgenoten voor de villa zijn doodgeschoten. Ook meldt hij dat mijn andere broers zijn ondergedoken en dat de plundersaars in het dorp alle gestolen spullen uit de villa begraven of verbrand hebben. De schrik zit er goed in op Tenblakke! Ik ben blij dat ik eindelijk weer iets hoor over mijn thuis, ook al zijn het droevige berichten.

Ik slaap slecht. De pijn houdt me wakker en dan beleef ik steeds diezelfde boze droom weer. We staan met zijn drieën voor de villa met ontbloot bovenlijf en huilen als kleine kinderen.

Ik denk dat ik maar één nacht bij Goverts heb gezeten als er Duitse stemmen klinken aan de ingang van de kelder. Ik krimp ineen. Een Duitser komt zeggen dat iedereen weg moet. Evacuatie, naar het noorden.

Als de familie Goverts buiten staat, wil ik afscheid nemen. Anneke Goverts probeert me van dat plan af te brengen: "Jongen, blijf toch bij ons. Het is die kant op veel te gevaarlijk!"

Maar ik móét naar huis en ga in zuidelijke richting. Als ik weg ben, denk ik eraan dat ik vergeten ben Ties en Anneke te bedanken.

Ik ren door het bos zonder aan mijnen of Duitsers te denken en na een kwartiertje sta ik voor onze boerderij, althans wat daar nog van over is. Het is misschien gek, maar toch voel ik me blij...

Bij ons is alles kapotgeschoten en ik kan het eerst niet geloven, maar bij onze voordeur ligt het lijk van de Duitse majoor die ons opdreef naar de villa en voor het vuurpeloton plaatste. Hij is afschuwelijk verminkt, zijn darmen hangen uit zijn lijf.

Ik schreeuw het uit: "Wij zijn vrij! Vrij, vrij!" Het wordt licht in mijn hoofd. Nooit is er zo'n last van me gevallen! Even maak ik me wijs dat onze Piet en Rein de Duitsers te grazen hebben gehad. Maar als ik onze arme huilende moeder zie, weet ik beter. Zij heeft moeite mij terug te kennen.

Later besef ik dat ik het ook mis heb gehad; ik ben niet vrij. Nooit meer echt vrij. Hoe vaak is het schrikbeeld van dat vuurpeloton me voor de geest gekomen! Dan zie ik onze Piet en Rein... Ik blijf gevangen...'

Jan Staps stopt, wrijft weer door zijn vochtige ogen en zucht.

Het blijft stil in de klas tot mijnheer Goverts zachtjes klapt.

Iedereen volgt hem meteen en er klinkt een luid applaus voor de kleine verlegen man met zijn imposante verhaal.

De zoemer gaat. Goverts wacht tot het geluid wegebt.

'Meneer Staps, wij zijn u bijzonder erkentelijk voor dit authentiek verhaal. Ik weet zeker dat mijn leerlingen het zeer op prijs stellen,' zegt Goverts en zich tot de klas wendend vervolgt hij: 'Ja, jongelui, deze les

duurt wat langer dan normaal, maar ik denk niet dat je er spijt van hebt.’
Er klinkt een alleszeggend applaus.

Goverts maant zijn klas even geduld te hebben en doet Staps uitgeleide. Als de leraar terugkomt, hoort hij veel herrie in zijn lokaal. Er wordt druk gepraat over het verhaal van Staps. Het valt niet mee de groep stil te krijgen.

Met een sussend gebaar herneemt Goverts het woord: ‘Ik zal je wel bekennen dat ik zo’n bezoek van een geëmotioneerde gastspreker met maar een heel enkele klas aandurf en zo’n speciale groep zijn jullie... Complimenten! Nog even een paar dingen.

Wie heeft er nog vragen? Ja Dirk?’

‘Hoe kent u die Jan Staps?’

‘Hèhè! Niet goed opgelet, jongen! Ties Goverts uit het verhaal van Staps was mijn vader. Ik zat ook in die schuilkelder waar Jan aanklopte...

Andere, betere vragen? Niet? Dan heb ik er nog: Ik heb twee woorden opgeschreven die Jan gebruikte en die sommigen van jullie misschien niet zo kennen. “Lamentaties” is het eerste. Weet jij wat dat zijn, Esther? “Ondanks de lamentaties van de burgemeester zouden de jongens gefusilleerd worden”, luidde de zin ongeveer.

Je weet het niet? Wie wel?’

Als er geen reactie komt, geeft Goverts zelf het antwoord: “Klaagzangen, smeekbeden” zou ik hier zeggen.

Mijn andere notitie betreft de “zilverlingen”. Eens kijken hoe bijbelvast wij zijn... Godfried, wat zijn zilverlingen?’

‘Geldstukken.’

‘Juist en waarvan moeten wij die allemaal kennen? Ja, Efthi?’

‘Judas verried Jezus voor dertig zilverlingen, zo staat het in het Nieuwe Testament.’

‘Prima! ..Nu wil ik de volgende keer van jullie nog weten welke les je hieruit denkt te trekken. Laten we afspreken dat we voor vrijdag, het zesde en laatste uur van die dag, per groep in het kort opschrijven wat we van deze les geleerd hebben. Dat noteren we als huiswerk.

Ik heb nu graag de schriften van Weffa, Job, Paulus en Johan.

Morgen even komen ophalen graag...

Tot de volgende les.’

VRIJDAG, 16 SEPTEMBER

Lantaarndrager van verlangen

Het is een troosteloze herfstdag. De mist maakt de wereld klein en de temperatuur is onaangenaam.

Mijnheer Goverts begint zijn geschiedenisles met de vraag: 'Wat was het belangrijkste van de vorige les volgens jullie groep, Judith?'

De aangesprokene antwoordt vlot: 'Wij weten nu wat Dolle Dinsdag betekent en wat voor methodes de Duitsers erop na hielden tegenover de bevolking.'

Goverts knikt.

'Ook de gegronde angst van de mensen voor de onrechtvaardige en meedogenloze afstraffingen door de Duitsers kwam in het verhaal van Staps goed naar voren, denk ik... Je wou nog wat zeggen?'

'Ik weet beter wat onderduiken is en ik begrijp nu ook waarom veel oudere mensen de oorlog een periode van angst noemen.'

'Wat was voor jullie het allerbelangrijkste in het verhaal van Jan Staps, Leentje?'

' "Angst, onrechtvaardigheid en ontbering vooral," hebben wij opgeschreven.'

'Ja... Er zijn beslist nog wel meer dingen te noemen, maar wij moeten verder. We zijn al aan onze voorlaatste les bezig en ik ben nog niet bij de bevrijding.

Elke woensdag ga ik op bezoek bij mijn moeder van negentig. Ze is oud en invalide, maar nog helder van geest. Samen met haar heb ik herinneringen opgehaald aan onze eigen beleving van oorlog en bevrijding. Ik zal proberen haar en mijn ervaring hier te vertellen.'

Goverts neemt een blaadje met aantekeningen voor zich en vervolgt: 'Laatst heb ik mijn moeder gevraagd hoe zij het toch durfde om boter, eieren en melk te bezorgen onder de oorlog.'

”Och,” zei ze, ”ik ging op mijn rammelfietske en dat had zo zijn voordelen. Ik heb zelfs tot in september ’44 nog gerei weggebracht.

Toen vlogen er vliegende bommen en werd er al veel geschoten, maar mijn fiets maakte zo’n herrie dat ik het dikwijls niet eens hoorde. Ik had geen bel nodig...

Maar die botersmokkel, dat was me wat... Ik vergeet nooit dat ik de pakjes achter mijn mantel had zitten en dat het zo’n vreemd bobbelig vooraanzicht gaf. En potdorie, ik werd aangehouden door een controleur. Ik kreeg het zo warm en zo benauwd dat ik de boter voelde smelten. Maar ik had geluk. Die controleur lachte enkel en liet me door...” Ik heb haar ook gevraagd, wat ze nog wist van de familie Endels.

”Och ja, dat waren zo’n goeie mensen. Ik ruilde er alle weken eieren en boter tegen lappen stof. Sommigen zullen dat wel zwarte handel noemen, maar wij deden het om mekaar te helpen. Op een dag werd ik door Bart Fransen aangehouden. Die zei: ”Anneke, ga gauw weg, want de familie Endels zit gevangen en het huis zit vol moffen.” Ik draaide natuurlijk meteen om.”

Moeder vertelde me dat het voor haar onvergetelijk is dat ze op een van haar tochten een Duitse soldaat op een fiets tegenkwam, die een non achterop had zitten. Dat was zo’n gek gezicht! Die merkwaardige combinatie verklaren kon ze niet.

Samen met ons moeder heb ik de laatste oorlogsmaanden doorgenomen. Ik vertel nu mede namens haar: Het is september 1944 en het gonst van de geruchten in Tenblakke. Het ondergrondse verzet deed steeds meer van zich spreken, nu de geallieerden naderden.

Zo veroorzaakte een knokploeg in het plaatselijke café de Warande grote herrie. Zij hadden er uitsmijters besteld en toen de herbergier hen om de betalingsbonnen vroeg, bedreigden ze hem met een revolver. Wie de politie gewaarschuwd heeft, is niet bekend, maar al snel verschenen twee gewapende veldwachters en twee leden van de staatspolitie om de KP’ers te arresteren. De leden van de knokploeg verzetten zich en er volgde een vuurgevecht.

Slechts twee KP’ers wisten te ontkomen. De drie anderen wachtte een droevig lot; zij werden gevangengenomen en afgevoerd door de telefonisch gewaarschuwde Grüne Polizei. Daarna volgde marteling en terechtstelling. In Tenblakke wisten weinigen wat er precies gebeurd was. Men giste en zweeg, bang voor represailles. Er werd gefluisterd

dat de KP'ers onderweg waren om een einde te maken aan het concentratiekamp bij Brabants hoofdstad.

Wanneer zou de bevrijding eindelijk een feit worden? Iedereen wachtte in spanning. Na Dolle Dinsdag zonk de hoop op een snelle omkeer weer weg.

Maar toen kwam 17 september! Het machtigste schouwspel van heel de oorlog vond op deze stralende zondag plaats. Het was of de lucht vol zoemende vlinders en vogels was. Wij vergaapten ons allemaal aan het machtsvertoon van de geallieerden. Er ontstond paniek bij de bezetter. Geen wonder! Operation "Market Garden" was gestart. Meer dan 2.000 transportvliegtuigen waren er in de lucht met parachutisten, voertuigen, levensmiddelen en munitie. Ter bescherming vlogen er ook nog eens zo'n 1.500 jachtvliegtuigen boven Noord-Brabant. Maar liefst 20.000 manschappen met 500 voertuigen, 300 stuks geschut en 600 ton ander materieel waren onderweg om ons te bevrijden! De droppings begonnen om een uur 's middags en duurden voort tot rond vijf uur. Een onvergetelijk spektakel! Steeds opnieuw vlogen hele golven aan. Ze kwamen zo laag over dat de geestdriftige bevolking de piloten kon toezwaaien. Sommigen werden gek van enthousiasme toen ze de parachutisten zagen dalen. Ze haalden de nationale vlaggen al voor de dag. Voor de geallieerden, die een corridor naar het noorden wilden, was het zaak de bruggen over de verschillende rivieren snel en onbeschadigd in handen te krijgen. Zoals je weet, lukte het plan overal, behalve bij de meest noordelijke, de Rijnbrug. Om het wapen- en troepen-transport van de bezetter te saboteren reden er in heel het land geen treinen.

Wat betekent het woord "corridor" trouwens? Ja, Mariëlla?

'Dat is gang in het Engels en Frans.'

'Zeer juist! Er waren nogal wat afzwaaiers bij de vorming van die corridor; zo kwamen er vijf zweefvliegtuigen vlak bij ons terecht. Het waren zogenaamde "Waco-gliders" met meer dan 10 soldaten of zo'n 1500 kilo materieel aan boord. Wij snaptten er niks van dat er complete jeeps uit de zweefvliegtuigen kwamen. – Weten jullie trouwens dat het woord jeep eigenlijk afgeleid is van het Amerikaanse G.P.? Die afkorting, (uitgesproken als dzjie-pie) staat voor General Purpose en dat houdt in dat het vervoermiddel voor vele doeleinden inzetbaar is. – Helaas werden er veel Amerikaanse en Engelse bevrijders gedood in de

onmiddellijk volgende vuurgevechten met de Duitsers. Wij vonden het zo gemeen, want die popkes aan de parachutes waren zo weerloos, zo kwetsbaar. We kregen steeds meer bewondering voor de jonge kerels die dat toch maar voor ons deden.

Het Duitse regime werd nu nog strenger. Op plakkatens maakten de Duitsers bekend dat het standrecht toegepast zou worden op eenieder die spionage of sabotage pleegde. Zo probeerde de bezetter het groeiende verzet af te schrikken....

Ja, Linda? Jij wil weten wat standrecht is? Dat betekent dat je zonder enige vorm van proces ter plekke kunt worden doodgeschoten.

Het was najaar en dat was te merken; het weer werd steeds slechter. Iedereen in Tenblakke en omgeving hoopte op een snelle bevrijding, maar de vijand en met name Hitler wilde van geen wijken weten. Zelfs jongens van vijftien, zestien jaar zaten in het Duitse leger.

De Duitsers haalden steeds meer mannen op die voor hen mangaten en schuttersputten moesten graven. Velen vluchtten naar het gebied van de corridor of doken weer onder.

Wij gingen met bange gevoelens de winter tegemoet.

Toen, op een morgen kwamen de eerste tanks van de geallieerden vol prikkeldraad tot aan ons huis bij de oostelijke bosrand van Tenblakke. We kregen sigaretten en chocolade en waren de koning te rijk. De hoop herleefde even, maar toen de Amerikanen verdwenen en er 's avonds Duitse patrouilles verschenen, zonk ons de moed weer in de schoenen. Nu begon het echt oorlog te worden in Tenblakke.

Op verschillende plaatsen werden boerderijen in brand geschoten en de kerk en de molen kregen het zwaar te verduren.

Er werd nu vaak zo hevig gevraagd in onze nabijheid dat we 's nachts uit voorzorg met de kleren aan naar bed gingen.

Soms was het vreemd stil. Er werd weinig gewerkt op het land. Al dagenlang zag je geen stadsmensen meer die voorheen steeds kwamen om groenten en eieren. Het was ook verstandig weg te blijven, want op de meest onvoorspelbare momenten viel er een kogelregen en begon er een gefluit en geknetter dat horen en zien verging. Iedereen verwachtte dat de geallieerden nu snel het dorp binnen zouden trekken, maar we wachtten vergeefs.

Alleen op zondag trotseerden veel mensen de gevaren en gingen naar de zondagsdienst, want nood leert bidden.

Intussen bleek de corridor, door de geallieerden ook wel "Hell's Highway" genoemd, zeer kwetsbaar. Het meeste zware materieel moest nog steeds vanuit Normandië aangevoerd worden. Men had Antwerpen wel, maar de Scheldemond nog niet veroverd. Het bevrijdingswerk stakte.

Bij de geallieerde legers telde men een kleine 20.000 gesneuvelden, gewonden en vermisten.

Op een morgen staan er Duitse soldaten op ons erf. Zij zijn gekomen om ons paard te halen. Mijn vader vertelt hun dat ons paard al meegenomen is door hun kameraden. Ik ben daar zeer verbaasd over; wij hebben immers helemaal geen paard op onze kleine boerderij! De Duitsers zijn nog maar net vertrokken als de eerste granaten bij onze schuur neerkomen. Vluchtelingen komen door het veld getrokken. Er zijn plaatsen waar het nog slechter is dan in Tenblakke. Zij brengen sombere verhalen mee; verslagen van ellende en verdriet.

Als de Duitsers hun geschut vlak bij onze schuilplaats opstellen, gaat vader een nieuwe kelder maken, die wel dertig meter van ons huis af ligt. Hij vertrouwt het niets met al dat brandgevaarlijke stro en hooi vlak in de buurt. Vader is dagen in de weer met zwaar eikehout, bielzen, stro en zand. Hij weet dat er voor de veiligheid een S-vormige ingang nodig is, zodat er niet rechtstreeks in de kelder geschoten kan worden. Het is een heel karwei, maar vader speelt het klaar.

Aan de bosrand bij de Oostweg wordt een Duitse soldaat doodgeschoten. Om de daders te pakken willen de Duitsers enkele bekende dorpsgenoten gijzelen. Gelukkig gaat het niet door, omdat een militair van de bezetters meldt dat het een wapenongeluk betreft.

Ondertussen ligt ons huis kennelijk in een strook niemandsland van enkele kilometers breed. Afwisselend bevindt zich hier het ene dan het andere leger.

De Duitsers die hier 's avonds steeds patrouilleren en bivakkeren, komen vertellen dat iedereen voortaan binnen moet blijven en dat het verstandig is in de schuilkelder te gaan: "Bleibt unter der Erde, da seid ihr sicher." Een van de militairen vraagt mijn moeder of zij zijn gescheurde broek wil maken. Moeder rijgt de zaak in de gauwigheid bijeen en de soldaat bedankt haar uitbundig en gaat dan zijn kameraden achterna. Hij maakt een angstige indruk.

We liggen dagenlang in onze zelfgemaakte schuilkelder en staan duizend angsten uit als het granaatvuur rondom ons losbarst. Gedreun, gekraak, glasgerinkel. Ons huis is getroffen en staat in lichterlaaie. Het strooien dak brandt als een fakkel. Goed dat we net "verhuisd" zijn! We horen een zwaar aanzwellend gebrom. Als vader voorzichtig gaat kijken, ziet hij twee tanks voorbijkomen. Kort daarna volgen er nog twee. Af en toe horen we mitrailleurvuur. Vader zal de koeien vandaag niet kunnen melken. Nog elke dag heeft hij dat gedaan ondanks het groeiende gevaar, maar nu komen de granaten werkelijk van alle kanten aanfluiten. Het losse zand dat telkens in het stro ruiselt, vertelt ons hoe dichtbij de inslagen zijn.

Ik heb vlinders ontdekt in onze schuilkelder en al heeft vader geen tijd voor verhalen, toch geeft me dat een rustig gevoel. De meeste zijn nachtvlinders, maar merkwaardigerwijze is er ook een dagpauwoog en een kleine vos bij. Die vlinders noemen wij meestal schoenlappers. Sommige scheren gevaarlijk dicht langs de kaarsvlam. Ik probeer ze te verjagen, zodat ze hun vleugels niet branden.

De kaarsen branden kort. We gaan allemaal vroeg slapen, tenminste dat proberen we.

Na een korte onrustige nacht groeit het schieten 's morgens aan tot een trommelvuur.

Plotseling horen we Duitsers. Zij zijn vergezeld van een Nederlandse ss'er die vertelt dat de Engelsen informatie krijgen via de ondergrondse. Of wij iets weten? Natuurlijk niet! Heel het dorp zal platgebrand worden als vergelding, zegt hij.

Een vinger! Ja, Maarten?'

'Wat is een ss'er?'

'Goeie vraag.... De ss is een afkorting van Schutzstaffel, wat letterlijk beschermingsafdeling betekent. Oorspronkelijk was het de lijfwacht van Hitler. Later werd de groep veel groter en heette ze ook wel Waffenss. De ss'ers werden beschouwd als een gevaarlijk soort handlangers van Hitler en de zijnen... Terug naar mijn verhaal.

De groep Duitsers is nog geen kwartier weg of we horen weer soldaten.

Vader gaat kijken en roept enthousiast dat het Tommy's zijn. Het zijn vriendelijke jonge kerels. Ze zijn opvallend kalm.

Ze vertellen dat wij de enigen zijn die hier nog zitten en dat we eigenlijk geëvacueerd hadden moeten zijn.

Ze verdwijnen weer in de nacht met de mededeling: "Stay inside".'

Johan steekt zijn vinger op: 'Tommy's, meneer?'

'Ja, Tommy dat is de volkse benaming voor de gewone Britse soldaat. De naam schijnt afkomstig te zijn van een soldaat die Tommy Atkins heette en al in 1815 in de boeken voorkomt. In de Tweede Wereldoorlog werd Tommy een soort troetelnaam voor alle Engelse militairen... Waar waren we gebleven? O ja...

Vader heeft de pee in. Sinds het verbod op het houden van postduiven heeft hij zijn hobby onderaards voortgezet. Maar daar gedijen duiven niet. Hij heeft er nu nog maar vier. Ze zijn in een gazen kooi in onze oude schuilkelder ondergebracht. Hij heeft ze van voldoende voer en vers water voorzien en hoeft zijn vogels zo maar om de week te verzorgen. En nu heeft hij ontdekt dat er van zijn dierbare vogels geen enkele meer over is. Opgevreten door de ratten, denkt hij.

We kunnen niet slapen en liggen maar te luisteren naar de gierende granaten. De wereld schudt en beeft; de hel lijkt losgebarsten.

We horen puin en krakende bomen vallen. Het is of we wachten op onze dood. Wat is alle bezit toch betrekkelijk..! Er worden veel Duitse soldaten ingekwartierd in Tenblakke. Aan de oostelijke bosrand zijn Engelse landmijnen gelegd. Bij dat mijnengebied wordt soms fel gevochten. Daar schijnen ook booby-traps geplaatst te zijn. Hier wordt de "trip-flare-wire" uitgetoet, een beveiligingswapen waarbij een aangeraakte draad een fakkeltje laat ontbranden. Helaas gaat de fakkeltje ook in de fik als een loslopend dier de draad aanraakt en dat brengt veel vals alarm teweeg.

Na een nacht vol angst en zorg vanwege de granaten zijn we blij dat het dag wordt. Vader wil gaan kijken of hij nog wat melk kan bemachtigen, maar hij is al vlug terug. De twee Engelse soldaten komen hem tegemoet met een koe en vragen die bij de schuilkelder te melken.

De melk wordt eerlijk gedeeld en de Tommy's nemen de koe weer mee. Na dit onverwachte bezoek kookt moeder melk op het petroleumstelletje en ze maakt boterhammen van ons laatste brood.

Het wordt avond en de kaars gaat aan.

Er klinken voetstappen bij de kelderingang. Iedereen kijkt gespannen naar het valdeurtje. Er verschijnt een magere haveloze jongen die

vraagt of hij mag binnenkomen. Hij wordt argwanend toegelaten. Terwijl de jongen onzeker binnenstapt, zegt vader: "Maar, jou ken ik toch! Bende gij Jan Staps niet?"

"Ja, dat ben ik."

"Maar jongen, wat bende mager! Wat hedde gij allemaal meegemaakt! Maar ge bent er nog.... Kom, vertel 's."

Jan vertelt met horten en stoten zijn spannende verhaal.

Er vliegen vlinders rond de kaarsvlam.

Tot nog toe heeft vader ons eigen brood kunnen bakken, maar dat is afgelopen sinds de bakoven met ons huis in vlammen opging. We zitten nu al bijna twaalf uur ononderbroken onder de grond en we hebben weinig of niets meer te eten of te drinken gehad. Steeds vaker ploft het zand uit de wanden van onze kelder.

In de schuilkelder huizen ratten achter het stro. Soms horen we ze weg-schieten, als er weer veel los zand omlaag komt. Ratten hebben vlooi-en en wij hebben luizen. Overal jeukt het. We hebben nu al dagen niet uit de kleren gekund. We krijgen allemaal last van een soort schurft, die ze later deftig scabiës noemen.

Opeens staan er Duitsers voor onze schuilkelder. Ze komen zeggen dat we meteen moeten vertrekken als ons leven ons lief is. Geen tijd om iets te pakken. "Schnell weg!" Ze waarschuwen ons weg te blijven van de spoorlijn, want daar liggen landmijnen. "Eisenbahn gefährlich!" We vergaan van de schrik, maar we zijn toch blij dat we uit die hel weg kunnen komen. Nog geen vijf minuten later gaan we door de avond-schemer. Vader loopt voorop met mijn jongste zus op de arm en in zijn andere hand een bonestaak met een wit laken eraan. In onze buurt is het een troosteloze aanblik: omvergeschoten bomen, dode koeien en paarden, kapotgeschoten huizen en schuren en voor ons brandt Tenblakke. De jonge Jan Staps wil niet met ons mee, ook al doet moeder haar best hem over te halen. Hij moet nu echt naar huis, zegt hij en neemt afscheid om alleen in zuidelijke richting te trekken. Ik heb veel respect voor die dappere jongen die moederziel alleen de andere kant op gaat. Onze droeve stoet is op weg naar oma en opa. Die wonen een paar kilometer westwaarts en hebben een groot huis met pannendak en een ste-vige schuilkelder.

Als we er bijna zijn, komt daar een granaat neer met een geweldige knal. Alle ruiten en een stuk van de voorgevel liggen eruit.

Opvallend is dat onze grootouders helemaal niet praten over de enorme schade, maar ons met open armen ontvangen en meteen in de kelder onderbrengen. Op alle gezichten staat de spanning te lezen. Oma zegt enkel: "De kop staat er nog op!"

We horen nog steeds volop geschut, maar het lijkt nu verder weg.

Er volgt een nacht en dag van beschietingen over en weer en daarom moeten we steeds in de kelder blijven. Mijn jongste zusje wordt ziek. Mijn vader gaat proberen wat vers voedsel te bemachtigen. We zitten allemaal gruwelijk in onze piepzak zo lang hij niet terug is. Hij komt terug met wat kool en een paar appels en zegt dat het best weer is.

Eigenlijk veel te mooi om in zo'n donkere kelder te zitten.

Na een onrustige nacht volgt een betrekkelijk vredige dag. Oma bidt een rozenhoedje met een lange litanie. Wij beantwoorden haar voorbeden in een eentonige dreun. Moeder heeft een beetje stampot kunnen maken en we eten met smaak van onze eerste warme maaltijd sinds dagen.

Er komen vluchtende boeren met hun vee langs. Zij trekken richting hoofdstad. "Pas op voor de landmijnen!" roept opa.

Er komt geen krant, er is geen radio. Veel geruchten doen de ronde. Niemand weet precies wat er allemaal gebeurd is.

De molen is afgebrand.

Het is maar een korte adempauze. Opeens beginnen aan alle kanten de kanonnen weer te bulderen. Wij zitten nog steeds in het frontgebied en de toestand wordt ook hier geleidelijkaan ondraaglijk.

Dan komen er Duitsers aan de kelderdeur. Zij vorderen fietsen, maar die zijn al lang door hun kameraden ingepikt.

Er wordt zo ontzettend geschoten dat het is alsof het geschut vlak voor de kelderdeur staat. Vader heeft vlees gehaald van een doodgeschoten koe. Hij vertelt hoe de Duitsers zich terugtrekken, wat een haveloze en ongeregelde troep ze vormen met bokkewagens, trekwagens en kruiwagens, met fietsen zonder banden of met houten banden. Het is treurig om te zien. Sommigen zijn halfdronken en zijn nu echte rovers geworden die alles meeslepen wat ze geplunderd hebben. Uit de huizen van de geëvacueerden hebben ze vanalles weggehaald.

Nog lang blijven we in de schuilkelder. We proberen te slapen, maar dat valt niet mee door het geweld en de voortdurende angst.

Na dagen komen we weer eens bovengronds. Vader gaat even terug naar ons afgebrande huis om te kijken wat hij nog kan halen om ons het leven wat gemakkelijker te maken. Tevens zal hij dan proberen de koeien te melken, als die tenminste nog in leven zijn. Hij vertrekt met een emmer en een melkkan op de kruiwagen. Er liggen telefoondraden van de Duitsers vlak langs ons oude huis. Ze lopen ook langs de wei waar onze koeien lopen. Als vader wil gaan melken, staat er plotseling een Duitser voor hem met het geweer in de aanslag. Vader wordt van sabotageplannen verdacht en het kost hem veel moeite uit te leggen dat hij alleen voor melk onderweg is. Gelukkig komt hij heelhuids met een beetje melk en enkele eieren terug.

Het is ondertussen begin oktober. We zitten al weken te smachten naar de bevrijding.

Dan komt de zwartste dag uit de geschiedenis van Tenblakke. Nadat er enige dorpsbewoners door de Duitsers zijn opgepakt, krijgen alle bewoners het bevel om het dorp vóór vier uur te verlaten. Tot overmaat van ramp is het een zeer kille en miezerige najaarsdag. Het weer is ongeveer net als nu.'

De leerlingen kijken naar buiten. Een mistige, herfstgrauwe dag hangt tegen de ruiten.

'Het is diep treurig het leger der dakloze dorpelingen door de stromende regen te zien vertrekken. Kinderwagens, kruiwagens, karren en fietsen zijn beladen met het allernodigste.

Wij moeten ook weg. Al jammert oma nog zo, er helpt geen moeder-tjelif aan. "Wer bleibt, kaputt!" is het korte Duitse commentaar en dat verstaan we allemaal. De allerbelangrijkste dingen worden op de kruiwagen gezet en dan begint de lange voettocht richting hoofdstad. Als een opgejaagde kudde vertrekken we uit Tenblakke. De Duitsers raden ons aan door de tanksporen te lopen.

Ik moet eraan denken hoe vaak we zulke beelden niet in de kranten gezien hebben op foto's van het oostfront, en nu gaan we hier zelf in de optocht van ellende...

Ik vind het onbegrijpelijk dat we zo kort bij onze bevrijders toch nog moeten doen wat de bezetters ons bevelen.

We willen proberen bij ome Dorus onderdak te vinden. Maar we komen niet ver. Al bij de overweg zakt oma in elkaar en zij wordt op

het beddegoed op de kruiwagen gezet. Iedereen krijgt nu wat meer te dragen en al gauw blijkt dat we de hoofdstad op die manier nooit zullen bereiken. Even wordt er getwijfeld. Dan stopt vader en keert resoluut om. Dan maar "kaputt". Wij volgen hem gedwee.

De Duitse soldaten die hem willen tegenhouden, maakt hij duidelijk dat "die Alte sehr krank ist" en oma is het overtuigende bewijs dat hier de waarheid gesproken wordt. We mogen door.

De mensen die we onderweg ontmoeten, weten te vertellen dat de hele evacuatie een represaillemaatregel van de moffen is, omdat de ondergrondse hier sabotage en spionage gepleegd heeft.

We zijn nog niet thuis of de granaten suizen al weer door de lucht.

Ondertussen vragen wij ons af waarom de Engelsen toch niet komen.

Wij weten niet dat zij volop in voorbereiding zijn en nog wat tijd nodig hebben voor de grote aanval. Het gaat hen niet alleen om Tenblakke.

Vader is heel vindingrijk; hij heeft een gedeelte van een fiets, voorzien van een dynamo, zo gemonteerd dat je in lighouding trappend voor licht kunt zorgen. We wisselen mekaar af om wat spaarzaam licht bij elkaar te trappen.

Iedere dag zijn er beschietingen van weerskanten. Steeds meer huizen worden verwoest en gaan in vlammen op. Bij de molen is iemand op een mijn gelopen. Eigenlijk verbazingwekkend dat er niet meer bewoners sneuvelen.

Wij zijn zo stilaan omringd door Duitse kanonnen. Elk schot wordt drievoudig beantwoord door de geallieerden. Toch werkt vader soms nog op het land. Hij steekt aardappels uit, melkt koeien en raapt appels. Elke keer bidden we dat hij toch heelhuids zal terugkomen.

We raken gewend aan de dagelijkse vuurgevechten. Het doel schijnt alleen het situeren van de plaats van de vijand te zijn. Via het tegenvuur kan men de stellingen van de vijand lokaliseren.

Wij zitten in onze duistere schuilkelder en wachten. Soms wordt het tegen de avond opeens rustig en dan kruipen wij naar buiten, ondanks de spertijd waarbij bepaald is dat je na zessen niet meer op straat mag zijn. Op straat komen wij ook niet. Wij gaan naar de rand van het bos voor de schuilkelder, omdat een onweerstaanbaar gezang ons daarheen trekt. Het komt van een jonge Duitse soldaat die vlak bij ons gelegerd is en bij mijn weten altijd aangesproken wordt met "Schwärmer". Ik

vind dat een merkwaardige naam en mijn vader is het daarmee eens. Hij veronderstelt eerst dat het gewoon zijn familienaam is of misschien zelfs wel een minder gebruikelijke Duitse voornaam. Per slot van rekening lijkt "Schwärmer" wel wat op Werner... Toch vinden wij geen van beiden die verklaring op den duur bevredigend en daarom heeft vader in een eenvoudig zakwoordenboekje Duits het woord opgezocht. In die mini-dictionaire staat dat "Schwärmer" twee betekenissen heeft, te weten: tirailleur en dweper.

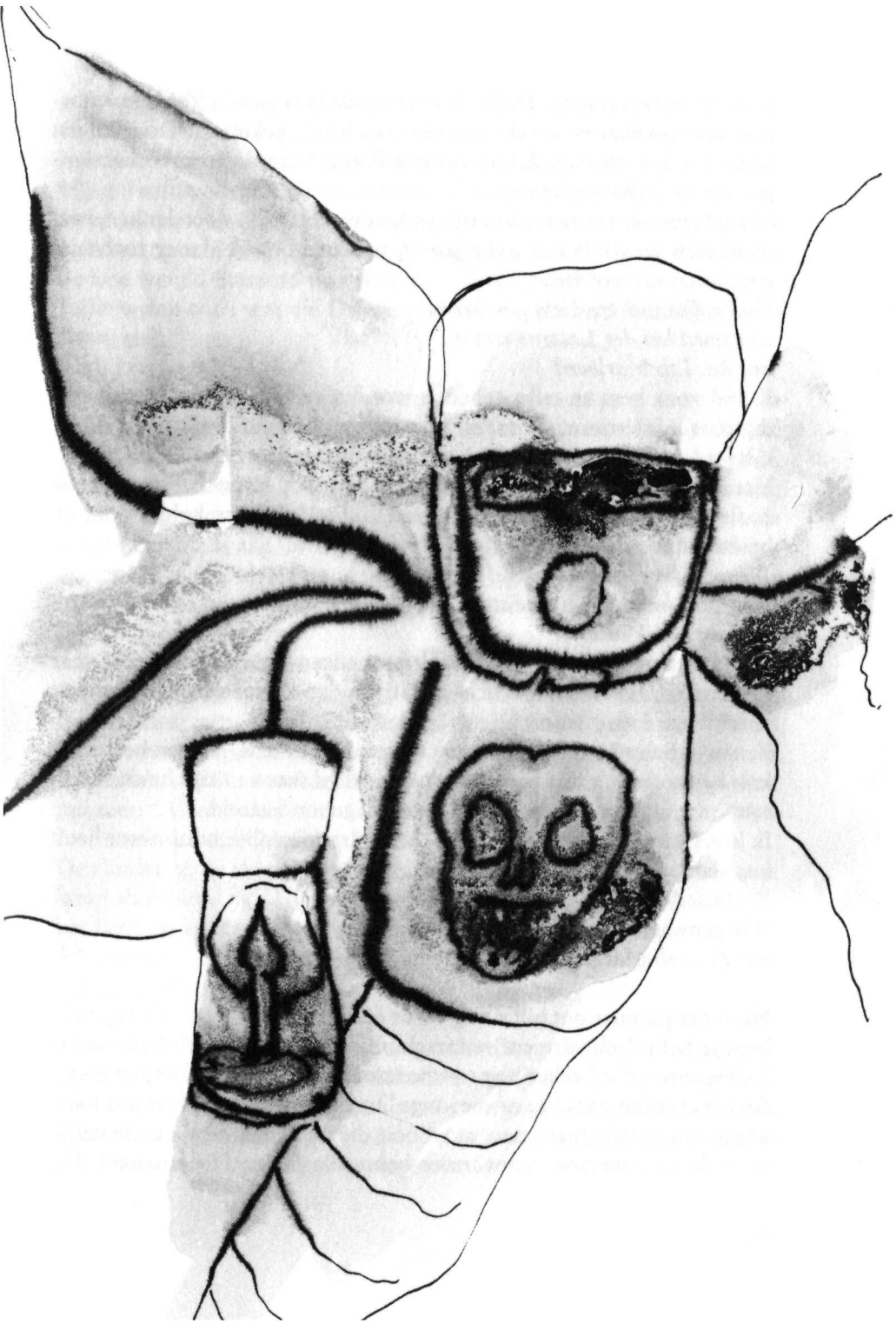
Wij nemen aan dat het in ons geval de eerste betekenis moet zijn, want een tirailleur is "een betrekkelijk zelfstandig soldaat die in verspreide gevechtsorde optreedt" en Schwärmer is onmiskenbaar een soldaat en dat hij zelfstandig optreedt, bewijst het volgende.

Schwärmer, die naar mijn schatting zestien, hooguit zeventien geweest zal zijn, staat 's avonds aan de rand van het bos met een brandende lantaarn. Hij wacht op die plaats om de verderop gelegen Engelsen te verlokken tot schieten! De vijand moet zijn positie verraden, zodat het zware Duitse geschut hem daarna meteen zal kunnen lokaliseren en afstraffen. De jongen met de lamp is een ijselijk tafereel en ik kan er vaak niet van slapen. Maar Schwärmer gaat er schijnbaar niet onder gebukt, integendeel: hij zingt uit volle borst alsof hij van alle zorgen bevrijd is. Wat kan die jongen zingen! Zijn lied is altijd Lili Marleen en ik hoor hem nog inzetten met:

*Vor der Kaserne, vor dem groszen Tor
steht 'ne Laterne, und steht sie noch davor:
dort wollen wir uns wiedersehn,
bei der Laterne wolln wir stehn
wie einst, Lili Marleen...'*

De klas zit met verbazing te luisteren naar hun leraar Goverts die het bestaat het liedje voor te zingen.

'Verdomd die Goofy kan nog zingen ook,' fluistert Godfried en hij vindt het eigenlijk jammer dat de leraar niet doorzingt. Dirk zit een beetje verholten te ginnegappen. Zal hij proberen de klas te laten lachen? Toch maar niet, want diep in zijn hart moet hij bekennen dat die Goverts behalve lef ook een fraaie stem heeft. Eigenlijk vindt Dirk het wel een meeslepende melodie.

Goverts vervolgt met: 'Door de brandende lantaarn hebben de woorden in Schwärmer's geval een extra betekenis gekregen. De rillingen lopen me over de rug. Zelden hoorde ik een lied waarin zoveel verlangen tot uitdrukking kwam.

Het tafereel, dat me aan de rattenvanger van Hameln doet denken, herhaalt zich verschillende avonden en telkens hoop ik dat er toch niet geschoten zal worden.

*Und sollte mir ein Leid geschehn,
wer wird bei der Laterne stehn
mit dir, Lili Marleen?*

Ik bid voor hem en mijn gebeden worden verhoord. Het merkwaardigste met Schwärmer is dat hij zich zo geestdriftig uitleeft in zijn dodelijke rol. Hij staat er stoer als een overwinnaar met een toorts.

Het is een feit dat veel Duitse soldaten geweldig kunnen zingen, maar zoals Schwärmer is er geen tweede. Zijn lied klinkt zo helder door de herfstavonden:

*Wenn sich die späten Nebel drehn,
wer wird bei der Laterne stehn
mit dir, Lili Marleen?*

Ik stel me zo voor dat ook de Engelsen er alleen maar gebiologeerd naar luisterden. Dat zij de opdracht gehad zouden kunnen hebben om niet te schieten, kwam nooit bij me op.

Ik zag in Schwärmer iemand met bijzondere kracht, die een heel leger kon hypnotiseren met zijn zang en overtuigd was van zijn kunnen. Hij tartte de dood en leek vrij van alle aardegebondenheid.

Ik kreeg zoveel respect voor hem dat het me eigenlijk nooit meer heeft losgelaten.

*... Da sagten wir auf Wiedersehn.
Wie gerne würd' ich mit dir gehn,
mit dir, Lili Marleen!*

Nu is het jammer dat jullie nog maar één jaar Duits achter de rug hebben. Je hebt "schwärmen" waarschijnlijk nog niet gehad. Later zul je "schwärmen für" zeker nog ontmoeten. Dat betekent "dweepen met". Als je het enthousiasme van die jonge Duitser had gezien, waar je doodsangst zou verwachten, dan werd ook die betekenis heel aannemelijk voor de naamgeving. Schwärmer behoorde tot de Hitlerjugend. Hij

was werkelijk niet veel ouder dan jullie. Zijn fanatisme viel enorm op en ik had de indruk dat al die oudere, moegevochten Duitse soldaten hem niet erg mochten. Maar Schwärmer leed daar blijkbaar niet onder. Hij gaf zijn collega's het voorbeeld, dweept met Hitlers idealen en bleef geloven in zijn heilige oorlog. De jongeman was ongeneeslijk geïndoctrineerd met "Kampf und Sieg". Hij was ervan overtuigd dat de hele wereld bestemd was voor zijn "Herrenvolk".

Jullie weten toch wat die Duitse woorden betekenen? Vertaal ze eens Bastiaan?'

'Strijd en zege.'

'Richtig! Veel later heb ik het woord Schwärmer nog eens in Van Gelderens Duits Woordenboek opgezocht en daar ontdekte ik dat het bovendien "nachtbraker" en "voetzoeker" kan betekenen en ook in die zin zou het op de naamgeving van de jonge soldaat van toepassing kunnen zijn geweest. Alle gissingen vielen echter in het niet, toen ik de laatste betekenis zag. Schwärmer kan ook "pijlstaartvlinder" betekenen en het is de Duitse eigenaam voor de groep van avondvlinders die bij ons de naam "sfinx" draagt en waartoe onder andere de doodshoofdvlinder behoort.

Alle andere verklaringen waren voor mij toen niet meer van toepassing. Ik keek ook nog even in de grote Duden, hét Duitse woordenboek, en las: "schwärmen, "wirklichkeitsfern denken; sich begeistern", dazu Schwärmer, "begeisterter Phantast", auch gebräuchlich für bestimmte Abendfalter"! De voorbeeldzinnen in Dudens Stilwörterbuch troffen mij zeer: "Abendfalter schwärmen im Mondschein" en "Viele Schwärmer umflogen die Geisblattlaube."

De vlinder bij de vlam! Dit was het, dit moest het zijn... De soldaat met lamp als schietschijf. Hij zorgde voor een verhaal net als de vlinders die het licht opzochten. Hij was even kwetsbaar en even uitdagend.

Schwärmer was zelf de vurige vlinder, hij was ook de vlam én hij was het ijzingwekkende verhaal....

Er is bij mijn weten gelukkig nooit geschoten op de Duitse lampendrager, maar na de oorlog heb ik wel alle mogelijke naspeuringen gedaan om te weten hoe het Schwärmer verder vergaan is. Al mijn onderzoek heeft niets opgeleverd. Het is alsof Schwärmer nooit bestaan heeft en alsof die vlinder voor altijd gevlogen is.

Exact op de plaats waar Schwärmer destijds stond, zijn later wel enkele gesneuvelde Engelse militairen begraven. Op dat tijdelijke oorlogskerkhofje vlak bij ons huis lagen vier Tommy's, wier namen ik later opgespoord heb: Lee, Downs, Roberts en Cocoon! En vooral die laatste, Private J.J. Cocoon, is mij voor immer bijgebleven.

Jullie weten toch dat "cocoon" Engels is voor cocon en je weet allemaal wat er uit een cocon komt..?'

Even wacht Goverts.

'Merkwaardig eigenlijk..; een tegendraadse metamorfose..! Jij snapt het niet, Joyce?'

Het meisje schudt haar blonde haren.

'Je weet dat de ontwikkeling van eitje via rups tot vlinder "metamorfose" heet. Nu, normaal gesproken komt de vlinder uit de cocon en in Schwärmers geval is het eigenlijk net andersom.... Hier kwam geen vlinder tot leven, maar vond "een cocon" de dood...'

Joyce knikt aarzelend.

'Ik heb het altijd jammer gevonden dat de graven later geruimd zijn. Cocoon hoorde daar waar Schwärmer ooit onvergetelijk stond te zingen.

En nu, jongelui, ons huiswerk.

Voor dinsdag graag een kort verslag van deze les in je aantekenschrift. Vandaag krijg ik Hilde, Efthi, Joyce en Mariëlla hier met hun schrift. Zij wachten even op mijn beoordeling.

Goverts slaat meteen een ingeleverd schrift open. Over de verzorging van het werk van Hilde is hij maar matig te spreken. Zij krijgt een vijf. De andere leerlingen mogen met redelijke cijfers vertrekken.

Terwijl de leerlingen het lokaal verlaten, roept Goverts Efthi terug. 'Efthi, ik zou je nog graag even spreken.'

Het meisje vraagt aan haar vriendinnen of ze even op de gang op haar willen wachten en komt terug het lokaal in.

'Ik wou alleen maar even weten hoe het met je gaat?' zegt de leraar vriendelijk.

'O, al veel beter,' lacht ze. 'En veel minder last van nachtmerries!'

'Goed zo,' antwoordt Goverts, die zijn verbazing verbergt. Hij heeft nooit iets van Efthi's nachtmerries vernomen.

'Houwen zo en een prettig weekend!'

'Hetzelfde, meneer!'

Vrij en verlaten

Het is een zonnige herfstdag. Veel leerlingen zitten met tegenzin in het dompige lokaal. Goverts merkt dat 3H niet in zijn gewone doen is.

Hij zet eerst een paar ramen open.

'De vorige les... Eens kijken wie we daarover aan de tand zullen voelen. Job, dat lijkt me wel iets voor jou...

Wat zeg je? Heb je niets geleerd? Geen tijd gehad! Eigenlijk kan dat niet, hé. Jij schrijft het verslagje van die les dan voor mij uit en laat het de volgende keer zien. Kun jij het kort vertellen, Hilde?'

'U hebt verteld van de strijd in september en oktober 1944. Het verhaal van die Schwärmer vond ik interessant. Ik weet nu dat er vooral in de eerste weken en laatste maanden van de oorlog hard gevochten is.'

'Mooi. Dan neem ik daar de draad weer op. We zijn al kort bij de bevrijding. De Duitsers bij onze schuilkelder klagen over verkoudheid en "loopgraafvoeten". Ze hebben zo'n koud en nat gevoel in hun onderste ledematen, dat ze zich nauwelijks nog kunnen bewegen. Steeds zien we Engelse "geitjes". Dat zijn de verkenningsvliegtuigjes die hoog aan de hemel rondcirkelen en de vijandelijke posities doorgeven.

Veel Duitse soldaten vluchten of duiken onder.

Granaten ontploffen, mitrailleurs rikketikken en pantsers laten hun zwaar geschut dreunen. Honderden tanks en kanonnen braken hun verderfelijke lading uit. Het is of de hemel invalt. Het Duitse geschut moet het overal ontgelden.

Het is zo'n benauwd bestaan in de schuilkelder. Luizen vangen en ratten jagen zijn vaste onderdelen van onze dag geworden. We wassen ons niet meer, want we hebben nog maar weinig water en dat is te kostbaar. Onze zieke oma bidt hardop: "Heer, hoe lang nog?" Wij weten niet

precies wat zij bedoelt. We zien spierwit van de doorstane angst als we ons eindelijk buiten durven te wagen.

We kijken de laatste bezetters na terwijl ze door een maïsveld verdwijnen. Het is zondag en na een dag van onophoudelijk schieten, komt er 's avonds een Amerikaanse zwarte soldaat vertellen dat we zijn bevrijd. Wij schrikken van de onbekende verschijning, maar hij lacht zijn witte tanden bloot en geeft ons chocola en sigaretten. Moeder krijgt een stuk zeep. In een opwelling van geluk valt zij de soldaat om de hals en roept: "Thank you!" Ze zoekt iets om de soldaat te geven en vindt een appel. We zien onvergetelijk blije gezichten.

Ik heb nog nooit een zwarte mens in het echt gezien en moet bij de ontmoeting met onze bevrijder ogenblikkelijk aan Zwarte Piet denken. De negersoldaat neemt mijn driejarige zusje op en knuffelt haar. Zij begint te huilen. Wat mij opvalt, is dat zijn zwart niet afgeeft.

Langzaam dringt het tot ons door: Vrij! Vrij van alles wat ons de laatste jaren en vooral de laatste maanden zo geplaagd heeft! Weg zijn de moffen, de onderdrukkers met hun niets ontziende tirannie.

Oma dankt God en Montgomery en Eisenhower. Wie zijn die laatste twee?' vraagt Goverts en hij wijst Esther aan.

'Ik denk de leiders van de geallieerden.'

'Goed gedacht. Eisenhower leidde de Amerikanen en "Monty" de Britten.

De prijs voor de vrijheid is hoog geweest. De strijd heeft veel burger-slachtoffers gekost. Op de laatste dag van de oorlog zijn er nog mensen in Tenblakke omgekomen doordat een tank over hun schuilkelder reed. Wij hebben het er, wat dat betreft, goed vanaf gebracht. Het wordt al gauw duidelijk dat het oostelijk deel van Tenblakke het zwaarst getroffen is. Er is geen huis onbeschadigd uit de strijd gekomen.

Overal hetzelfde beeld van verwoesting. Langzaam wordt de barbaarse plundering en vernieling duidelijk bij de terugkerende bevolking.

Sommige woningen hebben booby-traps gekregen van de vluchtende moffen. Er zitten valstrikken in; als je een deur opentrekt, ontploft een mijn. Zo komen er na de bevrijding nog oorlogsslachtoffers bij. Ook zijn er Tenblakkenaars die op een mijn lopen of getroffen worden door een voortijdig neerstortende vliegende bom.

Overal liggen dode Duitsers, dode paarden en kapotte wagens langs de weg. Hier en daar lopen groepjes krijgsgevangenen.

We nemen afscheid van oma en opa en bedanken hen. Vader belooft zijn moeder nog terug te komen met een dokter, hoewel oma hem verzekert dat het nou niet meer hoeft. Weer is er twijfel over wat oma bedoelt.

Door de najaarsregen lopen we terug naar ons huis. Het is een troosteloze aanblik bij ons thuis. We moeten over het puin klauteren om de omvang van de vernieling goed in ons op te nemen...

Niets is er nog heel. Bijna alles is verbrand. Van mijn eigen kamer kan ik helemaal niets meer terugvinden. Er lopen een paar kippen rond die de hel overleefd hebben. De kippenkooi is het enige dat nog overeind staat.

Vader besluit dat we voorlopig in de kippenshuur zullen gaan wonen. Gelukkig is onze waterput heel gebleven en kunnen we ons eindelijk eens een beetje wassen. Moeder heeft nog een paar kaarsen. Het blijft regenen en de schuur heeft geen enkel raam zonder kapotte ruiten.

Ook al is het zondag, toch begint vader een losgeslagen golfplaat op het dak vast te spijkeren. Dan zullen we enigszins droog zitten. Hij gaat op zoek naar glas, plaatjes en plankjes om de ramen dicht te krijgen. Stro op de grond zorgt voor onze slaappleatsen en we zijn er blij mee. In de kelders waren we heel wat slechter gewend.

De grootste ramp is eigenlijk het ontbreken van een kachel. Daar zal vader morgen voor op stap gaan.

Pas een dag later is heel Tenblakke vrij. Maandag 23 oktober wordt daarom de officiële bevrijdingsdatum. Maar er is bijna niemand om het te vieren. En wij hebben amper iets, behalve de herwonnen vrijheid. We zijn er godsgelukkig mee. Bevrijd, maar geen vlaggen, geen gejubel, geen feest. Enkel hol ogende ruïnes die akelig leeg staan.

Waar groot feest moest zijn, heerst groot verdriet. Vooral in de gezinnen met oorlogsslachtoffers. Er is veel onherstelbare schade.

Het najaar blijft koud en nat. Het weer is heel wat minder aangenaam dan nu...

Ondertussen duurt de strijd in noordelijke richting voort. Naar school kunnen we niet, want alle scholen in de omgeving zijn kapotgeschoten. Het kan wel een jaar duren voor ze weer zijn opgebouwd.

Eind oktober hebben de geallieerde legers de grote rivieren bereikt, maar alle bruggen blijken opgeblazen. De strijd om onze provincie is bijna gestreden. Het noorden wacht nog een strenge hongerwinter.

Tenblakke ligt bezaaid met landmijnen, munitie, blindgangers en ander dodelijk oorlogstuig. De toestand buiten de wegen blijft levensgevaarlijk. Iedere week vallen er doden.

Ja, Efthi? Wat blindgangers zijn? Niet ontplofte granaten en bommen. Er stort nog een v.2 neer die enkele slachtoffers maakt. De v.1 en v.2 zijn vliegende bommen. De eerste lijken onbemande vliegtuigjes met een vurige staart. In werkelijkheid zijn het projectielen, geladen met springstof. De meeste zijn bedoeld voor Antwerpen, maar ze komen vaak eerder neer, ook al doet de angstige bevolking een schietgebedje: "Ons Lief Vrouwke, geeft 'm nog 'n douwke, dat ie niet valt op zolder, maar wel in de polder."

Weer een vinger! Vertel eens, Godfried, wat je weten wilt.'

'Wat is het verschil tussen die v.1 en v.2?'

'Zo ver ik weet, is de v.2 de "verbeterde vorm" van de v.1. Hij is zwaarder, sneller en preciezer. Het is meer een raket geworden die voor langere afstanden gebruikt kan worden, voor Engeland bijvoorbeeld... Door heel Tenblakke verspreid liggen gesneuvelden begraven. Meestal met groepjes bij elkaar. Dicht bij ons thuis tegen de bosrand aan liggen vier Engelsen, die hier hun leven lieten. De graven worden goed verzorgd door ons moeder en haar buurvrouwen. Verderop liggen enkele Duitse graven. Daar doet niemand iets aan.

Er zit nog een aantal mannen en jongens uit Tenblakke in Duitsland. Zij zijn er tewerkgesteld en zijn nog altijd niet bevrijd. Ook zit een enkeling daar als oorlogsvrijwilliger.

In het voorjaar van '45 is vooral in het westen van ons land het voedselgebrek zo ernstig, dat er tal van mensen de hongerdood zijn gestorven.

Pas op 5 mei 1945 ondertekent de Duitse opperbevelhebber de capitulatie. De bevrijding van Nederland is daarmee een feit.

Hoewel de Tweede Wereldoorlog pas ten einde is als maanden later ook Japan capituleert, merken we dat nu in Europa nauwelijks.

Alle illegale bladen verschijnen met speciale nummers.

De kop van het Provinciaal Noordbrabants Dagblad luidt: "Ons volk zingt weer!" En daar zijn we weer bij de krant beland.

Ik heb nog een paar berichtjes opgezocht uit september 1944:

Vrijdag, 15 september: Proclamatie van HM de Koningin: Leve het Vaderland! Nederland herrijst. De bevrijding is begonnen.

Landgenoten: Ik en mijn verantwoordelijke raadgevers hopen spoedig weer op vaderlandse bodem te zijn ten einde de leiding van 's lands zaken weer op te nemen. Het kabinet stelt zich voor, bij terugkomst zijn ontslag te vragen, waarna Ik ten spoedigste opdracht tot samenstelling van een nieuw ministerie zal geven.

Wilhelmina.

22 september: Herwonnen vrijheid.

Op het ogenblik dat wij dit schrijven, is het land nog niet vrij, maar de dageraad staat reeds ver boven de kim. De Britse legers rukken op en de Amerikaanse onoverwinnelijken stormen voort.

In Nederland zijn de harten boordevol en staan de ogen gespannen. De vrijheid? Zij is op komst. Wij hebben haar in lange jaren van vrede bezeten, wij hebben haar plotseling op een koude meimorgen in veertig verloren.

Angsten, leed, mishandeling, gevangenschap, bloed, tranen, ellende, verdriet en de dood lagen besloten in de verloren vrijheid.

De vrijheid staat aan onze grens. Vrijheid is het teken waarmee de Schepper het voorhoofd des mensen heeft bekruid, de gave waarmee God al Zijn redelijke schepselen heeft gezegend, om vrij te zijn in doen en laten, om te kiezen naar eigen inzicht tussen goed en kwaad.

We hebben ondervonden wat de dwang om het kwade te doen betekent: landverraad, ontrouw, corruptie, ontering.

God, geef ons nu de vrijheid om het goede te doen...

Wat is jouw commentaar hierop, ... Tilly?’

’Nogal godsdienstig en een beetje hoogdravend...’

’Ja, dat was in die dagen nog vrij gewoon. Maar wat is volgens jou de boodschap uit die laatste regels?’

’Dat de mensen een vrije keuze en een vrije wil moeten hebben.’

’Ja, heel goed...

Ik moet nu mijn beloften maar eens gestand doen.

Weet jij nog wat ik allemaal beloofd heb, Judith?’

’U zou ons een verzameling laten zien.’

’Da’s waar, maar die bewaar ik tot het allerlaatste en ik zal die niet enkel laten zien, maar ook laten gebruiken door jullie...

Maar er waren nog andere beloften. Wie weet het nog? Ja, Bob?’

'U zou nog terugkomen op onze vragenlijsten.'

'Juist ja. Ik ga nu de antwoorden voorlezen.

Jullie moeten trouwens niet vergeten je grootouders te bedanken voor hun medewerking en hun de complimenten over te brengen. Ik moet bekennen dat ik me niet heb gerealiseerd dat die simpele vragen van mij bij sommige van jullie grootouders zoveel emoties zouden kunnen oproepen. Jullie moeten me daarvoor wel verontschuldigen...

De eerste vraag: Hoe was die ook weer, Charlot?'

'Wat was voor u achteraf het indrukwekkendste van de oorlog?'

'De antwoorden: Het verblijf in een schuilkelder met een baby van twee dagen oud en dat mijn moeder door een tank werd overreden.

De Arbeitseinsatz waardoor ik in Duitsland terecht kwam en de inval van 10 mei 1940, toen ons erf vol stond met oorlogsmaterieel.

Dat er miljoenen onschuldige mensen in kampen zijn omgebracht en de landingen van de parachutisten die ons kwamen bevrijden.

Het voor altijd kwijtraken van familie en vrienden.

De vreselijke wapens, de doden, de vernieling, de hongersnood en het zinloze vermoorden van zoveel onschuldige mensen.

Het geweld, het vechten, de bommen, het puin, de dood, de angst en de schaarste, de onderdrukking en de bevrijding.

Het gevoel bevrijd te zijn!

En nu de tweede vraag. Hoe luidde die ook al weer, Theo?'

'Wat betekent vrijheid voor U?'

'De antwoorden zijn: Een langdurige toestand van rust en vrede en het gevoel van nooit meer oorlog, want oorlog is verloren vrijheid.

De grootste persoonlijke rijkdom! Vrijheid betekent respect voor iedereen.

Iets normaal dat je pas mist als het er niet meer is. Het is iets moois, waar je meestal niet bij stil staat.

Onafhankelijkheid, zelf doen wat je wilt. Vrijheid betekent dat je gerust kunt leven.

Zelf mogen en kunnen beslissen. Het betekent dat ik op democratische manier mijn bestuur kan kiezen.

Gelukkig leven in een vrij land. Vrijheid is een waardevol begrip.

Vrijheid is de grootste rijkdom! Vrijheid is alles; een kostbaar bezit!

Laten we ook nog even kijken naar een krantebericht uit Tenblakke van die laatste oorlogsdagen. Wat zegt dat over vrijheid?

”Vrijheid! Een diep, een onbeschrijflijk gevoel van vreugde komt over ons op dit ogenblik, nu onze pen het woord ”vrijheid” schrijft.

Na vier jaren en ruim vijf maanden slavernij, vervolging, knechtschap, duivelse tirannie, zijn we weer vrij.”

Ik denk dat jullie niet weten hoe fijn vrijheid is, omdat je de oorlog niet hebt meegemaakt. Vrij is voor jullie zo vanzelfsprekend. Maar pas op; dat was heel anders in mijn jeugd. Jullie zijn vrij; je zou daar heel blij om moeten zijn.

Er was ook iets waarop ik terug zou komen. Wie weet het nog?

Ik heb gelukkig een goed geheugen. Je herinnert je misschien dat ik eens beloofd heb terug te komen op het moeilijke begrip ”vrijheid in gebondenheid”. Daar wordt het nu tijd voor. Met vrijheid in gebondenheid bedoelen we dat elke vrijheid zijn beperkingen kent en dat je dus ondanks vrijheid rekening te houden hebt met regels en bepalingen. Anders zou het een ratjetoe, een chaos worden en in ons land zou het tot anarchie, tot regering- en ordeloosheid leiden.

Stel je voor dat je er niet meer van op aan kon, dat iedereen in het verkeer rechts zou houden; dat zou meteen tot ongelukken leiden. Daarom zijn er verboden en geboden waaraan iedereen zich te houden heeft. Elke samenleving heeft regels nodig om goed te kunnen functioneren. Dat geldt ook in huwelijk en huishouden. Als je thuis ”de regels van het huis” niet volgt, geeft dat problemen en hetzelfde geldt hier op school. Wij hebben hier zelfs een bepaald ”reglement”...

Als Dirk niet op moest letten, zou hij de hele dag de vlinders op de dahlia’s volgen, denk ik.

Vrijheid en gebondenheid zijn eigenlijk met elkaar in tegenspraak.

Vrij... Jullie zijn niet echt helemaal vrij. Ik heb mijn oudste zoon (hij is nu al in de dertig) ooit horen klagen over ”dat eeuwige vervloekte moeten”. Toch is hij even vrij als jullie, denk ik.

Tja, zo’n godzalige nazomerdag als nu. Zo’n heerlijk weer en dan hier in zo’n bedompt lokaal te moeten zitten en te moeten luisteren en te moeten werken... Steeds maar *moeten* en niks mogen...

Wat is er Dirk?

'Mag er een raam open?'

Er wordt gelachen, maar Goverts laat zich niet van de wijs brengen.

'Natuurlijk....

Op school zitten en over vrijheid praten... Nee, dan de vlinders die buiten in de schoolhof boven de dahlia's dansen! Dát is het toppunt van échte vrijheid! Hoeveel liever zou jij nu niet gaan zwemmen met je vrienden of een partijtje voetbal of hockey spelen! Of lekker lui met een goed boek in de zon zitten! "Wij schijnen er enkel te zijn om te gehoorzamen," klaagde mijn andere zoon lang geleden eens in een kwaai bui. Ik had hem net verweten dat hij alles altijd maar uitstelde.

"Jij leest ook te weinig! Altijd maar die verdomde tv en die stomme stripverhaaltjes. Maar een goed boek, ho maar!" waren mijn woorden. Herkennen sommigen van jullie dat misschien een beetje? Jullie hebben het natuurlijk nóg veel moeilijker dan mijn jongens. Daar komt immers die Goverts nog bij met zijn geschiedenisopdrachten.'

'Maar hier is toch ook geen echte vrijheid meer,' komt Dirk er opeens tussen, 'als ik wil brommen, moet ik een helm op, moet ik op het fietspad blijven, mag ik niet harder dan 40... Allemaal flauwekul-bepalingen die ik helemaal niet wil. Maar alles is wettelijk geregeld en dan zeggen ze dat je die wetten zelf gemaakt hebt, want die zijn democratisch tot stand gekomen.'

'Dank je Dirk,' zegt Goverts rustig. 'Ik vind het fijn dat je voor de variatie zo goed bij de les bent. Ik kan me bij jouw klacht wel iets voorstellen. Jij zou graag stoer rondbrommen, zeker met dit weer! Maar nu moet je dat ene punt – dat overigens wel in de wereld is gekomen voor je eigen bestwil; er verongelukken teveel brommers – even vergeten en aan belangrijkere zaken denken. Kijk Dirk, je mag hier bijna alles zeggen en schrijven! Dat is wel anders geweest en in sommige landen is dat nog altijd verboden. Daar zou je bij het uiten van een eerlijke, maar niet welkome mening al opgepakt worden en in de cel belanden. En zo was het hier ook in de Duitse tijd. De mensen mochten hun eigen regering niet meer kiezen en werden bij elke uiting van onvrede ten aanzien van het regime gearresteerd.'

Dirk blijft mokken, maar berust in zijn lot.

Goverts wacht even op een verdere reactie uit de achterbank. Als er niets komt, gaat hij verder: 'Toen ik zo oud was als jullie – daar heb je die ouwe zak weer – moesten wij na de bel bij het schoolbegin zwijgend

in de rij gaan staan en wij gingen per klas onder leiding in stilte naar binnen en begonnen daar de les met gezamenlijk gebed. De eerste les was altijd godsdienst en daarvoor moesten we de katechismus, een heel saai boekje over geloofsleer, tot vervelens toe van buiten leren. Dat was ons eerste huiswerk. Er was in die dagen veel meer starre discipline en daardoor ook minder vrijheid en wij vonden dat heel gewoon, want we wisten niet beter.

Elke inbreuk op die discipline werd onverbiddelijk bestraft en daarom zouden wij in jullie ogen nogal gedweeë leerlingen zijn, denk ik. Maar wij vonden dat niet zo'n strakke regels, omdat we de beperkingen van de Duitse tijd nog gekend hadden. Toen werd je voor overtreding van dwingende regels al de gevangenis ingegooid en mishandeld. Sterker nog: je kon zelfs de doodstraf krijgen, als je niets verkeerd had gedaan. Geen wonder dat iedereen destijds in angst leefde.

En dat is nu het grote verschil: jullie hoeven niet bang te zijn, je hoeft niet in de rij te staan voor voedsel en kleding, en voor bestraffing heb je niet te vrezen, of je moet het al erg bont maken.

Voorals menen die een tijd met onvrijheid te maken hebben gehad, weten wat elementaire vrijheid betekent. Je kunt niet echt weten wat onvrijheid betekent als je altijd vrij geleefd hebt. Als je altijd genoeg te eten hebt, weet je niet wat honger is... Wanneer je nooit ziek bent, merk je nauwelijks dat je gezond bent. Maar zo'n 50 jaar geleden, hunkerde iedere landgenoot hier naar vrijheid.

Daarom is er een gedenksteen aan de polderdijk opgericht! Dat hebben jullie allemaal vaak genoeg gezien, maar het zegt je denkkelijk weinig. En toch zou je daar eens bij stil moeten staan. Er zijn zoveel mensen gesneuveld voor onze vrijheid.

Weet iemand wat erop staat?'

Er komt geen reactie.

'In 1946 plaatste men een meters hoog houten kruis op een stevige stenen sokkel met de woorden: "Uit dankbaarheid voor de bevrijding en ter herdenking van de vrienden die ons door oorlogsgeweld ontvielen." In het Engels staat eronder: "To those who deserve to be eternally remembered."

Kun jij dat even vertalen, Maarten?'

'Voor diegenen die het verdienen eeuwig onthouden te worden.'

'Ja, onthouden zou hier misschien beter als herdacht vertaald worden.

Op 4 mei worden er kransen gelegd en kaarsen ontstoken. Er vliegen dan vaak vlinders bij die kaarsvlammetjes.

Vrijheid is vluchtig en fragiel als een fladderende vlinder...

Je kunt je nu afvragen of je zo'n bevrijding wel moet blijven vieren. Misschien zijn er onder jullie die zeggen dat het tijd wordt dat die oorlog vergeten wordt. Het is begrijpelijk dat jullie de herdenking van de bevrijding veel minder zegt dan mij. Maar jullie weten nu ook dat er miljoenen zijn die uitgekeken hebben naar het einde van de oorlog en ik denk ook dat we het een beetje schuldig zijn aan hen die hun leven voor onze bevrijding gegeven hebben. Laten we vieren dat het kwade verloren heeft, zeker nu het nationaal-socialisme weer de kop opsteekt.

In oktober zal er groot feest zijn in Tenblakke. En volgend jaar op 5 mei zal heel Nederland de vrijheid en de vrede groots vieren.

En omdat Tenblakke zijn bevrijding op de echte dag in 1944 niet kon vieren – er was immers bijna niemand en er was niets – wil ik dat met jullie doen op 23 oktober 1994, wanneer het precies 50 jaar geleden is dat onze plaats bevrijd werd.

Ik nodig jullie dan allemaal uit naar mijn huis te komen en daar zal ik jullie mijn bijzondere collectie tonen en laten gebruiken. Je weet waar ik woon?'

'Ja, in dat grote huis aan de dijk,' roept Mariëlla.

'Precies. Daar verwacht ik jullie om exact twee uur. Dirk mag met de brommer komen... Ik zal zorgen dat hij in mijn garage kan parkeren.'

Zijn er nog vragen?'

Joyce steekt haar vinger op.

'Zeg het eens.'

'U vertelde aan het begin van de les dat bijna alles bij u thuis afgebrand was en dat u van uw eigen kamer niets meer kon terugvinden. Was uw verzameling vlugschriften en strooibiljetten dan niet ook verbrand?'

'O nee, heb ik dat niet verteld? Die verzameling heb ik als kind zo gekoesterd! Die hele map bewaarde ik in mijn schooltas en die ging overal mee naar toe. Mijn verzameling heeft zodoende verschillende schuilkelders gezien en is me daardoor nóg dierbaarder geworden.

Goeie redenering overigens, Joyce!

Als er verder geen vragen meer zijn, zou ik graag de schriften inzien van Leentje, Bastiaan, Esther en Judith... Dan is iedereen met zijn schrift toch bij mij geweest?’

Geen reactie.

’En dan moeten we nog afspreken wanneer we onze overhoring over de Tweede Wereldoorlog afwerken.’

Algemeen gemor. Job geeft wel erg duidelijk lucht aan zijn onvrede.

’Wat zeg je, Job?’

’Dat hoeft toch niet, mijnheer! Het was zo allemaal juist zo fijn.’

Mijnheer Goverts zucht diep. ’Beste Joppie, na elk afgewerkt onderwerp volgt automatisch een schriftelijke overhoring. Dat moest jij toch al lang weten, want ik heb jou vorig jaar ook al in de les gehad.’

’Ik weet het wel, maar ik kon het toch proberen...’

’Ja, ja. Jullie mogen kiezen: volgende week dinsdag of vrijdag? Steek even je vinger op als je voor dinsdag kiest...’

Een grote meerderheid reageert.

’Dinsdag 27 september dus? Okee. Geen feitjes van buiten knallen. Gewoon je aantekeningen goed overkijken en bij de overhoring je hersens gebruiken. Dan zal het best lukken.

Waarover ik mijn vragen stel, wil je weten, Hilde? Nou het zou kunnen gaan over verduistering, distributie, jodenvervolging, dolle dinsdag, verzet... en alle andere behandelde aspecten van de oorlog, hé.

Ik wens jullie een prettig weekend.’

Precies op het moment dat de zoemer gaat, verlaat gym 3H het lokaal.

Vliegers voor vrijheid

Om twee uur komen de leerlingen van gym 3H aan huis bij Goverts. Gelukkig heeft zijn grote huis ruime kamers, zodat de eerste twintig zelfs kunnen zitten. Voor Leentje en Linda worden krukjes bijgeplaatst. De enige afwezigen zijn Dirk en Job.

Goverts ontvangt samen met zijn vrouw de klas hartelijk. Er is gezorgd voor thee en koekjes.

'Jongelui, we hebben geluk. De goden zijn ons goed gezind, want het is ideaal weer voor mijn jeugdhobby; windkracht 2 à 3. Ik ben steeds bang geweest dat het vandaag te hard zou waaïen.'

Buiten is het zonnig en zacht voor de tijd van het jaar.

Iedereen vraagt zich af wat Goverts' hobby wel zal zijn.

'Ik wed dat het zeilen wordt,' zegt Bastiaan tegen Paulus.

'Daarvoor mag het toch gerust harder waaïen...? Ik had eerder aan surfen gedacht, maar dat leek me nogal koud,' antwoordt Paulus.

Goverts heeft het gehoord en lacht. Hij wil zijn geheim nog niet meteen prijsgeven.

'Jullie zitten warm; het heeft dus wel met wind te maken. Water hebben we er niet bij nodig...'

'Ballonnen?' vraagt Efthi, maar ze vindt dat wel een beetje kinderachtig.

'Ook warm,' meent Goverts.

'Para-sailing!' roept Theo met een lach.

'Nou, dat ligt wel in het verlengde.... Ik zal het jullie maar vertellen. Mijn oude jeugdhobby waarin ik al veel tijd en energie gestoken heb, is vliegeren. Ik ben een vliegerfanaat.

Zoals de meeste mensen, zullen jullie wel niet weten dat er een enorme verscheidenheid aan vliegers bestaat. Er zijn oosterse en westerse vliegers. In oostelijke landen zoals Indonesië, Singapore, Sri Lanka, Birma, China en Japan kun je veel volwassenen in de weer zien met vliegers.

Die vliegers zijn meestal van zijde en bamboe gemaakt en ze hebben er de vorm van draken, vogels, vissen of vlinders...

Bij ons wordt het vliegeren nog vaak in de kinderhoek geschoven. Toch kun je daar als volwassene ook ontzettend veel plezier aan beleven, als je tenminste van natuur en rust houdt. Vliegeren is een zaligheid. Vliegeren geeft je zo'n heerlijk vrij gevoel...

Gelukkig is het zo dat het vliegeren onder volwassenen bij ons terrein wint.

Ik heb het vliegeren gekozen om de vrijheid met jullie te vieren. Ik dacht dat een vlieger op zich een aardig symbool voor vrijheid kon zijn en ik hoop van harte dat er iets van het vrije gevoel dat ik er altijd aan beleef, ook op jullie afstraalt.

"Vliegers voor vrijheid", als je dat zo zegt, zal iedereen aan de Engelse piloten tijdens de Tweede Wereldoorlog denken. Ik vermoed dat zij het ons niet kwalijk zullen nemen als wij die betekenis vandaag een beetje verruimen.. Vrolijke vliegers boven Tenblakke bieden een feestelijke versiering die past bij onze bevrijding, dacht ik zo...

Met zo'n vlieger zet je trouwens een stukje van jezelf boven je neer. Daarom zou je kunnen spreken van het verheffen van jezelf... En ja, para-sailing en wing- en delta-vliegen is een stap verder; je gaat dan met je vlieger mee de lucht in. Dat doen wij vandaag niet.

Wat we wel doen is met zijn allen gaan vliegeren. Het lijkt me verstandig groepsgewijs te beginnen. Ik heb zo'n dertig verschillende een-lijns-vliegers in de kleuren rood, wit, blauw en oranje uitgezocht en daaruit mogen jullie straks kiezen.

Maar het lijkt me goed eerst wat algemene instructie te geven...

Wie van jullie heeft al eerder met een vlieger gelopen?

'Ik!' roept Jeroen, 'toen ik tien was.'

Maarten meldt dat hij zo'n vijf jaar geleden samen met zijn vader ging vliegeren aan de kust. Weffa twijfelt of ze echt van 'zelf vliegeren' kan spreken. Zij mocht de vlieger van haar oudere broer wel eens vasthouden. Goverts komt tot de conclusie dat maar weinigen van zijn gym-klas de sensatie van het echte vliegeren kennen.

Hij heeft de laatste woorden nauwelijks uitgesproken of hij wordt opgeschrikt door het geknetter van een brommer. Als hij naar buiten kijkt, ziet hij de gehelmde Dirk verschijnen in gezelschap van Job.

Als zij binnenkomen, zegt Goverts lachend: 'Welkom aan de verloren

schapen!' Wil je je brommer binnenzetten, Dirk?'

'Nee, dat hoeft niet. Het is mooi droog en dat zal wel zo blijven.'

'Dat is wel te hopen,' antwoordt Goverts, terwijl hij de laatkomers van thee en koekjes voorziet.

'Wel eens gevliegerd?' vraagt de leraar aan Dirk en Job.

Beide jongens knikken.

'Goed zo, een paar vaklui kunnen we nog wel gebruiken,' lacht Goverts.

'Nog iemand thee? Misschien was oranjebitter in verband met ons bevrijdingsfeest toepasselijker geweest, maar vanwege het alcoholpercentage heb ik daarvan toch maar afgezien.

Wel krijgen jullie straks allemaal nog "oranje gebak", speciaal door mijn vrouw bereid, en tot slot "oranje-appeltjes". Wat zouden dat wel zijn, Job?'

De vraag overvalt de jongen, die net zijn mond vol heeft. Hij schudt daarom zijn hoofd.

'Sinaasappels toch zeker!' roept Linda.

'Voor de broodnodige vitamientjes,' lacht mevrouw Goverts.

Als iedereen zijn thee gedronken heeft, nodigt Goverts hen uit hem te volgen naar zijn "vliegerkabinet".

De leerlingen komen in een grote kamer. Aan de wanden hangen vliegers in de prachtigste kleuren en modellen.

'Waauw!' roept Efthi uit. Zoveel pracht had ze kennelijk niet verwacht. Ook de andere leerlingen reageren enthousiast op het kleurenspel. De lovende reacties doen Goverts goed.

'Mijn vader ging met mij mee om mijn vlieger voor de eerste keer op te laten. Tegen de wind in trok ik mijn nieuwe aanwinst de lucht in, terwijl vader hem omhoog hield. Wat was ik trots op mijn nieuwe bezit! Ik liep echt te paraderen over de akker langs de lijn en telkens als er een trein langskwam, vond ik het fijn dat al die reizigers mij met mijn vlieger konden zien.

Hij stond prachtig in de blauwe lucht. Hij was klein, maar dat kwam doordat hij zo hoog en ver weg stond. Wat moest het mooi zijn om zo over heel Tenblakke te kunnen uitzien... Misschien kon mijn vlieger Duitsland wel zien! Verder was het vliegeren geen kunst meer. Ik hoefde enkel meer touw te geven, als ik hem nog hoger wilde hebben. Hoe

meer touw ik hem gaf, des te kleiner werd mijn vlieger. Hoewel vader me wel aangeraden had de eerste keer maar niet al te hoog te gaan, kon ik toch al bijna het hele hout van de wikkelklos zien. Ik moest ook beloven niet te kort bij de spoordijk te komen. Natuurlijk zou ik dat doen. Het was pure glorie mijn vlieger zo hoog te zien staan, terwijl ik zelf temidden van de geur van zand en rijpe rogge lag. Ik was de wind dankbaar dat hij mijn hemeltuig zo moeiteloos boven hield.

De warme wind aaide mijn oren. Spelenderwijs was ik in de buurt van de spoordijk aanbeland. Daarover kwam om het half uur een stoomtrein getuft.

Opvallend stoer stond ik met mijn vliegertouw op de volgende trein te wachten. Ik meende sommige van de voorbijschietende reizigers naar mij en mijn vlieger te zien kijken. Dat deed me deugd.

Ik stuurde "briefjes" naar boven. Dat waren simpele puntbultjes waarop ik denkbeeldige boodschappen verzond. Zij schoven omhoog langs mijn vliegerlijn, voortgestuwd door de wind. De wind was mijn grote vriend. Via hem kon ik mijn vlieger alles vragen. Ik vroeg hem of het daarboven ook zo warm was en of hij Duitsland echt kon zien. Een paar rukken aan mijn touw bezorgden me steeds bevestigende antwoorden op al mijn vragen.

Het moet een moment van onachtzaamheid geweest zijn. Misschien was mijn aandacht te zeer bij het bevestigen van de briefjes geweest of was het toch de trein die de lijn geraakt had? Opeens was de klos, die ik aanvankelijk met beide handen zo stevig had vastgehouden dat hij helemaal warm en vochtig van het zweet was geworden, nog het enige dat ik in mijn klamme handen hield.

Ik was verbijsterd. Was mijn vliegertouw niet stevig genoeg geweest of had ik de lijn te ver afgerold? Ik kon het mijn vlieger niet meer vragen, maar in de verte zag ik hem ja knikken.

Had ik hem toch niet zoveel touw gegeven, was ik toch weggebleven bij de spoorlijn, had ik toch beter naar vader geluisterd...

Het laatste wat ik van mijn vlieger zag, was een onvaste wankeling in de lucht voor hij langzaam knikkend weggedragen werd in de verte. Hij werd alsmaar kleiner en mijn verdriet groeide. Op de hele thuisweg zag ik niets meer door mijn tranen.

Naarmate ik dichterbij huis kwam, moest ik harder huilen. Hoe moest ik het opbiechten? Vader die hem speciaal voor mij gemaakt had en die

me nog zo geholpen en gewaarschuwd had... Ik durfde niemand iets te zeggen, maar mijn huilen was duidelijk genoeg.

Ik maakte me nog dagenlang verwijten, tot op een middag vader thuiskwam met deze prachtige vlieger.'

Goverts wijst naar een fraai beschilderde rode vlinder aan de muur. 'Hij had hem gekocht van een Chinees en het bijzondere vond ik toen dat de vlinder helemaal geen staart nodig had.

Sindsdien ben ik verliefd gebleven op vliegeren en bijna elk jaar schafte ik wel een nieuwe aan, of bouwde ik er zelf een. En zo is deze verzameling ontstaan.

Tot mijn genoegen ontstonden er in ons land ook vliegerverenigingen die jaarlijks vliegerfestijnen organiseerden en daar ontmoette ik mensen die dezelfde passie met mij deelden.

Vliegeren is een prachtige ontspanning en dat wilde ik jullie vanmiddag eens bewijzen. Vliegeren heeft niets kinderachtigs.

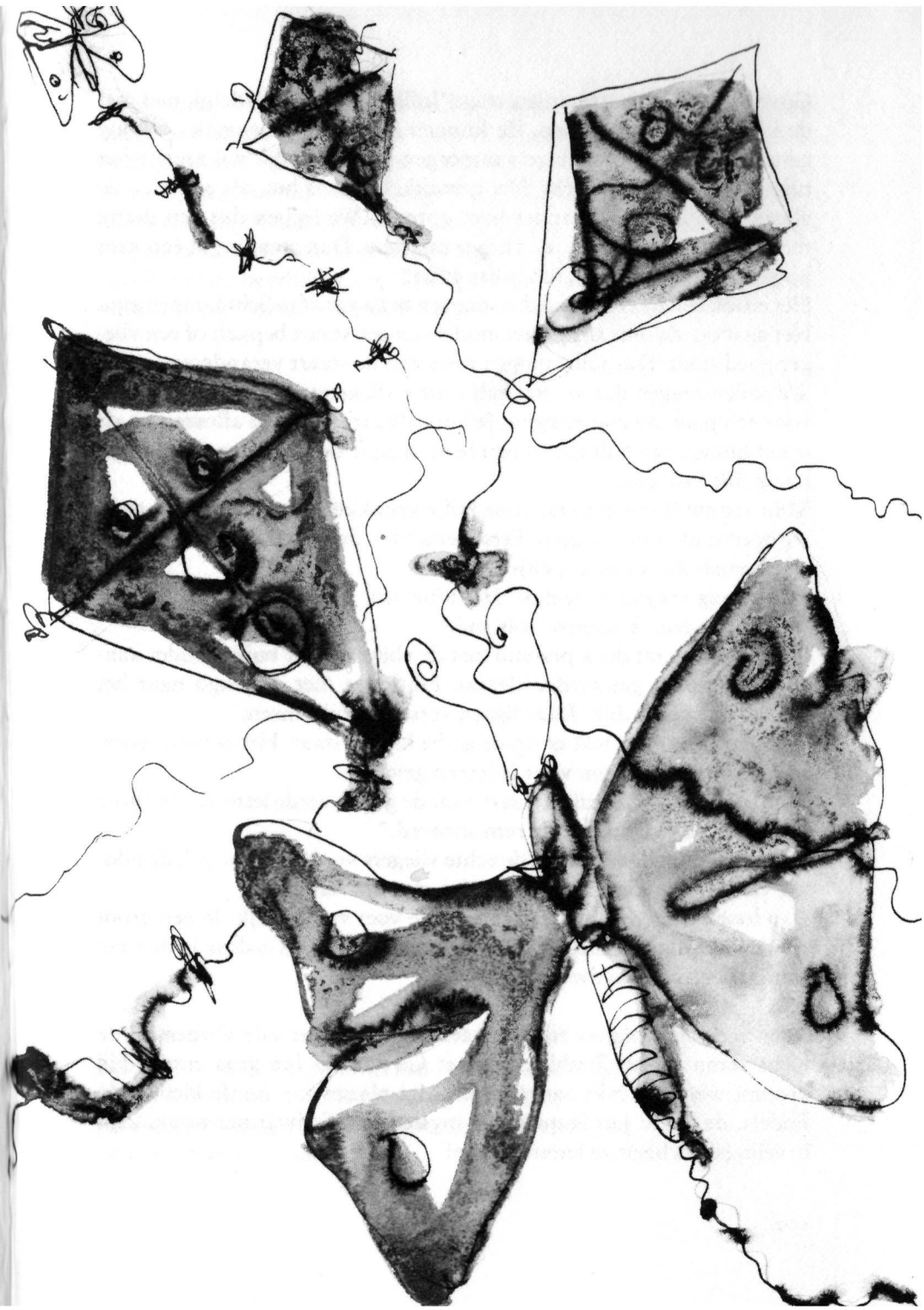
Er zijn vliegerwetjes; je mag officieel niet hoger dan honderd meter, maar bij vliegerfestivals wordt er bij de rijksdienst voor luchtvaart altijd ontheffing aangevraagd en ook verkregen.

Tegenwoordig is het meer-lijnen-vliegeren in. Er wordt gewerkt met stunt-vliegers, die met meer dan één lijn bestuurbaar zijn. Zij staan dus niet stil in de lucht. Daar horen de delta-stunters en matras-stunters bij. Dat vliegeren kun je gerust een sport noemen.

Mijn vliegeractiviteit beschouw ik nog altijd als een aardig tijdverdrijf. Hier heb ik een aantal vlakke vliegers die voor vandaag in aanmerking komen. De meeste zijn simpele kruisvliegers die kenners ook wel Eddy's noemen. Er zijn er nog bij die ik zelf met het klassieke vliegerpapier gebouwd heb. Het grootste nadeel van die vliegers is dat ze erg breekbaar zijn. Deze latere modellen zijn van kunstvezeldoek en veel sterker. Hier hebben we de jongste vliegers van mijn collectie. Die zijn van spinnaker-nylon. Ze zijn niet geplakt, maar genaaid.

Per groep kiezen we nu een vlieger. Alles aan de muur mag mee naar buiten. De grote delta's en de draken blijven vandaag binnen.'

Na een minuut of vijf heeft elke groep haar keus gemaakt. Tot zijn genoegen ziet Goverts dat er veel oosterse vlinders onder de gekozen modellen zijn. De groep van Merel heeft een arend gekozen, omdat vooral Dirk daar op aanstuurde. Johan, Frank, Leentje en Efthi kiezen een oranje kruisvlieger.

Goverts geeft de laatste instructies: 'Jullie hoeven zo dadelijk niet met de vliegers te gaan rennen. Ze kunnen allemaal met gemak omhoog gebracht worden. Ik heb ze vanmorgen getoemd, dat wil zeggen het tuig op het weer ingesteld. Het gemakkelijkste is het, als er eentje de vlieger ophoudt en de ander hem optrekt. We leggen dus een dertig meter lijn uit en trekken de vlieger omhoog. Dan staat hij in één keer boven de grondwind en dat is het beste.

Het is ook een misverstand dat staarten te zwaar of te licht kunnen zijn. Het gaat om de omvang en het model van een staart bepaalt of een vlieger goed staat. Dus jullie mogen niets aan de staart veranderen...

We zullen zeggen dat we een half uurtje vliegeren en dan terugkomen voor een paar versnaperingen. Je kunt elkaar in die tijd aflossen en als je het binnen een half uur al beu bent, mag je ook stoppen. We vliegeren in alle vrijheid.

Mijn vrouw heeft speciaal voor jullie gebakken en dat heerlijk gaan we opeten na onze vliegerij. Eerst verdienen dus. En dan straks aan het slot komen de oranje appeltjes.

Zijn er nog vragen, jongelui?' Het blijft stil.

'Goed, dan zou ik zeggen: volg mij.'

De hele club gaat druk pratend met de vliegers naar buiten onder aanvoering van de geschiedenisleraar. Hij loopt met de jeugd naar het monument op de dijk. Daar liggen verse bloemkransen.

'Jongens, lees even wat er op de gedenksteen staat. Het is voor iedereen geschreven, zij zijn voor iedereen gevallen.'

Gym 3H wordt even stil en staart naar de gegraveerde letters: "To those who deserve to be eternally remembered."

'Kijk, jongelui, daar horen "de echte vliegers voor de vrijheid", de piloten van de RAF, die omgekomen zijn, dus ook zeker bij.'

Dan loopt Goverts met de klas naar de voet van de dijk. In een groot weiland worden de vliegers in de lucht gezet. Goverts is druk in de weer met adviezen en daadwerkelijke hulp.

Alles verloopt volgens zijn verwachting. Wanneer alle vliegers in de lucht staan boven Tenblakke, gaat Goverts in het gras zitten. Hij droomt weg en denkt aan vroeger. Met plezier ziet hij de kleine Abi Endels, de jonge Jan Staps en de mysterieuze Schwärmer terug. Zijn lievelingsklas heeft ze leren kennen!

Even vraagt hij zich af waarom hij zojuist niets over zijn vroegere vliegergevechten verteld heeft. Je kon vliegers elkaar in de lucht laten bestrijden met "aangescherpte lijnen". Je smeerde het vliegertouw in met lijm en glasvezel om de vlieger van de tegenstander af te snijden... Dan krijgt hij door halfgesloten wimpers zijn vliegers bij de zon in het oog en licht tevreden. Hier kan van gevecht geen sprake zijn. 'Zo hoort de bevrijding van Tenblakke gevierd te worden,' denkt hij voldaan, 'met vlinders bij de vlam...'

*Dank aan: Ad de Mug, Wicks van Mulken, Abel Slippens,
Piet van der Sluijs, Han Swanenberg-Heijmans,
Michel de Koning, Toon Mostermans, Gret Voets
en Loek Huikeshoven.*

'Vlinders bij de vlam' is een novelle die zich afspeelt in het gebied van de Corridor door de provincie Noord-Brabant. Het boek is geschreven in opdracht van de provincie en beoogt, behalve spannend, ook instructief te zijn.

De auteur laat het verhaal vooral spelen binnen een derde klas gymnasium van het Brabant College. Uit eigen ervaring weet de schrijver hoe moeilijk het is voor de jeugd om zich in te leven in datgene, wat hun grootouders beleefd hebben. De oorlogstijd met zijn schaarste, angst en gruwelen zijn voor de hedendaagse jeugd nauwelijks voorstelbaar.

'Vlinders bij de vlam' is het verhaal van de geschiedenisleraar Goverts, van klas 3H, in het bijzonder van de leerlingen Efthi en Mariëlla, van de jood Abraham Endels, van Jan Staps en van Schwärmer... Tevens is dit een verhaal over de vrijheid en de bevrijding.

In dit boek zijn de historische feiten en wetenswaardigheden rond de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding op een praktische en verantwoorde wijze verwerkt.

Eerder publiceerde Swanenberg een aantal boeken, waaronder de novellen *Het teken van de grutto* en *De blankboom* en de roman *Van hemels licht herzien*. In 1986 verscheen zijn Oostbrabantse woordenboek *Wiej wè bewaort, diej he' wè* en in 1990 zijn Brabantse Spreukenboek *Jikkés Merante!* In samenwerking met Nelleke de Laat maakte hij o.a. *Een boeketje Shakespeare* en *De Brabantse koffietafel*. Met André Riether schreef hij het Engelstalige *Brabant that's another cup of coffee*.

ISBN 90-70814-72-2

9 789070 814724